

Budkavlen

TIDSKRIFT FÖR ETNOLOGI OCH FOLKLORISTIK

Rumslighet och rörlighet

2013

BUDKAVLEN

Grundad av föreningen Brage

Utgiven av Institutet för folklivsforskning
vid Åbo Akademi

Årgång 92
2013

BUDKAVLEN 2013

Ansvarig utgivare

Anna-Maria Åström

Redaktionsråd

Sonja Hagelstam

Blanka Henriksson

Sanna Lillbroända-Annala

Lena Marander-Eklund

Lotta Wessberg

Anna-Maria Åström

I detta nummer medverkar:

Anita Beckman, Trollhättan

Sarah Hagström, Helsingfors

Sven-Erik Klinkmann, Vasa

Anna-Maria Åström, Åbo

Susanne Österlund-Pötzsch, Helsingfors

Recensenter:

Sofia Lillgäls.

Bettina Westerholm

Ulrika Wolf-Knuts

Anna-Liisa Kuczynski

Johan Bergman

Johanna Björkholm

Reima Honkasalo

Alf Arvidsson

Pasi Enges

Niklas Huldén

Utländskt redaktionsråd/

International Advisory Board:

Professor, Dr. Silke Göttisch-Elten, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Professor, Dr. Thomas A. DuBois, University of Wisconsin-Madison

Professor Tove Ingebjørg Fjell, Universitetet i Bergen

Docent Kirsti Salmi-Niklander, Helsingfors universitet

Professor Lars-Eric Jönsson, Lunds universitet

Professor Kristin Kuutma, University of Tartu

Redaktörer för detta nummer

Anna-Maria Åström

Lotta Wessberg

Camilla Asplund-Ingemark

(anmälningsavdelningen)

All post, även recensions- och bytesexemplar, sänds under adress:

Budkavlen, Åbo Akademi, 20500 Åbo, Finland

Volymens pris 20 €

Utges med bidrag av Svenska litteratursällskapet i Finland

Omslagsbild: Anita Beckman

ISSN 0302-2447

Juvenes Print, Åbo 2013

Innehåll

Anna-Maria Åström	
Budkavlen 2013 - Rumslighet och rörlighet	5
Sven-Erik Klinkmann	
Speciella tidsrum hos essäisten Michel Ekman	12
Anita Beckman	
Mellanrummets poesi. Om väntan, platser och tid	28
Susanne Österlund-Pöttsch	
Hem, Hemlös, Hemlig. Reflektioner kring vandrande och spatial tillhörighet – ett metodologiskt experiment.	40
Sarah Hagström	
Made in Fiskars. En inblick i kulturarv och varumärkesproduktion i Fiskars bruk	50
Anna-Maria Åström	
Närhet och avstånd- om beroende och distansering mellan herrgårdens sociala skikt i Finland	66

Recensioner:

Trollen och vi: Folkliga föreställningar i Svenskfinland av Blanka Henriksson. Rec. Sofia Lillgäls..... 85

Dansen för åskådare: Intresset för dansen som e stradprodukt och insamlingsobjekt hos den svenskspråkiga befolkningen i Finland under senare delen av 1800-talet av Gunnel Bishop. Rec. Bettina Westerholm..... 86

Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys av Jonas Frykman. Rec. Ulrika Wolf-Knuts. 87

I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land av Sven-Erik Klinkmann. Rec. Anna-Liisa Kuczynski..... 89

Krigaren och transvestiten, Maskuliniteter och mörker inom finsk Black Metal av Mikael Sarelin. Rec. Johan Bergman. 89

Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader av Gunilla Byrman och Tommy Olofsson. Rec. Johanna Björkholm..... 92

Stadens hjärta. Täta ytor och symboliska element i nutida nordiska städer av Anna-Maria Åström & Jonas Lillqvist (red.). Rec. Reima Honkasalo..... 93

Words as Events: Cretan Mantinádes in Performance and Composition av Venla Sykäri. Rec. Alf Arvidsson. 94

Kuoleman voimat – Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä av Kaarina Koski. Rec. Pasi Enges..... 96

Aineen taikaa: Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä av Aila Nieminen et al. (red.). Rec. Niklas Huldén..... 97

Vägledning till författare 100

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Rumslighet och rörlighet

Budkalven 2013 tar sig an begreppen rumslighet och rörlighet och utgör samtidigt ett experimentellt nummer i det att också essäartade artiklar får utrymme. Sedan länge har plats och rum utgjort viktiga teman inom kulturvetenskaperna, genom att man poängterat människans territoriella natur (Ina-Maria Greverus redan 1970) och under senare tid människans rumsliga tillhörigheter. Å andra sidan har rummet utgjort en kategori som man ständigt har varit uppmärksam på, man har använt rummet som en slags koordinat, varvid främst Henri Lefebvres tredimensionella begreppsapparat kommit i bruk. Kulturen använder sig av rummet och häri opererar människan på olika plan, hon planerar rummet, skapar rummet genom sina praktiker och upplever rummet, samtidigt och med olika medel. Rummet blir en plats och en representation. Den senaste forskningen poängterar just hur människan genom sina handlingar och kutymer skapar och omskapar rummet. I rummet sker förtätningar och rummet kan aldrig behandlas fristående från tiden.

Det experimentella ligger i artikelförfattarnas val av presentations- eller "framskrivnings"sätt. Fokus är även nu på vissa speciella teman som sammanhänger med rum, rumslighet och rörlighet, men presentationen följer inte alltid det gängse med problemställning och problemlösning, utan texterna tenderar att följa sin egen logik, att fördjupa det redan utforskade, att komma med nya synvinklar och ofta att också lyfta fram förhållandet mellan kultur och individ på ett mera direkt sätt än man vanligen gör inom etnologin. Forskarens egen erfarenhet av världen utnyttjas också. Gemensamt för fyra av fem artiklar är att de bygger på redan utförd forskning, bara den första är en första

analys - av en intellektuella speciella "tidsrum", också dessa redan analyserade av författaren själv. De övriga utgör s.a.s. kommentarer till, förtydliganden och sammanfattningar av svårfångade kulturella mönster med rummet och rörligheten i fokus. Två av artiklarna kan uttryckligen sägas utgöra exempel på experimentell etnografi eller postmodern etnografi, som kännetecknas av att forskarna med olika oväntade former korsar vetenskap med friare och okonventionella, ofta konstnärliga uttryck. Endast de två sista artiklarna har ett mera strikt vetenskapligt format. Med denna lyhördhet för andra sätt att "göra vetenskap", vill Budkalven ge möjlighet för annorlunda öppningar och samtidigt teckna gränserna för det etnologiskt godtagbara. Formerna för presentationen för vetenskapliga rön läggs härmed ut för debatt!

I den första djupt resonerande artikeln om speciella tidsrum i den helsingforsiske litteraturvetarens och författarens Michel Ekman senaste bok *Utänför tiden. Självbiografiska essäer* (2012) lyfter folkloristen Sven-Erik Klinkmann fram begreppet kronotop. Han söker följaktligen hos Ekman rums- och tidstecken som förenas i en meningsfull och konkret helhet. Enligt Mihail Bachtin innebär kronotoper att tiden förtätas, rummet intensifieras och dras in i tidens, intrigens och historiens rörelse. Kronotopbegreppet har hos Bachtin sitt ursprung i litterära analyser och Klinkmann fortsätter på det spåret och försöker finna och specificera olika plats- och tidsmässigheter hos Ekman. Han finner mera abstrakta kronotoper som epifanierna, ensamheten och striden, men också mera konkreta, som sommarstugan och Brunnsparken, tidningen och biosalongen, där sommarstugan rent allmänt ofta står för barndomens lycka, kontinuitet

i rörliga liv, men också för släktskap, klassöverskridningar och i Ekman's fall också för det finlandssvenska, som också återkommer framförallt i den abstrakta kronotopen striden. Brunnsparken får drag av det björtingska medan en tredje konkret kronotop, tidningen, Hufvudstadsbladet, framförallt blir den där striden förs. Biosalongen blir platsen där Rohmers filmer och betydelse för individen kan problematiseras. Klinkmann noterar också att de tre ekmanska kronotoper han funnit är starkt sammankopplade med en utsatthets- och minoritetsproblematik. Det paradoxala tycks vara att trots att den finlandssvenska positionen relativt sett är mycket stark, är den ändå sedan några år åter hotad och det upplever Ekman mycket intensivt. Det att Ekman rört sig i olika kulturella och "naturmässiga" fält – det urbana landskapet är lika viktigt – gör att Klinkmann kan teckna en mångfacetterad bild av en rörlig intellektuell värld, där individen pendlar mellan vilja till förändring och kulturpåverkan och självförglömmande öppenhet för landskap och natur. Klinkmann lyfter fram en etniskt mångdimensionell bakgrund hos Ekman, den existentiella problematiken och upplevelsen inför världen och olika vägar att gå.

I följande artikel är upplevelsen av två olika urbana rum i fokus. Anita Beckman skriver liksom Klinkmann starkt essäistiskt och liksom Ekman starkt personligt. I hennes val av etnologisk analysmetod kan man säga att hon eftersträvar en närmast poetisk text, redan rubriken Mellanrummets poesi antyder detta. Beckman bygger vidare på sin doktorsavhandling om väntan (2009) och tecknar dels ett köpcentrum i centrala Göteborg och dels ett brofäste i stadens utkant ur ett personligt perspektiv i en analys som utgör ett slags autoetnografi. Hon är ute efter att söka något som hon kallar mellanrummet, ett rum som framförallt är mentalt, men som kräver vissa platser för att infinna sig. Liksom den ekmanska texten sökte efter identiteten, jaget, söker Beckman via mellanrummet en plats där man kommer i kontakt med sin "äkta subjektivitet, vad vi egentligen är bortom modernitetens pockande krav." Artikeln utgör ett tydligt

exempel på en alternativ textstrategi. Författaren lyckas med att först teckna det snabbt rörliga och intensiva köpcentret, ett rum där alla ständigt rör på sig. I den hastighetens plats, som samtidigt uttrycker västvärldens kommersiella välfärd, är allting enligt författaren artificiellt och här finns ingen plats för självreflektion. Den accelererande tiden tycks ta kål på rummets möjligheter till reflektion. Om Nordstans köpcentrum i viss mån blir till en icke-plats inkarnerande det moderna rummet, måste ett mellanrum sökas någon annanstans. Ett sådant alternativ rum finner författaren i dess motsats, ett undanskymt landskap i en av ytterstadsdelarnas utkanter. Det tysta, sparskrapade, rostiga och risiga, det odefinierade men ändå lättdefinierade ger där friheten till reflektion. När sorlet tystnat och stilltje och väntan uppenbarar sig infinner sig också möjligheter att låta tankarna komma och gå, hävdar författaren och poängterar mellanrummet som en plats också för det tidlösa. Teoretiska utblickar för sina reflektioner finner hon hos bl.a. Henri Bergson, Mircea Eliade och Gabriel Tarde. Metoden är således autoetnografisk. Det är med utnyttjande av kroppen och de egna sinnena, som rummet kan tolkas, dvs. utan vårt eget fysiska förhållande till rummet, skulle alla andra tolkningsförsök, också de abstrakta, vara svåra att utföra.

Också följande artikel av Susanne Österlund-Pötzsch utgår från upplevelser via kroppen, men nu är det själva rörelsen som ligger i fokus. Med fokus på förhållandet mellan rörelse och platstillhörighet strävar författaren att via flanörens perspektiv – iakttagande, associativt och reflekterande – öppna för olika tolkningar av vandrandet, gästandet och det rumskapande gåendet. Det sker med utgångspunkt i olika historiska perioder och med nyttjande av uppgifter och uppteckningar om t.ex. vandrare, luffare, främlingar, gästgivare och värdar, om rituella gränsmarkeringar och nyttjandet av stigar och vägar samt maskeringsseder (en lek mellan det bekanta och främmande). Utöver frågor aktualiserade av detta typgalleri synas spatiell tillhörighet och utstötningmekanismer, frågor som hon också tagit upp i sina tidigare studier.

En dylik associativ ”flanörsmetodologi” innebär enligt Österlund-Pötzsch att forskaren liksom poeten och journalisten i sin metod via en medvetandeström registrerar de miljöer som genomvandras, här olika eklektiskt valda miljöer. Det som blir resultatet av denna medvetandeström är dels att sega kulturella strukturer lyfts fram ur sitt historiska djup fram till nutid, att kulturella kutymor t.ex. om hem och vandringar lyfts fram som just de kutymor de är och som i princip är föränderliga och öppna för nya tolkningar. En fråga som författaren ställer är om ett liv i rörelse från plats till plats utgör en frihet eller en förbannelse och hon besvarar den med att det utgör ett både och, snarare än ett antingen eller. Allting beror på om rörligheten är frivillig eller påtvingad och om det finns plats för återvändanden. En viss platsbundenhet är en förutsättning för att rörligheten skall vara positiv.

En föränderlig och förändrad plats utgör Fiskars bruk i Västra Nyland, som är objekt för Sarah Hagströms analys av hur ett storbolag via sitt historiska järnbruk kunnat fördjupa en god image för företaget. Sarah Hagström stöder sig på sin avhandling pro gradu, som behandlade Fiskars bruk ur kulturarvs- och genetriferingssynpunkt. Hon analyserade hur en lyckad satsning på att använda det på 1960-talet delvis nedlagda bruket som en kvalitativt högstående konstnärby, gav möjligheter för utställningar och annan turistrekreation och hur Fiskars blivit sinnebilden för hur ett historiskt kulturarv som ligger nedsänkt i en miljö kan få nytt liv. Hagström beskriver nu denna omvandlingsprocess, hur rummet, Fiskars bruk, nyttjas som utgångspunkt och hur ett samband mellan en miljö och ett varumärke kommer till stånd eller egentligen återknyts. Varumärket Fiskars, som även annars signalerar god kvalitet, fästs i rummet, det gamla bruket, på ett helt nytt sätt men också detta nya sätt signalerar kvalitet och välbeställdhet. Varumärkets återvändo till sin ursprungsplats blir ett insignium på detta. Hon analyserar hur olika byggnader återanvänts och hur nya byggnader uppförts i klassisk stil för att passa helheten och diskuterar hur varumärket och konstnärsmiljön synkroniserats. Forskaren

har varit tvunget att rumsligt orientera sig i bruket och via observationer se det som den helhet det är. Analysen bygger på ett omfattande fältarbete och diskussioner med dem som aktivt drivit på omvandlingsprocessen, med där boende och verkande konstnärer, men också med dem som upplevt den gamla brukstiden, då industriell tillverkning ännu bedrevs på orten. En marginalisering av de sistnämnda är påtaglig. Också den nya konstnärbyn behöver insatser av bolaget.

Den sista artikeln, min egen, utgör också en återvändo, här till mitt gamla avhandlingsmaterial om herrgårdar som samfundstyper. I fokus står nu tjänstefolket och deras position, som också har rumsliga förtecken. I artikeln hävdas att tjänstefolket egentligen besitter en dubbel habitus, sin egen, men också herrskapets, genom deras delaktighet i uppbyggandet av herrskapets vardag. Med rummets hjälp skapas intrikata system för hur olika ytor får användas och hur vissa ytor – och även ting – används för att kultivera något så att det kan användas av herrskapet. En process från det naturliga till det kultiverade blir synlig, t.ex. när det gäller matlagning, men framförallt via servering med hela serviser, och t.ex. när trädgårdar anläggs och omgärdas. Dessa kulturella kutymor liknar varandra på de olika herrgårdarna i Finland, men här synas främst de rumsliga praktikerna och förhållandena på de östliga herrgårdarna. Resonemanget utgår från att den livsform som ägarna representerade spred sig till de andra kategorierna, så att de i viss mån kunde bli delaktiga i den. Den materiella kulturen påverkar enligt Bourdieu vårt undermedvetna direkt och i synnerhet efter en socialiserande process börjar man umgås med tingen så att överträdelser ej sker. Också rummet som särskiljande blir mycket lätt tydligt. Därmed reproducerades kulturen genom ett aktivt handlande av de berörda i dessa miljöer. Det var på detta sätt som tingen blev ytterst viktiga förmedlande länkar, som platserna faktiskt angav vars och ens plats och som de ojämlika sociala banden hölls intakta för en lång tid.

I häftet visas i de olika artiklarna hur rum, plats och rörlighet kan förtätas och ges kulturella innebörder utöver de närmast givna. Det är frapperande hur nästan alla analyser också bygger på forskarnas egen orientering i rummet och erfarenheter av de miljöer och kulturella sedvänjor som skildras. Tematiskt synas olika slag av miljöer med olika slag av historiska perspektiv och också relationer utöver platserna, t.o.m. över nationella gränser, synas i de föränderliga perspektiv som de kulturella praktikerna företer. Främst analyseras finländska förhållanden, men även nedslag i Göteborg. Därmed vill vi visa att vi fortfarande är öppna också för inlägg från de övriga nordiska länderna.

SPATIALITY AND MOBILITY

Budkavlen 2013, tackles concepts of spatiality and mobility and is also, at the same time, an experimental edition in that essay-like articles are given a place. For a long time, location, space and place have constituted important themes in the cultural sciences by their stress on the territorial nature of human beings (Ina-Maria Greverus in 1970), and in more recent times people's spatial belongings. On the other hand, space has constituted a category that has constantly been under scrutiny, and used as a sort of coordinate, mainly through the use of Henri Lefebvre's three-dimensional concept. Culture makes use of space and within it human beings act on different levels; they plan spaces, create spaces through their practices and experience space, and this is done simultaneously and with different means. Space becomes a place and a representation. The most recent research points out just how human beings, through their actions and customs, create and reshape a space. In this space, also a condensation takes place, and thus space can never be treated as being independent of time.

The experimental approach lies in the choice of presentation – or analyses method made by the authors of the articles. The focus is still on certain specific themes related to space, spatiality, and mobility, but the presentation does not always follow the accepted method of propos-

ing problems and problem solving. Rather the texts tend to follow their own logic, to go more deeply into subjects already researched in order to present new perspectives, and often to also highlight the relationship between culture and the individual in a more direct way than is usually done in ethnology. The researcher's own experience of the world is also utilised. Common to four of the five articles is that they are based on research that has already been conducted, only the first is an initial analysis – of an intellectual's special "time spaces", which have also already been analysed by the author himself. The others present, shall we say, comments on, clarifications to, and summaries of elusive cultural patterns, with space and mobility in focus. Two of the articles can explicitly be said to be examples of experimental ethnography or post-modern ethnography, which is characterised by the fact that the researchers through various unexpected forms intersect science with more unconventional, and often artistic expression. Only the last two articles have a stricter scientific format. With this sensitivity to other ways of "doing science", Budkavlen would like to allow the possibility for different openings and at the same time draw the boundaries for what is ethnologically acceptable. The forms of the presentation of scientific research findings are thus laid out for debate!

The first article is a deep expository article on the special time space concept in the Helsinki's literature researcher and author Michel Ekman's latest book. On the basis of *Outside Time. Autobiographical essays* (2012), the folklorist Sven-Erik Klinkmann highlights the concept of chronotope. He consequently seeks in Ekman space- and time signs that are united in meaningful and concrete wholes. According to Mikhail Bakhtin, the concept of a chronotope means that time is solidified, space is intensified and drawn into the movements of time, intrigue, and history. Bakhtin's concept of chronotope has its origins in literary analysis and Klinkmann continues in this vein and tries to find and specify different locations - and temporal units in Ekman. He finds more abstract chronotopes such as epiphanies, loneliness and struggle, but also some that are

more concrete, such as the summerhouse and Brunnsparken, the newspaper and the cinema. The summerhouse, in general, often stands for childhood happiness, continuity in the movement of life, as well as for kinship, crossing the boundaries of class and, in Ekman's case, also for Finnish-Swedishness, which often returns mainly in the abstract chronotope struggle. Brunnsparken has a trait of Björling's texts, while the third concrete chronotope, the newspaper *Hufvudstadsbladet*, is above all the place of dispute for that time. The cinema is the place where Rohmer's films and their significance for the individual can be problematised. Klinkmann also notes that the three Ekman chronotopes he found are strongly connected with equality/vulnerability - and minority problems. The paradox seems to be that even despite the position of Finland-Swedish people being in a relative manner very strong, it has in recent years once again been threatened and this Ekman experiences very intensively. Because Ekman has moved in different cultural and "nature orientated" fields - the urban landscape is as important - it allows Klinkmann to draw a multi-faceted picture of an active intellectual's world, where the individual oscillates between wanting to change, to exercise cultural influence, and seeking self-forgetful openness to the landscape and nature. Klinkmann highlights the ethnic, multidimensional background found in Ekman, the existential problematic and the experience of the world and the different ways to proceed.

In the following article, the experience of two different urban spaces is in focus. Anita Beckman writes, as Klinkmann, in a strongly essayist style and as highly personal as Ekman. In her choice of an ethnological analysis method, one can say that she strives for an almost poetic text, as the title *The Poetry of the Space In-Between* already suggests. Beckman builds further on her doctoral thesis on waiting (2009) and describes a shopping centre in the heart of Gothenburg and a bridge end area in the outskirts of the city from a personal perspective in an analysis which presents a kind of auto-ethnography. She is searching for something that she calls the in-between space, a

space that is primarily mental, but that requires certain locations in which it can be manifest. Similar to the Ekman's text, with its search for identity and the self, Beckman searches, via this space, to find a place where she can encounter our "authentic subjectivity, what we really are beyond modernity's persistent demands." This article presents a clear example of an alternative text strategy. The author manages to first describe the fast-moving and intense shopping centre, a space where everyone is constantly moving. In this accelerated space, which simultaneously expresses the Western world's commercial affluence, everything is, according to the author, artificial and provides no place for self-reflection. The acceleration of time seems to affect the opportunity for reflection in such a space. If Nordstan's shopping centre, to some extent, becomes a non-place incarnating the modern space, an in-between space has to be sought elsewhere. One such alternative space is found by the author in a very opposite location, an inconspicuous setting in one of the outskirts of an urban district. The quiet, the scrapped together, the rusty and shabby, the undefined yet easily defined provide the freedom to reflect. The author argues that when the hubbub dies down and all is still then waiting reveals itself, and opportunities arise to let thoughts come and go. She emphasizes this space also as a place for the timeless. Theoretical views on her reflections she finds amongst others Henri Bergson, Micrea Eliade, and Gabriel Tarde. The method is a auto-ethnographic - meaning that space is interpreted using the author's body and its senses. But it draws on the fact that without our own awareness of our physical relationship with space, any interpretation attempts, also in the abstract, would be difficult to perform.

The following article by Susanne Österlund-Pötzsch is also based on experiences through the body, but here movement in space is in focus. Focusing on the relationship between movement and place affiliation the writer endeavours from the flaneur's perspective - observation, association and reflection - opening different interpretations concerning wandering, guest situations, and the space creation of

walking. It is based on different historical periods and uses information and interpretations of wanderers, vagabonds, strangers, innkeepers and hosts, ritual boundary markers, as well as use of trails and roads and masking practices (a play between the familiar and unfamiliar). In addition to the questions raised by this gallery of types, spatial belongings and rejection mechanisms appear; these are issues which she has already raised in her previous studies.

Such an associative “flaneur’s methodology” involves, according to Österlund-Pötzsch, that the researcher registers, similar to the poet and journalist via a stream of consciousness method, the environments they walk through; here they are various, selected, eclectic environments. The results of this stream of consciousness is partly that tenacious cultural structures are brought forward from their historical depth into the present day; that cultural customs, for example, about homes and walks are highlighted as just the customary practices they are and thus call for further interpretations. One question that the author proposes is whether a life on the move from place to place constitutes a freedom or a curse; she answers that it is both, rather than an either-or. Everything depends on whether movement is voluntary or enforced and if there is the possibility of a return. A bond with a certain location is a prerequisite for the movement to be positive.

Fiskars in Western Nyland constitutes a mutable and changing location, and is the object of Sarah Hagström’s analysis of how a major corporation, via its historic ironwork mill, has been able to strengthen its image of the company. Sarah Hagström is supported by her Master’s thesis, which dealt with Fiskars from a cultural heritage and gentrification perspective. She now analyses how a successful effort to use the factory site, partially closed in the 1960s, as a high-quality artists’ village provided opportunities for exhibitions and other tourist recreations, and how Fiskars has become an emblem for how historical heritages immersed in a particular environment can be given new life. Hagström describes this transformation process, how this space, the mill, was used as

a starting point and how the relationship between the environment and the brand has come to be connected or in fact reconnected. Fiskars brand, which already signals good quality in itself, has become fixed in space as the old mill in an entirely new way. But also this new way has come to signal quality and affluence. This trademark’s return to its place of origin is an insignia of this. Hagström analyses how different buildings have been reused, how new buildings have been built in a classic style to suit the whole scheme, and discusses how the brand and the artist’s environment have been synchronized. The researcher has had to spatially orient herself at the mill and through observations see it as the entirety it is. The analysis is based on extensive fieldwork and discussions with those who have actively campaigned for the transformation process, the residents and working artists. The discussions also included those who have experienced the old industrial times, when industrial production still took place in the locality; the marginalisation of this latter group is noticeable. Also the artist’s village needs constant support from the firm.

The last article, my own, is also a return. Using my old thesis material on manor houses as types of communities, my focus is now on the servants and their position, which also has a spatial characteristic. The article claims that the servants actually possessed a double habitus, their own, and also that of the gentry, through their participation in the construction of everyday upper-class life. With the aid of space intricate systems were created of how different areas could be used and how certain areas - and even things - were used to cultivate something so that it could be used by the gentry. A process going from the natural to the cultivated becomes visible, for example, with regard to cooking, but especially through the serving of food with its movements and with its entire range of tableware. Nature was also cultivated in the manner that gardens were constructed and enclosed. These cultural patterns and practices were similar in different manor houses in Finland, but are in the article seen most closely in the spatial practices in manor houses in eastern Finland. The argument as-

sumes that the form of living that the owners represented spread to other categories, so that they, to some extent, were involved in it. The material culture, according to Bourdieu, affects our subconscious directly - and especially in socialising processes relationships are shaped through things and artefacts, so that violations do not occur. Space divided in distinctive areas also very easily becomes clear. Consequently, culture becomes replicated through the active actions of those affected in these environments. In this way objects became extremely important intermediary links, access to certain areas gave each person their place and the unequal social bonds could be held in tact for a long time.

In this volume of *Budkavlen* the various articles show how space, place and mobility

can be condensed and given cultural meanings beyond those immediately specified. It is also striking how almost all the analysis are based on the researchers' own orientation in space, and their experience of the environments and cultural practices depicted. The foreign is also made familiar. Thematically, different kinds of environments are seen from various kinds of historical perspectives and in relationships beyond locations, even across national boundaries. The changeable perspectives are thus also examples of the cultural history of different times. The conditions analysed are primarily Finnish, but extended to a view of Gothenburg. Through this extension, we would like to demonstrate that we are also still open to contributions from the other Nordic countries.

Anna-Maria Åström

Temat för *Budkavlen* 2014 är Kulturarv och konsumtion.
Enligt tidtabellen för refereprocessen skall artiklarna vara redaktionen
tillhanda före sista januari 2014.

Se Vägledning till författare.

SVEN-ERIK KLINKMANN

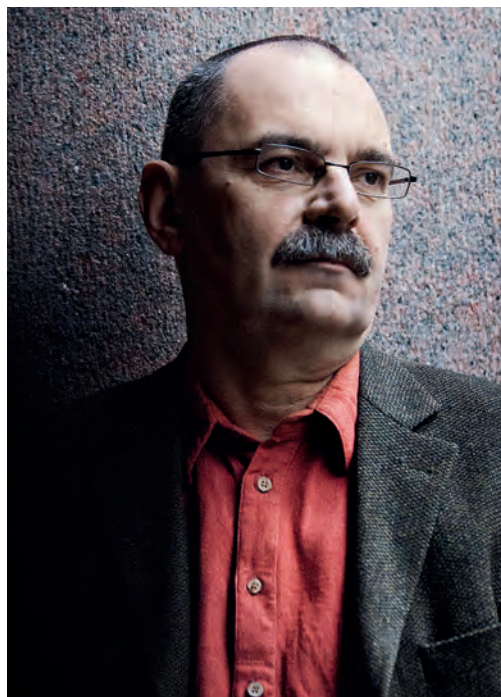
Speciella tidsrum hos essäisten Michel Ekman

Michel Ekman (f. 1956) är en tongivande finlandssvensk litteraturkritiker, forskare och essäist, född och boende i Helsingfors. Han har skrivit litteraturkritik i *Hufvudstadsbladet* sedan 1985. Åren 1992-2012 skrev han litteraturkritik också i *Svenska Dagbladet*. Han har medverkat med artiklar och essäer i ett stort antal tidskrifter och tidningar. År 2004 disputerade han i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi med en avhandling om J.L. Runeberg, *Kaos, ordning, kaos. Människan i naturen och naturen i människan hos J.L. Runeberg* (2004). År 2012 fick han det s k Hållbergska priset av Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) för sin bok *Må vi blicka tillbaka mot det förflyttna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899-1944*.

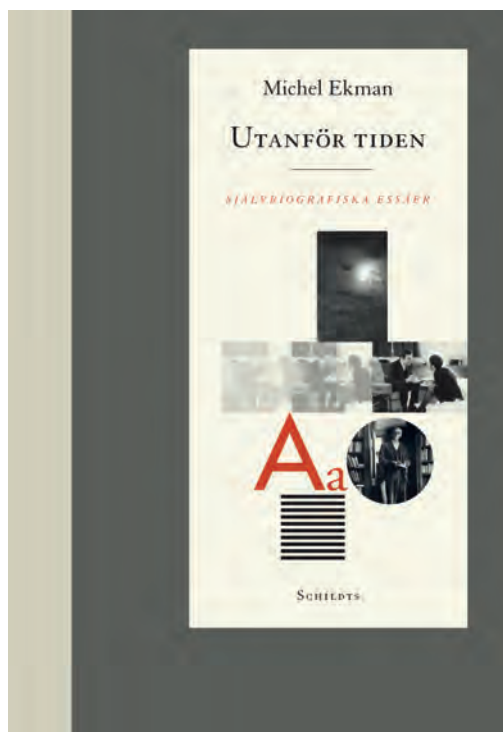
De kritiska och de akademiska uppdragen hos Michel Ekman kombineras med ett starkt engagemang i språk- och minoritetspolitiska frågor. Ekman har talat om ett lidelsefullt intresse för det finlandssvenska och i sitt tacktal vid SLS 2012 påpekade han att trots att det finlandssvenska igen en gång tycks befinna sig i en brytningstid i och med att finlandssvenskarnas samhällliga betydelse minskar gäller detta inte inom den finlandssvenska skönlitteraturen som enligt honom idag är omfångsrikare och av högre konstnärlig halt än någonsin tidigare (Ekman 2012d).

Det är den speciella kombinationen av olika roller och uppdrag hos Ekman – kritiker, akademiker, vetenskapsman, kultur- och sam-

hällsdebattör, filmvän m m - s om gör att det blir intressant att undersöka hur den eller de världar Michel Ekman beskriver i ett självbiografiskt präglad essäistiskt verk, *Utanför tiden. Självbiografiska essäer* (Ekman 2012a) ser ut. I sin enklaste och mest allmängiltiga form lyder den fråga jag ställer: Vad kan man veta om den finlandssvenska essäisten, kritikern och litteraturvetaren Michel Ekman's värld(ar)?

Michel Ekman – finlandssvensk litteraturkritiker, forskare och essäist. Foto Cata Portin. Schildts & Söderströms förlag.

Omslaget till Michel Ekmans *Utanför tiden. SjälvbioGRAFISKA ESSÄER* (2012). Pärmb: Anders Carpelan. Schildts & Söderströms förlag.

I den här artikeln vill jag mer specifikt undersöka hur Michel Ekman konstruerar speciella tidsrum eller kronotoper inom ramen för *Utanför tiden. SjälvbioGRAFISKA ESSÄER*. Teoretiskt tar jag avstamp i Michail Bachtins analys av kronotoper, så som han utformat den i framför allt sin text "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik" (som ingår i samlingen *Det dialogiska ordet*, 1991). I kronotopessän skriver han bl a (ibid.14): *I den litterära kronotopen sker en förening av rums- och tidskännetecken i en meningsfull och konkret helhet. Här förtätas tiden, pressas samman och blir konstnärligt-åskådlig; också rummet intensifieras, dras in i ti dens, subjettens (dvs intrigens, min anm.) och historiens rörelse. Tidskännetecknen blir synliga i rummet, och rummet tänks och mäts i tiden. Den konstnärliga kronotopen karaktäriseras av denna intersektion av räckor och förening av kännetecken.*

Om kronotoperna generellt kan sägas att de är relaterade till det som kunde kallas 1. det pragmatiska - v erkligheten så som den avtecknas och kan beskrivas socialt, politiskt, kulturellt, till 2. det metaforiska eller estetiska, inklusive genretänkandet och -systemet - hur symboliseringar och starka tidsrum skapas, och till 3. det kognitiva - s k kog nitiva schemata och bildföreställningar som föregriper eller konstituerar tanken och perceptionen (se närmare Keunen 2000. Om perception och kognitiva scheman se Lakoff 1987, Johnson 1987). För att få ett grepp om kronotoperna och det kronotopiska tänkandet måste man alltså, tror jag, ta hänsyn till samtliga de här tre aspekterna på kronotopins problematik, det pragmatiska, det metaforiska och det kognitiva. Dessutom är det viktigt när man analyserar kronotoperna att man uppmärksammar både plats- och tidsdimensionen och att man faktiskt ser efter vad det är för typer av platsmässighet och tidsmässighet som utspelar sig i kronotoperna. Det räcker alltså inte med allmänna plats- och tidsbeskrivningar. De måste specificeras och sammanvägas på de t sätt som t ex Margaret Cohen (2006, s. 647ff) gör i sin analys av havsrelaterade kronotoper i engelsk och fransk romantradition. Cohen har i ett stort material om havsrelaterade kronotoper i romaner identifierat sex kronotoper. Hon benämner dem Blue Water, Brown Water, White Water, The Island, The Shore och The Ship. Exempelvis Blue Water karaktäriseras som "...the realm of the open ocean containing immense and violent powers of we ather, terrain (currents, tide, water depth), monstrous animals, and aggressive warriors, as well as pirates and adventurers seeking gain in unpoliced zones beyond the control of sovereign and law." (Ibid. 650). Brown Water beskrivs å si n sida som en s ammankoppling mellan hemmet, floden och de öppna oceanerna: "River water gives this tension elemental form as it derives its distinctive muddy aspect from the homebound earth found in the river banks and riverbed, mixed with the river's water that flows to the open oceans." (Ibid.655f)

Kronotopiska strategier i *Utanför tiden*

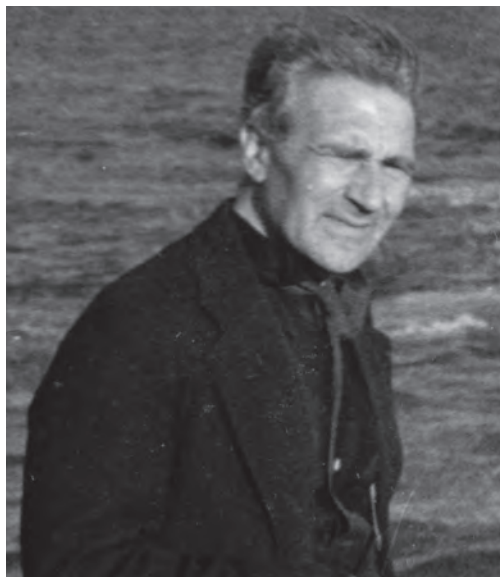
Tre viktiga rumtidsliga utgångspunkter eller tematiseringar för Ekman's texter i *Utanför tiden* som jag kunnat identifiera är 1. epifanierna, 2. upplevelsen av ensamhet och 3. striden.

Epifanierna, detta att uppleva sig stå utanför tiden, utanför den kronologiska tiden, blir i Ekman's bok ett slags estetiska intensiteter vad gäller att konstruera en mycket speciell relation till rum och tid, med en känsla av att stå utanför tiden, att få kontakt med dimensioner präglade av någonting existentiellt sett större, djupare, vilket i Ekman's ontologi blir en kontakt med de inre tvingande mekanismerna i ens liv. Kritikern Erik Bergquist skriver i sin recension av boken i *Hufvudstadsbladet* (Bergqvist 7.2.2012): *Det finns också ett annat spänningsfält som bidrar till att hålla ihop framställningen – den mellan tillfällighet och öde. Upprepade gånger pekar Ekman på hur tämligen slumpartat livet har formats, hur genskjutet det varit av tveksamhet, plötsliga girar, oplanerade avbrott och återkomster – det gäller såväl studier som arbete, familj och boende. Men ibland visar sig denna slump inte vara något annat än brickor i en komplex lagbundenhet. Och däremellan? Där finns det vi kallar personlighet och vilja; där pågår så att säga tolkningen av allt det som råkar hända eller tycks hända av nödvändighet.*

Ensamheten är inte riktigt samma sak som det epifaniska men kanske ett förstadium till det, ett slags kristillstånd där man kan tänka sig att tiden antingen börjar gå snabbare än normalt, alternativt avstannar. Utmärkande för det epifaniska momentet hos Ekman tycks vara att tiden börjar gå långsammare, stannar upp. Ekman beskriver konsten och konstupplevelsen som ett särskilt område där det epifaniska är viktigt, inte minst i personliga kris-situationer. Ekman's utgångspunkt (Ekman 2012a:13f) vad gäller epifaniernas betydelse går ut på att den öppenhet som krävs för att man verkligen ska kunna blottställa sig för ett konstverk kräver något slags krissituation som slår hål på ens vardagsfunktioner. Detta öppnar enligt Ekman upp för en form av

besatthet och bestående uppgående i det estetiska verket och betraktandet. Samtidigt uppstår för den som i sitt liv utsätter sig för konstens uttryck och betydelse det faktum att tidsaspekten kommer att bli problematisk eller paradoxal. Ett arbete som för en i kontakt med konsten kan, skriver Ekman, vara särskilt svårt att förena med den planlösa och öppna mottaglighet som enligt honom ibland leder till de estetiska epifanierna, detta eftersom arbetet i fråga kräver både målmedvetenhet och resultat.

Det ensamma som Ekman artikulerar, inte minst i sin beskrivning av tider då han vistas i sin mormors sommarstuga på landet en bit utanför Helsingfors handlar om ett bejakande av en speciell känsla av dels tystnad, dels öppenhet för landskap och natur, en öp-

Gunnar Björling vid stranden i Brunns-parken, Sveaborg i bakgrunden. Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv.

penhetskänsla som han skriver småningom ledde till ett slags starkt positiva, intensiva upplevelser av att vara utanför sig själv, *som en virvel i tiden som tog mig bort från mig själv* (ibid.63). Självförglömmandet och känslan av att tidsupplevelsen upphörde kommer därmed att ingå som viktiga element i denna typ av "ensamhetsepifani" som jag då i mitt

tolkningsarbete framför allt för samman med det kronotopiska grundmönster i essäsamlingen som handlar om ambivalens, sökande, med ofta i detta fall, en kvardröjande känsla av instängdhet, ett trångt rum (en grundkronotop i det finlandssvenska litterära sammanhanget; se text Mazzarella 1989), ett rum som är ifrågasatt, utsatt, men som också samtidigt tycks kunna erbjuda en mer eller mindre tillfällig vila.

Man kan också notera hur Ekman i en essä i den litteraturvetenskapliga antologin *Rudan, Vanten och gangstern* (Ekman 1995:214f) beskriver stugan på landet: *Den betydelsemätade romanmiljön framom andra hos finlandssvenska prosaister ur alla generationer är dock sommarstugan, "sommarparadiset". Vilket är lätt att förstå. Bortsett från att sommarstället ofta bär på den emotionella förtätning som kommer sig av att det står både för barndomens lycka och för den kontinuitet som finns i lätt-rörliga människors liv är det en utomordentligt praktisk litterär miljö. På det finlandssvenska (skärgårds)landet finns inga finnar – eller, om de finns förutsätts de tala svenska. Där kommer släkten samman, och där träffas människor över klass- och andra gränser som under vinterns yrkes- och nöjesliv skiljer dem åt.*

Striden utgör ett tredje grundmönster hos Ekman. Stridstematiken har ett samband med framförallt litteraturen och med kritikerns, men också med individens, medborgaren Michel Ekmans "kamp" för, om vi vill kalla det så, erkännande, igenkännande inom ramen för både det nationella, det akademiska och det litterära spelfält där han är verksam, med förgreningar åt en rad olika håll och verksamheter.

Kronotoper och genretillhörighet i *Utanför tiden*

En speciellt betydelseladdat tidsrum i Ekmans text är Brunnspariskronotopen, en t röskelkronotop som kommer att stå för både det frihetliga, det bohemiska, ett bekräftande av styrkan i den estetiska upplevelsen, någonting av "det Helsingforsiska", det dagdrivarak-

tiga och ungdomsrevolten. Det är framför allt som den domän där poeten Gunnar Björling bodde, vistades och skrev som Brunnspariskronotopen hos Ekman blir så central. Vad utmärker Brunnspariken-kronotopen? Också här finns ensamhetsmotivet med som ett viktigt element, men även känslan för den Björlingska bostaden/bastun, naturens närhet och tidlösheten (se Ekman 2012a:61ff, 76ff, 78, 99ff).

Brunnspariken i Helsingfors är inte minst en minnesplats (jfr Pierre Noras begrepp *lieu de mémoire*; se Nora 1984-1992) över Ekmans bohemiska och poetiskt uppvaknande och upptäckande ungdom. Här finns ett inslag av romantiskt sökande, i kronotopen ingår också en kvinnofigur, den "ouppnåeliga N". Det handlar om en minnesplats, men beskriven utan sentimentalitet eller nostalgi.

Man kan notera att Ekman redan tidigare intresserat sig för staden som metafor, något han identifierat text i den utgångspunkt jämnrige Joakim Groths roman *Anteckningar från en stad* från år 1981. I essän i *Rudan, Vanten och Gangstern* diskuterar han ingående Groths roman. Liksom Ekman är huvudpersonen i romanen från Munksnäs: *Staden blir en metafor, en bild för det undflyende och oförståeliga tvång som bemäktigar sig Johan, som ger honom en outhärdligt stark känsla av att inte vara herre i sitt eget liv, och som får honom att känna sig sviken av någon: föräldrarna, skolan, de vuxna, "samhället" – o visst vem.* Romanens huvudperson Johan uppfattar sin situation som en envig mellan sig själv och de oklara yttre krafter som i romanen får konkret gestalt av staden. Det Ekman företar sig i *Utanför tiden* kan läsas som ett sätt att förstå och komma till tals med den typ av problem vad gäller relationen till staden, stadens betydelse som varit och är aktuella för Ekman själv.

Biosalongskronotopen

En annan viktig kronotop i *Utanför tiden* kunde kallas biosalongskronotopen, också den, liksom mormors stuga på landet och Brunnspariken, en t röskelkronotop. Orion är namnet på Finlands filmarkivs biograf.

Är det en slump att Ekman bor i samma hus som Finlands filmarkiv? Eller kan man se det som ett öde, något som i en efterföljande reflexion kan avläsas som ödesbestämt? Varför han började gå på filmarkivets föreställningar säger han sig inte riktigt minnas. I varje fall dröjde det hela tio år innan han ens noterade att filmarkivets biograf fanns i källaren i det hus dit familjen flyttat i mitten på nittioalet. Småningom började han dock trivas allt bättre där i salongens mörker i sin stol mitt i tredje bänk, utan trailers, reklam och popcornsprassel (Ekman 2012:18) och han började lusläsa arkivets program för att hitta anledningar att ta hissen ner i källaren. Den cinematiska epifani han speciellt starkt upplevde där gällde Eric Rohmers film *Min natt med Maud* (1969). Han skriver att han efter att ha sett filmen kom hem fascinerad, förvirrad och uppskakad av det han sett och ställer frågan varför filmen berörde honom så djupt. Essän ”Rohmerska epifanier” är ett försök att svara på den frågan. Här sätts då kronotopen i spel i relation till Rohmers filmer med Ekman själv som åskådare/betraktare. Inte minst gäller arbetet för Ekmans del ett bearbetande av tidens flykt och livets lösningar, läsningar, åldrandet, reflektionen över livsvalen, samt det etiskt-estetiska som en speciellt central domän. Utmärkande för Rohmers filmer är, menar han, att åskådaren ges möjligheten att dra in filmens problematik i sitt eget liv och omvänt, och att därigenom berikas: *Poängen med Rohmers realistiska estetik är att visa på världen och involvera oss i något som är både andaktsfullt betraktande och aktivt spanande efter möjligheter, öppningar, ambivalenser.* (ibid.58) Den tillit som ingår i det Ekman kallar Rohmers generositet handlar också om epifanier, glimtar av en nåd som inte behöver läsas metafysiskt, utan som något som erbjuds filmernas protagonister, där nåden och det vanliga livet existerar parallellt, inom samma människa. Det som för Ekman gör Rohmers filmer så utomordentligt existentiellt användbara har bland annat att göra med att regissören skyr det definitiva (ibid.50). Därmed kommer tolkningens fält att bli vida och det blir nödvändigt för åskådaren att beträda dem med sin egen livserfarenhet och livsåskådning, konstaterar Ekman. I annat fall förblir filmerna triviala.

Kritiker/Hufvudstadsbladet-kronotopen

En tredje central kronotop i boken utgörs av det jag vill kalla kritiker/*Hufvudstadsbladet*-kronotopen som kan betecknas som en stridskronotop. Här ingår för Ekmans del uppfinandet av kritikerpersonan, samt ett antal korsande linjer av kulturellt politiskt, etiskt och estetiskt slag, *Hufvudstadsbladet* kan ses som ett kraftfält (jfr tidigare böcker om *Hufvudstadsbladet*; se Bruun, Knekt & Rotkirch red. 1971, Lönnfors 1986). Också denna kronotop innehåller ett inslag av minnesplats, aktualiserad i texten inte minst av det fortfarande smärtsamma minnet av den sk Widénstriden (Ekman 2012a:126-131), men också av minnen av middagar i Sverige, eftersom Ekman under två decennier var litteraturkritiker vid *Svenska Dagbladet*. Men kan notera utsattetsproblematiken i detta sammanhang. Ekman (ibid.113) skriver att kritikens förhållande till litteraturen präglas av osjälvtändighet,

Omslaget till Michel Ekmans *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899-1944* (2011). Pärn: Anders Carpelan. Svenska litteratursällskapet i Finland.

av lite makt och mycket vanmakt. Han menar vidare att kritiken bara en är obetydlig del av offentlighetens förhållande till dikten och konsten överlag. Det handlar enligt honom om ett förhållande som är oklart och som pendlar mellan beundran och förakt, idolporträtt och hatkampanjer. Det viktigaste elementet i kritikeridentiteten blir för Ekman inte att tala för sina egna estetiska och ideologiska preferenser, utan, om man vill bli läst, att man skriver någorlunda bra och tillförlitligt men ändå personligt om de böcker man blivit anförd. Det begränsade utrymmet, svängrummet en kritiker har till sitt förfogande möjliggör sällan några vidlyftiga rörelser, konstaterar han (ibid.115).

Vad utmärker kritiker/*Hufvudstadsbladet*-kronotopen hos Ekman? Förutom strid kan man också tänka på några gränsande ord som positionering, socialitet, närhet/avstånd, feedback, något som kunde sammanfattas som konstituerande ett Bourdieuskt spelfält. Spelfältet är också i detta fall geografiskt lokaliserat i viss mån, till tidningen *Hufvudstadsbladet* med dess sociala omkrets av läsare, bygder, stadsbor, landsbor osv. För att knyta an till kronotopforskaren Bart Keunen (Keunen 2011:57ff) kan man vad gäller denna typ av kronotoper, så kallade konfliktkronotoper, ofta sammankoppla dem (i fiktiva och andra texter) med begrepp som väg och korsväg, möten, mötesplatser. Keunen konstaterar att den realistiska typ av konfliktkronotop man kan finna i exempelvis pikareskromaner ofta handlar om landsvägen som man kan möta i en känd miljö, i sitt hemland. Konflikt-kronotopen kommer hos Keunen att befinna sig i vardagslivets vägkorsningar, en bild som kan appliceras också på Ekmans kritiker/*Hufvudstadsbladet*-kronotop. Det som gör tidsrummet i detta fall speciellt, för att inte säga konfliktfyllt handlar om att olika ideologiska och estetiska värden, värdesystem inom detta tidsrum tillåts mötas och kämpa om ett tolkningsföreträde. I den så kallade Widén-striden kan man pröva en läsning av denna kamp som ett specifikt möte, ett slags duell mellan företrädare för två centrala ideologiskt-kulturella system inom finlandssvenskheten, det som kallats

bygde-, respektive kultursvenskheten. Striden handlade dels om kvaliteten på recensionsavdelningen vid *Hufvudstadsbladet* under sent 1990-talet, dels om kulturchefen Gustaf Widéns ställning. De som kritiserade Widén och *Hufvudstadsbladets* litteraturbevakning var framförallt yngre författare och kritiker från huvudstadsregionen. En av de tongivande var Michel Ekman som i ett inlägg i det första numret av den finlandssvenska kulturtidskriften *Kontur* bl a skrev: *På Hbl gäller numera de stängda fönsterluckornas politik, manifesterad i en litteraturanalytisk förmåga som gör helt vid ständigt återkommande hänvisningar till författarnas 'gudabenedning' ... Resultatet blir att den intellektuella isoleringen gör det omöjligt för Hufvudstadsbladet att på kulturrensområde spela den enda roll som kan motivera tidningens existens: att vara en mötesplats för de tankar som genom att konfronteras skapar en finlandssvensk identitet som kan fungera i vårt praktiska liv.* (Ekman 1992). Konflikten kan beskrivas som en klassisk Bourdieusk revirstrid om tolkningsföreträde inom det finlandssvenska kultur- och litteraturfältet. Mot varandra tycktes stå huvudstad och region, men också olika generationer (trots att både Widén och Ekman är födda på 1950-talet, Widén 1950, Ekman 1956) och olika litteratursyner (en mer traditionell linje företrädd av Widén och en betydande del av den äldre finlandssvenska kultursvenskheten samt en mer sen- eller postmodern företrädd av Ekman och författarna Peter Mickwitz, Agneta Enckell, Ralf Andtbacka med fler). Michel Ekman lyfter själv fram uppdelningen i kultursvenskhet och bygdesvenskhet i sin beskrivning av Widén-konflikten. I *Utänför tiden* (Ekman 2012: 130f) skriver han att man, om man vill, kan se åläggningen Widén och honom själv, helsingforsaren, ättlingen till ganska sentida invandrare, som representanter för det två lägren (bygdesvenskar och kultursvenskar). Men Ekman komplicerar själv denna bild med en hänvisning som går tillbaka på hans studier i monografen *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna* (2011), av åtta finlandssvenska författarskap och dessas syn på svenskt och finskt. Han nämner de två finlandssvenska författarna och samhällsdebattörerna Arvid

Mörne och Jacob Tegengren som ägnas var sitt kapitel i boken. Till skillnad från Mörne som enligt Ekman outtröttligt och utan att skygga för problemen konfronterade alla moderniseringsens problem inriktade sig Tegengren på att bevara den gamla rurala livsformen och avvisa det som var nytt och främmande som hotade den. Widéns misstag blir enligt Ekman att han tog arv efter Tegengren snarare än Mörne, vilket gjorde hans sits isolerad och i längden ohållbar (Ekman 2012a:130f). Att kampen lämnat djupa känslomässiga spår hos både Ekman och Widén kan man sluta sig till av deras beskrivningar av konflikten (se *ibid.*; Widén 2000:128f,143).

Att ge en helt rättvisande bild av de olika kulturella tolkningshorisonter och sammanhang som möttes i denna konflikt är inte lätt. Kanske är det framför allt generationsfrågan som är en viktig förklarande faktor vad gäller häftigheten i debatten. Frågan om det finlandssvenska litterära fältet, dess uppdelning i skkultursvenskhet och bygdesvenskhet (se även Rönnholm 2000), är inte längre i slutet på 1990-talet på långt när lika tydlig som tidigare. Fältet har splittrats upp. Widéns kanske mer konventionella eller traditionalistiska litteratursyn omfattades i konflikten av en stor del av den så kallade kultursvenskheten. Men att kalla Ekman postmodernist är knappast heller helt korrekt. Kanske kan man säga att postmoderna och traditionalistiska drag förenas i hans identitetsbygge och kritikerimage. Det som kan kallas formförnyelse inom litteraturen kan i dag vara ett sätt för den skk periferin, att göra sig gällande, bryta sig ut ur gamla mönster medan centrumkrafterna kan ha en mer konservativ hållning (jfr Grive 2009, Söderling 2009, se även Andtbacka 1995).

För ett reflekterande och sammanfattande reportage om konflikten och en av dess huvudpersoner (Widén), se Magnus Londens reportage "Hemma hos ... Gustaf Widén", i *Hufvudstadsbladets* kulturstadsbilaga, RRR nr 4/2000.

Utsatthetsproblematiken hos Ekman

I essän "Kritiker" uppmärksammar Ekman (2012a:123) speciellt frågor som gäller auktoritet och självsäkerhet hos kritiker. Motsatsen till detta kunde vara osäkerhet och utsatthet, frågor Ekman också är intensivt verksam med att bearbeta och försöka förstå.

De tre kronotoper jag identifierat i Ekmans bok kan samtliga utläsas som sammankopplade med en utsatthets- och minoritetsproblematik som är mycket central hos Michel Ekman och som återkommer i olika skepnader och sammanhang i hans texter, både de kritiska, de litteraturvetenskapliga och de polemiska. Utsatthetstemat färgar på olika sätt av sig på kronotoperna. I stridskronotopen är moduset han tillämpar övervägande aktivt, de två övriga kronotoperna utmärks av ett själv-rannsakande och reflekterande drag. Mitt sätt att läsa *Utanför tiden* i skenet av en utsatthetsproblematik innebär att jag kan konstatera att den identitetsproblematik som är så viktig för Ekman inte kan "skrivas färdig", utan måste lämnas öppen, i enlighet med det oavslutade dels i essäformen, dels i omöjligheten att skriva sin egen självbiografi (se text Kristensson Ugglå 2011:67ff) och även det ethos om det oavslutade som är ett bärande tema hos Ekman (jfr nedan).

Sin kanske allra tydligaste utformning har utsatthetsproblematiken fått i en insändare Michel Ekman publicerade i *Helsingin Sanomat* 27 mars 2012 (Ekman 2012c). Han konstaterar där att språkklimatet i Finland på några få år snabbt försämrats och att den svenskspråkiga minoriteten nu känner sig vara i en svagare position än kanske någonsin tidigare sedan språkstridens 1930-tal: *När den finskspråkiga majoriteten någon enstaka gång behandlar problematiken sker det i form av att de mest ivriga representanterna för språkmobbing konfronteras med representanter för den mobbade minoriteten och de två grupperna uppmanas "diskutera" frågan. / Jag frågar mig varför det är så här. När majoriteten retar eller förföljer minoriteten är situationen ur minoritetens synvinkel obehaglig, skrämmande*

och ibland livsfarlig. Ett problem är frågan dock enbart för majoriteten. Orsaken till retardet finns inte hos minoriteten, även om det i det mest typiska fallet är så att representanterna för majoriteten/mobbarna söker orsaken till det de sysslar med hos de som mobbas. (min övers.)

Genretillhörigheten i Utanför tiden

Vad kan man säga om genretillhörighet i *Utanför tiden*? Också frågan om genre blir viktig när man funderar på de speciella tidsrum som hans texter skapar.

Är den självbiografiska essän en egen genre? Vad utmärker den?

I en recension på sin blogg *Vaka över ensamheten* beskriver Thomas Nydahl (2012) boken på följande sätt: *Michel Ekmans nya bok är en vacker och tät samling texter om liv, yrke och kultur. Den utgår ifrån ett ungt liv som sär-ling och solitär känsla och ett sökande efter den punkt där den privata och den yrkesmässiga läsningen inte längre är två väsensskilda saker. I det mesta av Ekmans fem essäer kan jag spegla mitt eget liv, och därför kommer nu dessa texter att inlemmas i det jag som bär också mig genom livet. Detta jag som alltjämt anstränger sig att bli "en människa jag för tfarande kan identifiera mig med".*

Sebastian Johans talar i sin recension i *Ny Tid* (2012) om fem uppriktiga essäer, fem självbiografiskt förankrade essäer som betraktar författarens liv och några av de verk som gjort honom till den han är.

Bodil Zalesky citerar i en recension på sin blogg *Under pausträdet* (2012) Ekman i en passage där denne talar om betydelsen av den finlandssvenske författaren Peter Sandelins poesi: *Den subjektiva betydelsen för mig av Sandelins poesi var alltså – förutom att den artikulerade upplevelser jag tyckte att jag kunde känna igen – att dikterna visade en väg ut för mig, antydde att man kunde vara som jag men ändå tråda i förbindelse med omvärlden.*

Också i en passage i boken, om en dikt av Gunnar Björling, talas det om en väg: *Dikten följer rösterna och utvidgar sig från lyssnarens plats över vatten och land. Samtidigt öppnar sig språket så att de beskrivande elementen blir allt färre. I den andra strofen frammanas allt det som är, intensivt men utan beskrivningar. Det viktigaste ordet är 'är'. Strofen uttrycker det under som ligger i att allt finns men ringar inte in en begränsad värld utan visar läsaren en väg.* Detta ligger nära det Martin Hägglund (2002:42f) beskrivit som en dramatisering av en kritisk temporalitet hos Gunnar Björling. Jaget tar plats i språket genom tilltalets förmedling men övergår till förfluten tid inför sin egen blick. Samtidigt finns det i tilltalet hos Björling en vändning från det förflutna och det pågående mot det kommande. Det är också något som händer när vi läser Ekmans självbiografiska essäer, menar jag, att vi själva blir aktörer på denna scen han byggt upp.

Vägens kronotop handlar mycket om tidsdimensionen. Jämför med det Ekman säger om sitt möte med musiken, också citerat av Zalesky: *Det musiken kunde var ju inte bara att intrikat knyta ihop tiden och skicka iväg den med expressfart, som en Bachfuga eller en sonatsats av Beethoven, utan också att få den att stanna, glömmas bort, upphöra.* Detta ligger så vitt jag kan se nära Ekmans epifaniska upplevelser, en känsla av att tömmas, bli ett med sin omgivning utan att ens registrera det på ett medvetet plan.

Kan man alltså kalla detta för ett slags självbiografi? I viss mening ja, men i så fall en självbiografi som är skriven utgående ifrån en speciell, kombinerat existentiellt-professionell synvinkel, mindre än en enbart personlig sådan, även om också det intensivt personliga finns med i boken. I ett par av texterna är subjektionskonstruktionen av *persona*-typ, dvs ett slags mask som Ekman applicerar utgående ifrån vad han säger att han tror att rollen kräver. Det gäller speciellt hans kritikerpersona där inte minst institutionens tryck bidrar till att skapa rollen, men också i viss mån rollen som make i ett omaka äktenskap, hans första, som slutade med skilsmässa.

Genrehybriden självbiografisk essä öppnar sig alltså åt minst två helt olika håll: dels mot det yrkesmässiga, kritiker- och författarpersonan (mer än i de tta fall litteraturvetaren, även om det också på det området går att finna självbiografiska element, i t ex doktorsavhandlingen), alltså det som täcker in de olika roller och personer som Ekman diskuterar, dels mot det intima, djupt personliga, som gäller upplevelser som kan delas av läsaren, något som går tillbaka på i ntensiva minnesögonblick, hägkomster, en inskrivning av ett liv, ett slags minnesanteckningar med fokus på krisögonblick, djupa konstupplevelser och epifanier. Saker som efterlämnat spår hos författaren. Det är detta som jag upplever som den viktigaste kronotopiska strategin i boken, det man kunde kalla livsvägens kronotop. Samtidigt innebär (livs)väggkronotopen också en fortsatt öppenhet för rörelsen, det kommande, vägen, allt detta förstått som möjligheter, någonting oavslutat.

Att bli igenkänd och erkänd

Frågan om att bli igenkänd och erkänd vad gäller minoritetspositionen aktualiseras av Michel Ekman också i en debatt på *Dagens Nyheter*-kulturjournalisten Jonas Thentes bokblogg. Thente skrev i ett provokativt inlägg under rubriken "Problemet med Finland" (Thente 2009): *Till en av få saker som fortfarande fascinerar mig hör s venskfinland. / Svenskfinländarna? / S venskfinnarna? / (stryk vad som ej önskas) / Jag har kolleger på åtskilliga kulturredaktioner som helst tackar nej till att recensera finländsk litteratur, och i synnerhet då svenskfinsk sådan. / Eller finlandssvensk, för den s om föredrar det ordet. / Varför? / Därför att de obehagliga brev och mail man i allmänhet får efter att på något sätt ha berört Finland gör att t det inte känns som att t det är värt det. / Det räcker att man slinter på detta med huruvida det heter svenskfinne, svenskfinländare, finlandssvensk, finländsk eller svensk – så är man körd. Gör man inte det så finns det alltid något annat att få fan för.*

Det som inträffar i bloggdebatten är att Thente, efter att i *Dagens Nyheter* ha recen-

serat en finsk roman, skrev om omöjligheten (och även, kan man av hans inlägg utläsa, det oviktiga) för en rikssvensk att stava finska finska ord rätt och få fakta om Finland rätt, och den orättmätiga kritik han hade fått för det. Bloggdebatten kom sedan bland annat att handla om att Thente inte brydde sig om att använda en korrekt terminologi för finlandssvenskar och sverigefinnar. Därmed fanns det ända från början i bloggdebatten en terminologisk sammanblandning av finlandssvenskt och sverigefinskt, något som kan ses som ett medvetet retoriskt-ironiskt grepp från Thentes sida. Att han tillämpar den retoriska taktiken förklarar han själv med tidigare för honom obehagliga upplevelser av läsare som reagerat negativt och/eller kritiskt på hans recensioner av finlandssvenska/sverigefinska böcker (se citatet ovan).

Ekman (2009a) svarade Thente i nå skarpt formulerade blogginlägg (som kan sägas utgöra ett experiment med en annan, främare stilistik än den han använder i sina texter i böcker och tidskrifter). Han skrev bl a: *När en arrogant och naiv representant för en majoritet hånar en minoritet blir jag arg, ja. Du har som journalist vid Sveriges största morgontidning en maktfull utsägelseposition. Finskan och de finsktalande i Sverige förknippas genom tiderna med absolut m aktlöshet (kolla in t e x det svenska skolväsendets historia på den här punkten). Därför borde du vara extremt noggrann med dina "ironier" – du har ingen koll på vad du i din op roblematiska majoritetsposition legitimerar. Av någon anledning har många svenskar en lägre tröskel när det gäller att nonchalera och löjliggöra finskan än andra språk och kulturer. Hur vore det med den där språkkursen? Palataan asiaan kun ymmärrät tämän viestin!* (dvs på svenska: vi återkommer när du förstår innehållet i detta meddelande, min övers.).

Andra debatter Ekman varit involverad i har gällt bl a en debatt om den obligatoriska svenskan i den finska grundskolan, en debatt där dåvarande ordföranden för Svenska folkpartiet, Stefan Wallin, kallade sina meddebattörer *mysgubbar och akademiker i elfen-*

benstorn utan politiskt ansvar (Langh 2010). Ekman var av allt att döma en av dem som avsågs. Ekman för sin del utvecklade i ett debattinlägg i *Hufvudstadsbladet* (Ekman 2009b) en tankegång om ”stenfoten”, en bildning vid den obligatoriska skolsvenskan i finska skolor som han menade var en felaktig strategi från det finlandssvenska politiska etablissemangets sida. I debattartikeln menar Ekman att nationalspråkstänkandet i Finland, med tanke på svenskans försvagade roll inom landet, borde vika för ett mer modernt minoritetstänkande. Den finlandssvenska identiteten borde omdefinieras till en minoritetsidentitet och den finlandssvenska politiken anpassas till en minoritetspolitik.

Ekman skrev också ett längre inlägg i *Nya Argus* 1/2012, om fusionen mellan de finlandssvenska förlagen *Söderströms* och *Schildts* (”Livet eller pengarna. Att vara finlandssvensk i en nyliberal värld”, Ekman 2012b). Texten torde ha fungerat som en viktig inspirationskälla för det öppna seminarium som hölls vid Helsingfors universitet den 9.2.2012 med anledning av förlagskrisen/fusionen. Ekman deltog som en av inledarna vid seminariet. Också här ingår temat om sårbarhet, detta att minoriteten alltid är sårbarare än majoriteten, med det möjligen lätt ironiska tillägget, ”även om den är så välbeställd som vår”. Detta har enligt Ekman att göra med att, som han säger, marginalen för misstag är mindre, motståndsfickorna färre: *Den existentiella aspekten av ekonomismen är en omfattande och komplicerad fråga. Vad vi finlandssvenskar kan erbjuda är en principiellt intressant förenkling av den. Då måste man förstås besluta sig för ifall man tycker att det är ett värde i sig att finlandssvenskheten lever vidare. Man behöver inte tycka det. Var och en är som individ fri att bestämma sig för att det kostar för mycket att leva som finlandssvensk. Man kan bli finne, emigrera till Australien eller gå i brunn. Tills vidare utgår dock den dominerande retoriken i Svenskfinland från att finlandssvenskheten skall leva vidare, på svenska. Går man med på det har man en fast punkt: vi skall handla så att det blir möjligt. I och med det finns ett värde som strider mot det nyliberala axiomat om ekonomin som sin egen mä-*

tare: svenskheten. Dessutom har vi den praktiska vetenskapen om att minoritetsliv alltid är dyrare än majoritetsliv. Specialarrangemang behövs, mindre enheter kostar mer än större, det saknas nästan alltid tillräckligt med betalande publik för att verksamheten skall löna sig. Endel liknande markeringar, dels av den finlandssvenska litteraturens betydelse ur ett finlandssvenskt identitetsperspektiv, dels av dess osäkra status i ett alltmer ekonomiskt betonat samhällsklimat, ingår också i hans tacktal (Ekman 2012d) i samband med att han av Svenska litteratursällskapet i Finland tilldelades det Hallbergska priset år 2012 för boken *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna* (2011), jfr ovan.

Erkännande, igenkännande hos Ekman

Hos Ekman och inte minst i *Utanför tiden* finns en central fråga som handlar om erkännande, igenkännande (eller en brist på detta), något som gäller både hur andra ser på en själv, och hur man själv uppfattar sitt jag, hur man lyckas identifiera sig med sitt eller ett ”jag”. Detta kan då också avläsas som en början på ett slags berättelse, en narratologisk struktur. En central frågeställning gäller så vitt jag kan förstå den Patchen Markell (2003) och Victoria Fareld (2008, 2012) diskuterat i anslutning till frågor om erkännande, igenkännande (re-cognition), utgående ifrån filosoferna Hegel och Charles Taylor. Viktigt att notera är att igenkännandet kan avläsas som en reflektionens återvändande rörelse, förstådd som tillbaka-blickande självvransakan, dvs som en rörelse kännetecknad av att den alltid kommer i efterhand (Fareld 2009:36f). Igenkännandet gäller också i ett kollektivt sammanhang, dvs inom den minoritetsproblematik som starkt betonas av Ekman. Ekmans positionering påminner om den som man kan finna i en text av en annan finlandssvensk författare, Mikael Enckell. I texten ”Ingen människa är en ö” i essäsamlingen *Perspektiv från andra sidan* (2012:127) skriver Enckell om majoritet och minoritet: *För lika uppenbart som det är att man oftast, i synnerhet i spända lägen, på allt sätt önskar tillhöra en stark, trygg och mäktig majoritet*

hellre än en svag och, i sin utsatthet, sårbar minoritet, så är det – å andra sidan – på något sätt finare och ädlare att räknas till den ovanligare minoriteten än till den trivialare majoriteten. Enligt Enckell kommer majoriteten att samtidigt beundra och avundas minoritetsgrupper, både de som uppfattas som privilegierade och de som betraktas som underprivilegierade av majoriteten.

Vi hamnar här någonstans mellan det ambivalenta och det dystopiska. Känslan av hot, förlust är tydlig. En pessimistisk livskänsla. Det är också något man kan avläsa i Ekman text i *Rudan, Vanten och Gangstern*-antologin. Här diskuterar han (Ekman 1995:211f) tre typer av språkliga svårigheter hos samtida finlandssvenska prosaförfattare. Resonemanget gäller uttryckligen Helsingforsskildringar. För det första inskränker sig de rent finlandssvenska miljöerna till hem där det talas enbart svenska (något som blir allt ovanligare (majoriteten av finlandssvenskarna gifter sig idag över språkgränsen) och vissa arbetsplatser, huvudsakligen av typen ”finlandssvensk institution”. För det andra präglas stadsmiljön av ett finskt språk som mister en stor del av sina konnotationer när det översätts. För det tredje är talspråket, och särskilt ungdomens talspråk, starkt beroende av finskan. Komplikationerna innebär dock inte att den litteratur som skapas i sådana förhållanden skulle behöva lida av kvalitativa brister, tvärtom handlar konstskapande, som Ekman konstaterar, alltid om att övervinna hinder av olika slag.

I en text i *Hufvudstadsbladet*, ”Matze – en berättelse om assimilering” (Ekman 2010) reflekterar Ekman över sambandet mellan det han kallar sitt ”obsessiva intresse för finlandssvenskheten”, manifesterad i hans yrkesval, och en aning om ett främlingskap, en känsla av att inte riktigt höra hemma i sin kultur, detta samtidigt som han är, som han skriver, produkten av en mycket framgångsrik assimileringprocess med förfäder som lyckades skapa sina liv i *detta avlägsna och främlingsfientliga land, mitt i en turbulent historia där ryssarna var ärkefienden och judarna de som skulle utrotas. / Det gick länge innan jag själv*

över huvud taget tänkte på invandringens och assimilationens problem. Det kan verka egendomligt eftersom jag definierar mig själv som intellektuell, och alltså borde vara förpliktigad att reflektera över min omgivning. Och detta var i högsta grad min omgivning. Min mormor var av tysk-rysk familj, född i Moskva och anländ till Finland som flykting 1918. Min morfar av en rysk släkt som hade kommit till östra Finland redan i mitten av 1800-talet, men bibehöll sitt modersmål, sin ortodoxa tro och sin på många sätt ryska familjekultur in på 1900-talets andra hälft. Min farmor var amerikansvensk. Och min farfar son till en jude från Livland.

Det är om farfaderns släkt hans text i *Hufvudstadsbladet* handlar. Utmärkande för denna kultur och familj var enligt Ekman att den judiska bakgrunden var en familjehemlighet, något man inte talade om. *Det som upprörde mig var att här tydligen fanns en familjehemlighet som bar på en djup laddning. Det förstod jag av att ingen i min fars släkt någonsin hade nämnt saken med ett ord, men också av att min mamma berättade det för mig i hemlighet, med det självklara förbehållet att jag inte skulle nämna det för någon.*

Det Ekman beskriver kunde kallas en tiggandets, nedtystandets kultur. Det man kan fråga sig är om det rentav kan vara så, paradoxalt nog, att det är ”hemligheten”, nedtystandet som här motstår historiens nivellerande, minnesutplånande effekt? Hemligheten skapar en motståndsficka som går igen i mycket av det Michel Ekman tagit upp i olika sammanhang i sina texter, den skapar en energi som gör det möjligt för honom att betrakta sin omgivning både passionerat och distanserat, passionerat vad gäller Björling- och Brunnsparckronotopen samt filmupplevelserna i Orion-biografen, passionerat även i fråga om försvaret av den finlandssvenska minoritetspositionen och det finlandssvenska litteraturen som han betraktar sig som en vårdare av, både i fråga om ett finlandssvenskt och ett mer allmänt högkulturellt arv, distanserat vad gäller att se på tex förorten Munksnäs där han växt upp, eller den akademiska positioneringen och kritikeruppdraget som han tycks använda på ett

sätt som gör att ingendera kommer att kunna ge en entydig definition av hans yrkesroll eller –persona. Därmed återkopplar Michel Ekman, som det ser ut, sin(a) yrkesmässiga positionering(ar) med de djupast kända existentiella utmaningar och dilemman han genomgått i sitt liv och åstadkommer ett slags etiskt-estetisk flampunkt, för att knyta an till en beskrivning i en av recensionerna av *Utanför tiden*, Erik Bergqvists i *Hufvudstadsbladet* (7.2.2012). Bergqvist skriver: *Ekman återkommer, explicit och underförstått, till sin uppfattning att dikt bör ha en existentiell dimension – och att den estetiska kvaliteten ligger i ju st denna dimension. Det är en matris för volymen i sin helhet: litteraturen tjänar livet, men livet behöver också litteraturen för att nå sin flampunkt, för att anta skepnad. Detta utbyte fördjupas i det bidrag som har rubriken "I Brunns-parken" – möjligen bokens främsta och den text som mest kan kallas essä.*

Hur förhåller sig *Utanför tiden* till det kronologiska?

En fråga som dyker upp vid läsningen och analysen är den om hur *Utanför tiden* som självbiografisk essä egentligen förhåller sig till problematiken gällande en kronologisk framställning av tiden, tidsförloppet? Kan man finna någonting sådant i boken? Ett sätt att beskriva detta på vore att se boken som ett slags implicit utvecklingshistoria där den erfarne forskaren och essäisten genom att stilistiskt lägga upp ett slags pussel med några enskilda, speciellt viktiga bitar försöker skapa en överblick över sitt liv så långt det är möjligt, från ungdomsårens alienation och uppvaknande till en insikt om poesins och litteraturens livsavgörande betydelse, över den socialisationsprocess som innebar att han – paradoxalt nog – lämnade både den kommunistiska ungdomsrörelsen och det borgerliga äktenskap som han säger sig ha försökt förverkliga men som till sist skulle stupa på den inkongruenta uppställningen där han inte längre tyckte sig kunna leva upp till de krav en sådan livsform ställde. Detta för sedan över i reflexionerna över tidens gång och förgänglighet, sammankopplade

med ungdomens och åldrandets platser i i minst Eric Rohmers filmer och vidare fram till åldrandets och dödens utmaning som han lärt sig om inte bemästra så i varje fall hålla på ett visst avstånd och kritiskt reflektera över, med hjälp av litteratur, inte minst i samband med faderns bortgång.

Men de narrativa kurvor de enskilda texterna i boken tecknar kan inte sägas vara på något sätt strikt kronologiskt organiserade, ens i de enskilda kapitlen. I stället varvas och dras det hela igenom en tanke- och minnesprocess som är starkt påverkad av problematiken med erkännande och igenkännande, detta att försöka bli "en människa jag fortfarande kan identifiera mig med". Problematiken är av samma art som den Victoria Fareld (2008) i sin nyläsning av Hegel, med hjälp av bl a Charles Taylor, men också Jean-Luc Nancy och Patchen Markell, ägnar sig åt i sin avhandling, i form av en diskussion om erkännandet som en självexproprierande kraft som på samma gång indikerar den enskildes tillägnande av sig själv genom mötet med den andra och förlusten och äganderätten till sig själv genom den andra. Detta skifte av fokus i det hon kallar den Hegelska erkännandepincipen innebär enligt Fareld ett ifrågasättande av idén om att tillgången till det egna går via besittningen av sig själv. Självet blir i ett sådant synsätt liktydigt med det Nancy formulerat som "det som inte återfinner sig (självt)." Som jag läser Ekmans *Utanför tiden* och andra texter av honom som jag hänvisat till här, med fokus på utsatthetsproblematiken, kan inte heller Ekman sägas nå fram till en slutgiltig lösning på identitetsproblematiken. Det innebär också att boken egentligen inte kan läsas som en utvecklingshistoria, trots att det går att finna drag i boken som kunde förordas en sådan läsning. Men dess komplexa struktur motsätter sig ändå den typen av läsning. Inte minst det jag benämnde "hemligheten" och den spårkligt-kulturella mångfalden i hans släktbakgrund gör att sökandet för Ekmans del måste fortsätta. Ekman understryker också själv vikten av en fortsatt öppenhet, ett undvikande av slut på berättelsen (vilket kan läsas som en spegeleffekt av den estetiska strategin hos filmskaparen

Rohmer, se ovan). De tre sista orden i boken markerar detta: *alltings outtröttliga kontinuitet*. (Ekman 2012a: 204). Detta att vara utsatt är, som Fareld i en dubbeltydig formulering kallar det, både att vara satt utanför sig själv och att vara sårbar och det leder till en insikt som Jacques Derrida har formulerat, nämligen att källan till min sårbarhet utgörs av insikten om att jag är ett jag för mig själv endast i det fall att jag samtidigt är en annan för den andre (Fareld 2008:177).

Denna ”vidkännandets filosofi” som Fareld (ibid.179ff) identifierar med hjälp av ny-läsningar av Hegel och Taylor innebär att människan aldrig kan återvända till sig själv, i betydelsen någonting fast och ursprungligt, ett hem. Vidkännandet blir därmed för Fareld namnet på den lika oundgängliga som ursprungliga förlusterfarenhet som ger begäret efter erkännande dess existentiella kraft och politiska laddning. På ett liknande sätt har även, menar hon, en grupp eller en kulturs krav på att få sin kollektiva identitet erkänd paradoxalt nog sitt upphov i att den i sin enhet aldrig kan bli identisk med sig själv. Fareld har därmed identifierat ett glapp som förhindrar det partikulära att uppnå självidentitet i namn av det universella. I stället ses den egna identiteten som ett återvändande, uppfattat som en rörelse mot självexpropriering, mot att ut-sättas eller mot att göras o-gjord, alltså något som inte kan beskrivas som en återförening eller hemkomst.

Jag noterar också att det finns uppenbara likheter i både positionering och synsätt hos Ekman och Derrida, som precis som Ekman har en mycket komplicerad etniskt-kulturell bakgrund. I Derridas fall är denna bakgrund fransk-maghrebisk-judisk. I Derridas utläggning om omöjligheten av en fast och entydig enspråkighet (Derrida 1999) finns som en av tre minnesstrategier i det han kallar ”minnesstörningen” något man kan känna igenom hos Ekman, nämligen det obsessiva intresset för i detta fall en minoritetsidentitet, finlandssvenskheten. Derrida talar om en *hypermnesis*, en stegrad trofasthet, en utväxt av minnet som för anamnesen utöver det enkla återställandet

av ett givet arv, utöver ett tillgängligt förflutet (ibid.92). Det är i en den kampen jag uppfattar att Michel Ekman befinner sig, också när han skriver sina självbiografiska essäer i *Utänför tiden*. Och samtidigt, några anspråk som skulle motsäga Farelds tankar om omöjligheten av ett erkännande som en ensidig självappropriering, antingen då individuellt eller kollektivt, kan jag inte finna hos Michel Ekman.

Frågor om plats och makt

Hur behandlar Michel Ekman frågor om plats och makt? Mycket av det Ekman tar upp i boken *Utänför tiden* men också i en rad andra sammanhang definieras som sagt av en stark känsla av utsatthet och sårbarhet, den gäller både på ett personligt plan och även som en inlevelse i en minoritets problem, som den han själv identifierar sig med primärt, den finlandssvenska (allra mest uttalat i i sändaren i *Helsingin Sanomat*, Ekman 2012c). Överfört och mycket starkt betonat finns denna känsla manifest i kritiken av det som han uppfattar som en grovt nedsättande diskurs i en bloggtext av den svenske litteraturkritikern Jonas Thente om Sverigefinnarna och det finska språkets status i Sverige, men också, på grund av den ironiska retoriken hos Thente, i relation till det finlandssvenska.

Känslan av sårbarhet och utsatthet kan leda över i a lienationskänslor, något han identifierade hos flera av sina ungefär jämnåriga finlandssvenska prosaförfattarkollegor i Helsingfors (i texten i *Rudan, Vanten och Gangstern*). Han skriver i ett e-mejl till mig (23.2.2012) att han själv i Helsingfors numera lever i en lite hisnande känsla av att existera i en parallell värld: *Dvs jag träffar finnar och talar finska med dem på samma ställen varje dag men samtidigt är jag medveten om att vi lever i delvis helt olika världar. Namn, minnen, referenspunkter är olika. De vet ingenting om den värld jag kommer ur och upplever den som diffust främmande.*

Vad gäller subjektstrukturen i *Utänför tiden* är det inte svårt att se att den bild eller de bilder Ekman skapar i boken bygger

på ett ganska strikt urval perspektiv och positioner där en hel del av spekter som man kan finna i hans övriga texter är bortsorterade eller delvis undanträngda. Han konstaterar ändå i sin e-postkorrespondens med mig att det ”jag” som skapas i texten absolut är hans eget. Han säger att detta är avsikten och det är så han själv läser texterna. Men samtidigt är det selektivt, det är inte ”hela” hans jag, dels eftersom något sådant vore omöjligt, dels för att han haft vissa avsikter med att skapa detta jag. En avsikt är konstnärlig. Det är nödvändigt att förenkla för att inte överlasta de korta texterna, konstaterar han. En annan är att han parallellt med boken jobbat med andra texter som han kallar för ”självbiografiskt lexikon” (jfr Derridas självbiografiska essäsamling *Den andres enspråkighet eller De ursprungliga proteserna*, Derrida 1999) och som han kanske någon gång publicerar, bestående av korta biografiska texter dels om honom själv, dels om hans släkt. Texten i *Hufvudstadsbladet* om hans judiska släkt (Ekman 2010) är en av dessa texter.

Vad gäller *Utanför tiden* finns en viktig läsanvisning in i det personliga i bokens inledning, dedikationen ”Till Pia i kärlek”, som förutom att vara ett uttryck som man kan säga menar vad det säger också kan läsas som en anvisning om en kronotopisk läsart av ett slag som kan relateras till det filosofen Jacques Derrida skrivit om identifikation och även om identitet som en form av störning, en komplex gest, en minnesakt (se Derrida 1999:91ff). Det handlar i detta fall om en självförståelse som är definierad utifrån kärleken till den person som dedikationen anropar/är tillägnad. Dedikationen kan avläsas som en markering av en djupt personlig känslomässig position i skrivögonblicket, med en rörelse in mot framtiden samt en reflektion över den valda livsvägen med dess många olika faser.

Vid sidan av det intensivt personliga i Michel Ekmans tids- och platsrelaterade undersökningar kan man till sist konstatera att Ekman själv, i ett annat arbete, monografin om de åtta äldre finlandssvenska författarskapen (*Må vi blicka tillbaka på det för-*

flutna, 2011:51) pekar på något han kallar en choristisk eller kollektiverande hållning vad gäller poesiskrivandet. Denna typ av poesi (begreppet choristisk hållning i poesin är hämtat från Göran Prinz-Påhlson, 1995) annonserar generellt i förhållande till plats ett krav på samstämmighet, konsensus, värdegemenskap, en modell som bygger på en vi-känsla, en kollektiv identitet, detta i kontrast till en individualistisk jag-modell. I Michel Ekmans egna essäer kommer en sådan trohet mot de sociala sammanhangen som hänger samman med platsen att kunna kopplas till både Brunnspark- och kritiker/stridskronotopen. Som vi har sett i fallet med filmsalongskronotopen är också den sammankopplad med ett slags kollektiv och en plats, biosalongen finns ju i samma hus som hemmet. Kritiker/stridskronotopen bildar en bro till de mer öppet polemiska och minoritetspolitiskt inriktade av hans texter, bl a *Helsingin Sanomat*-insändaren, *Nya Argus*-essän och artikeln i *Källan*. Matze-texten i *Hufvudstadsbladet* samt den avslutande essän ”Tre romaner” i *Utanför tiden* med sina kopplingar till en familje- och släktproblematik kommer att bilda en mellanform därvidlag. De är både personligt och i viss mån kollektivistiskt hållna. De platser som aktualiseras i dem har hos Ekman alltid flera, överlappande betydelser, av utgångspunkt, tidpunkt, minnesbild(er), arv, historia, framtidsscenario. Kanske kan man se dem som de texter av honom där den speciella kvaliteten i hans essäistik, tidens och rummets komplicerade sammanstrålningar och förgreningar, allra tydligast kommer till uttryck. När han i sin bok om de åtta finlandssvenska författarskapen (Ekman 2011:50f) refererar litteraturvetaren Jeremy Hookers syn på den engelska romantiska poeten William Wordsworth, att denne skrev rotad i en levande tradition som tillät honom att tala för sina läsare, också då han i sin poesi prisade ensamheten och bortvändheten, då kan man, tror jag, finna denna tanke tillämpad också i Ekmans egna texter, inte minst essäerna med de komplicerade förbindelser mellan plats, tid, identitet, förpliktelser, beroenden, utsatthet och möjligheter som texterna skapar.

KÄLLOR:

- Ekman, Michel 1992 "Vad allt de åt oss skänkte ... Om att förlösa sin finlandssvenska identitet." *Kontur* nr 1/1992.
- Ekman, Michel 1995. "I novembers tröstlösa nätter – om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister". I: *Rudan, Vanten och gangstern. Essäer om samtida finlandssvensk litteratur*. Red. Ekman, Michel & Peter Mickwitz. Helsingfors: Söderströms.
- Ekman, Michel 2004. *Kaos Ordning Kaos. Människan i naturen och naturen i människan hos J.L. Runeberg*. Helsingfors: Schildts.
- Ekman, Michel 2009a. Kommentarer till blogginlägget "Problemet med Finland". I: Jonas Thentes bokblogg i *Dagens Nyheter*, 13.3, 14.3, 15.3, 16.3.2009.
- Ekman, Michel 2009b. "Uppdatera de förstenade övertygelserna". Debattinlägg i *Hufvudstadsbladet* 24.10.2009.
- Ekman, Michel 2010. "Matze – en berättelse om assimilering." I: *Hufvudstadsbladet* 24.5.2010.
- Ekman, Michel 2011. *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899-1944*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ekman, Michel 2012a. *Utanför tiden. Självbiografiska essäer*. Helsingfors: Schildts.
- Ekman, Michel 2012b. "Livet eller pengarna. Att vara finlandssvensk i en nyliberal värld." *Nya Argus* nr 1/2012.
- Ekman, Michel 2012c. "Kieli-ilmasto on käynyt Suomessa entistä kireämmäksi". *Helsingin Sanomat* 27.3.2012.
- Ekman, Michel 2012a. "Den finlandssvenska litteraturen ut ur dödsskuggans dal". *Källan* 1/2012.

LITTERATUR:

- Andtbacka, Ralf 1995. "Men en ande av längtan att se och känna". Förhållningssätt till det autentiska i ung finlandssvensk poesi". I: *Rudan, Vanten och gangstern. Essäer om samtida finlandssvensk litteratur*. Red. Ekman, Michel & Peter Mickwitz. Helsingfors: Söderströms.
- Bachtin, Michail 1991. *Det dialogiska ordet*. Gråbo: Anthropos.
- Bergqvist, Erik 2012. "Jag läste den och blev en annan". *Hufvudstadsbladet* 7.2.2012.
- Bruun, Kettil, Ove Knekt & Kristina Rotkirch red. 1971. *Hufvudstadsbladet. Partilös partitidning*. Helsinki: Tammi.
- Cohen, Margaret 2006. "The Chronotopes of the Sea". I: *The Novel, vol. 2: Forms and Themes*, Ed. Franco Moretti. Princeton. Princeton University Press.
- Derrida, Jacques 1999. *Den andres enspråkighet eller Ursprungliga proteser*. Göteborg: Daidalos.
- Ekbom, Sunniva 2012. "En stor liten bok". I: bloggen *Lysmasken* 15.6.2012.
- Enckell, Mikael 2012. *Perspektiv från andra sidan. Essäer*. Helsingfors: Söderströms.
- Fareld, Victoria 2008. *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*. Göteborg: Glänta produktion.
- Fareld, Victoria 2009. "Minneskulturens former. Inverterad monumentalhistoria". I: *Reflektionens gestalt*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Fareld, Victoria 2012. "The re- in recognition: Hegelian returns." I: *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. Nr 1, volym 13.
- Grive, Madeleine 2009. "På östfronten allt nytt". *00-tal* 2/2009.
- Hägglund, Martin 2002. *Kronofobi. Essäer om tid och ändlighet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Hällsten, Annika 2012. "Tre romaner som förändrade Michel Ekman". I: *Hufvudstadsbladet* 16.1.2012.
- Johans, Sebastian 2012. "Så blev jag kritiker". I: *Ny Tid* 23.2.2012.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Keunen, Bart 2000. "Bakhtin, Genre Formation, and the Cognitive Turn: Chronotopes as Memory Schemata". I: *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 2.2 (2000). <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol2/iss2/2>
- Keunen, Bart 2011. *Time and Imagination. Chronotopes in Western Narrative Culture*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Kristensson Ugglå, Bengt 2011. "Människan är inte en berättelse! Om identitet och narrativitet". I: *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlunds.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langh, Sara 2010. "Wallin: Mysgubbar har inget ansvar". I: *Svenska Yle* 10.12.2010. <http://svenska.yle.fi/artikel/2010/12/10/wallin-mysgubbar-har-inget-ansvar>
- Londen, Magnus 2000. "Hemma hos ... Gustaf Widén".

- I: *Hufvudstadsbladets* kulturstadsbilaga, RRR nr 4/2000, utkom 21.10.2000.
- Lönnfors, Per-Erik 1986. *Mannerheimvägen 18. Tragisk fars i sju ton tablåer*. Helsingfors: Söderströms.
- Markell, Patchen 2003. *Bound by Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Mazzarella, Merete 1989. *Det trånga rummet. En finlands-svensk romantradition*. Helsingfors: Söderströms.
- Nilsson, Karl Johan 2012. "Läsning och konst andakt för Ekman". I: *Svenska Dagbladet* 22.2.2012.
- Nora, Pierre 1984-1992. *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard.
- Nydahl, Thomas 2012: "Michel Ekman: Utanföretiden. Självbiografiska essäer". I: bloggen *Vaka över ensamheten* 29.9.2012.
- Printz-Påhlson, Göran 1995. *När jag var prins utav Arkadien. Essäer och intervjuer om poesi och plats*. Stockholm: Bonnier.
- Rönholm, Bror 2000: "Sprickor genom Svenskfinland". I: *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*. Utgiven av Clas Zilliacus. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, Stockholm: Atlantis.
- Rönholm, Bror 2012. "Litteraturen som livsavgörande". I: Åbo Underrättelser 23.2.2012.
- Svanbäck, Andrea 2012. "Svensk kritikerslakt oroar". I: *Hufvudstadsbladet* 14.11.2012.
- Söderling, Trygve 2009: "Dominanta marginaler – Österbotten har blivit ett litterärt centrum". *00-tal* 2/2009.
- Thente, Jonas 2009. "Problemet med Finland". Blogginlägg i *Dagens Nyheter* den 8 mars 2009.
- Widén, Gustaf 2000. *Vem älskar Hbl? En bok om tidningen och livet*. Helsingfors: Schildts.
- Zalesky, Bodil 2012. "Utanföretiden." I: bloggen *Under pasträdet* 12.2.2012.

SUMMARY

Special time-places of essayist Michel Ekman

Michel Ekman (born 1956) is a leading Finland-Swedish literary critic, researcher and essayist, born and living in Helsinki. In this text I try to identify how Ekman constructs special time-spaces, or Bakhtinian chronotopes, in his essays in *Utanföretiden. Självbiografiska essäer* (in English *Outside of time. Self-biographic essays*). I

In the literary chronotope a conjunction of spatial and temporal characteristics is taking place, transforming them into a meaningful and concrete whole. Time is compressed, becoming artful-graphic; the sense of place is intensified, drawn into the movements of plot and history.

In Ekman's text in *Utanföretiden* I identified three important "chronotopian" thematizations: 1. the epiphanies, 2. the sense of loneliness, and 3. the strife.

The three chronotopes I discuss in Ekman's book are con-

nected to a problematic which is central to the author and which returns in many different forms and connections in his texts, the critical, the scientific as well as the polemical ones. This problematic is one of precariousness and questions of belonging to a minority. The theme of precariousness colors the chronotopes in different ways. In the chronotope of strife the mode he applies is generally of an active kind, the two other chronotopes are characterized by a self-probing and reflective stance. My way of reading *Utanföretiden* from the point of view of precariousness leads to a conclusion of the theme of identity being so important to Ekman that it cannot be written through and through, but must be left open, both in accordance with the form of the essay and the impossibility to write one's own auto-biography, and additionally in agreement with the ethos of the unfinished identified as a central theme in Ekman's works.

ANITA BECKMAN

Mellanrummets poesi

Om väntan, platser och tid

I min avhandling *Väntan. Etnografiskt kollage kring ett mellanrum* (2009) låter jag välutbildade, medelålders storstadsbor berätta om sin väntan. Ett centralt tema i undersökningen visade sig vara informanternas längtan efter tillfällena för återhämtning, sprickor i tiden i vilka de kunde hitta tillbaka till det liv och till den själsliga närvaro som de upplevde sig ha förlorat i vardagens rutinartade stress. Berättelserna som jag fick till mig uttryckte inte sällan en närmast desperat avsaknad av andningshål för vila, kreativitet och självreflektion. I min undersökning kom väntan snart att artikuleras sig som en metafor för vila, för vila och autenticitet i en modern storstadstillvaro i vilken görandet och imiterandet är centralt.

För att kunna sätta in informanternas berättelser i en samhällelig kontext tog jag under mitt avhandlingsarbete också del av aktuell självhjälpslitteratur, tankeböcker och populärvetenskaplig litteratur om tid och modernitet.¹ I detta mitt sammantagna material tyckte jag mig finna ett sätt att tala om tid och rum som jag menar är signifikativt för den tid och för det samhälle som vi lever i idag. Jag valde att förstå detta tal som en *mellanrumsdiskurs*. Denna diskurs berättar fram mellanrummet som något lika eftersträvansvärt som nödvändigt i våra inrutade, moderna liv. Utan dem blir livet nästintill omöjligt att leva. Mellanrummen uppstår vid oväntade eller inplanerade brott i vardagens rutiner och slentrianmässiga mönster, och framställs som ett slags själsliga oaser i en annars torrslagd öken. Mellanrummet beskrivs förvisso som ett mentalt tillstånd, men det kräver sina platser, sina konkreta rum, för att alla kunna aktiveras (Sand 2008). Det handlar alltså om tid och rum i en

inte helt förutsägbar kombination, men väntan verkar alltid vara en central ingrediens i upplevelsen. Mellanrummet kan uppstå i ett väntrum hos tandläkaren, i en tom busskur en måndagsmorgon, på en skräpig bakgård i en storstad eller mitt i natten vid en mörk och ödlig väggen efter det att bilen fått motorstopp och vägrar starta. Mellanrummet händer där rutiner bryts och tiden ändrar riktning. Enligt detta sätt att tänka är det där, i mellanrummet, som vi får kontakt med vår äkta subjektivitet, med det som vi *egentligen* är, bortom modernitetens pockande krav.

I den här artikeln kommer jag att försöka iscensätta denna mellanrummets retorik så som den ofta presenterar sig i mitt avhandlingsmaterial. Artikelns titel anspelar på den positiva och nästintill poetiska ton som används i beskrivningarna av mellanrummet och hur det upplevs - eller borde upplevas. Retoriken framstår inte sällan som ett slags mellanrummets poesi.

Metod

Oklarheten ligger i mellanrummets natur. De kan vara ytor som är tömda på innehåll, övergivna, både i fysisk och i mental mening förbuskade – gränzoner som är vita fläckar, ingenmansland. [...] Just i storstadens utkant hämtar dessa zoner sin laddning från oklarheten: varken stad eller land.

(Löfgren 1997:69)

Den metod som jag använder mig av här har jag valt att kalla för en *etnografisk iscensätt-*

ning. En etnografisk iscensättning är ett etnografiskt arbete i syfte att illustrera och diskutera ett vetenskapligt resultat som redan ligger för handen. Här har jag inspirerats av den amerikanska, experimentella etnografen som i sin tur inte sällan tagit intryck av den amerikanska vetenskapsteoretikern Donna Haraways ifrågasättande av den av traditionen konstruerade gränsen mellan forskarsubjekt och kunskapsobjekt, mellan teori och material. Det handlar helt enkelt om ett ifrågasättande av traditionell vetenskaplig form och dess (manliga) kanon (Haraway 1997). Den experimentella etnografen, eller *postmodern ethnography* som den ibland också kallas, handlar om att i olika och oväntade former korsa vetenskap med ett friare och ibland mer konstnärligt uttryck (Richardsson & Adam St. Pierre 2005, Paget 1995, Ellis 1996, se även Beckman 2011). Att överskrida och blanda genrer är ett uttalat mål för den här typen av etnografi. Det kan handla om alternativa textstrategier eller konventionell forskning som presenteras genom en teaterföreställning eller genom någon annan typ av *performance*. Här sätter egentligen bara etnografens egen fantasi gränser. Så länge hon eller han använder sin metodologiska erfarenhet och sin vetenskapliga kompetens för sina gränsöverskridanden så finns det bara fördelar med att bryta upp från konventionella metoder och mallade framskrivningssätt (ibid.).² Min iscensättning är på många sätt både anspråkslös och lågmäld, och liknar kanske därför till det yttre vilken beskrivande etnografisk text som helst, men eftersom gränsen mellan forskarsubjekt och kunskapsobjekt är medvetet hårfin och den konventionella artikelformen möter ett något friare språkligt uttryck, skriver jag ändå in mig i den lite mer experimentella kategori som beskrivits ovan.

Inte sällan använder sig den experimenterande etnografen av sin egen kropp och sina egna subjektiva erfarenheter för att samla in eller förmedla kunskap om vår sociala verklighet.³ I min etnografiska iscensättning tar jag på ett liknande sätt bruk av mig själv, min kropp och mina sinnen. Med penna och anteckningsblock besöker jag två olika platser:

dels ett köpcentrum i centrala Göteborg, dels ett skräpigt brofäste vid Röda Sten i ett betydligt mer undanskymt landskap i utkanterna av samma stad. Att jag valt att besöka just dessa platser har med mina egna erfarenheter att göra. Det går lätt att relatera avhandlingsmaterialet till egna subjektiva upplevelser av tid och rum - och därmed också till min egen diskursiva praktik. Jag känner helt enkelt igen mig i talet om de vardagliga mellanrummen och här tar jag bruk av två för mig redan välbekanta platser för att iscensätta en diskurs som jag som forskare själv definierat och som jag själv uppenbarligen och ofrånkomligen också är en del av.

Utifrån egna fältanteckningar och teoretiker som Paul Virilio, Marc Augé, Henri Bergson, Micrea Eliade och Gabriel Tarde kommer jag att väva samman olika tankar kring väntan, platser och tid. Landskap och platser väntar naturligtvis inte på samma sätt som människors väntar, men platser och människors väntan är kopplade till varandra eftersom de ofrånkomligen både förutsätter, och förhåller sig till, varandra. Det är åtminstone min poäng här.

Fokus i artikeln kommer ligga på *mellanrummets* förhållande till *rummet*.⁴ Köpcentrumet i Göteborgs innerstad får här representera det definierade och välplanerade rummet och dess linjära logik, medan brofästet vid Röda Sten får representera mellanrummet - en odefinierad, efemär och avvikande plats vid sidan av det redan etablerade. Ett köpcentrum i innerstaden ställs mot ett brofäste i stadens slumrande utkanter. Rum ställs mot mellanrum och därmed konstruerar de också omedelbart och ofrånkomligen varandra. Rummet konstruerar sig som en plats där allting stämmer, en *framsida* av verkligheten i vilken allt är som vi förväntar oss och där allt fungerar enligt planen, medan mellanrummet konstrueras som en *frånsida*, en avvikelse i tid och rum.⁵

Detta är den begreppsliga utgångspunkten för min framställning och artikeln är utformad på så sätt att jag börjar med att besöka

respektive plats och beskriva upplevelsen av denna, för att sedan landa i ett mer syntetiserande resonemang kring rumslighet och modernitet.

Två rum

De tycker att man ska ha fullt upp hela tiden. Att det är så man ska ha det i livet. Inga döda punkter alls. För mig är det precis tvärtom. Om det inte finns några döda punkter, eller mellanrum, då blir det dött...

(citrat ur intervju)

Räta vinklar, rörelse och rutin

Det börjar så snart jag kommer in genom glasdörrarna. Pulsen går upp och min kropp försätts i rörelse. Helt oreflekterat börjar jag imitera de andra människorna som raskt och målmedvetet rör sig över det blankpolerade stengolvet. En känsla av renhet och bekvämlighet kommer över mig. Räta vinklar, raka linjer. Sten, glas och metall.

Jag befinner mig i N ordstan, Göteborgs inglasade och kanske mest välbesökta affärs- gator, mitt i stadens centrum. Det är tidigt en fredag eftermiddag och kommersen är i full gång. Sorlet är påtagligt. Musik flödar ur högtalarna och manliga speakerröster från olika evenemangsscener försöker överrösta varandra, men rösterna flyter istället in i varandra och skapar en ogenomtränglig matta av höga ljud. Människorna rör sig snabbt över ytorna, ofta talande i mobiltelefon, i transport, på väg till eller ifrån. Alla är på språng. Tempot är högt och rörelsen likformig. Vålgörehetsförsäljare och marknadsundersökare försöker stoppa folk i farten, men de väjer vant undan, en efter en, och alla verkar de ha b rättom till nästa mål. Jag noterar att försäljarna bara söker människor som rör på sig, de som sitter ner på någon av de få bänkarna eller som råkar stå stilla, de får ingen uppmärksamhet. Det liknar en närmast rituell logik - att det är rörelsen som ska stoppas, fångas in och övervinnas. De som redan är försatta i viloläge existerar inte för försäljarnas ögon, de är osynliggjorda i den

höga hastighetens och den imitativa rörelsens dominans.

Jag rör mig i en hemtam känsla av välfärd, innesluten i det kommersiella flödet, i tempo, renheten och ljuset. Jag försätts i ett motståndslöst tillstånd. Ett tillstånd i vilket rummet paradoxalt nog nästan upphör att existera - eller är det jag som upphör att finnas till? Spegelarna, de blanka ytorna, och de många skyltfönstren som återspeglar den artificiella belysningen och det höga sorlet av röster och musik. Jag hör knappt mina egna tankar. Om jag nu alls har några? I detta rum blir det plötsligt svårt att förstå sig själv utifrån något annat än de förbipasserande människornas svepande blickar och de plana ytornas reflektion.

Jag befinner mig mitt i, men ändå utanför. Utanför, men ändå mitt i. Jag börjar snart söka efter spegelbilden av mig själv i skyltfönstrens reflekterande glas. Vem är jag och vart är jag på väg? Här är svårt att upprätthålla känslan av ett intakt jag, att inte tappa bort sig själv i det förtätade sorlet och i högarna av massproducerade varor. Jag blir en i mängden, osynlig och utbytbar, och i längden är det svårt att värja sig för frågan: vad är egentligen meningen med allt det här?

Den franske stadsplaneraren och kulturteoretikern Paul Virilio (1977, 1991) har ägnat rörelsen och hastigheten stor uppmärksamhet i sina teoretiska arbeten. Han menar att den accelererande tiden är den mest betydelsebärande faktorn i det moderna samhället. Högre hastigheter tenderar att slå ut lägre och slutligen riskerar människan att helt uppslukas av tidens acceleration (ibid.). Med Virilios tankar om tid står jag mitt i händelsernas centrum. Jag är under transport. Rummet är rent och lagom tempererat, ljuset är lagom starkt - min kropp utsätts inte för några som helst påfrestningar. Det finns hissar och rulltrappor och allt är konstruerat för min och de andra konsumenternas komfort. Ingen blåst, ingen kyla, inget vattenstänk och inga starka eller påfrestande lukter. Det enda som möjligtvis kan verka störande är en och annan tiggare eller gatumusikant som avkräver mig en slant eller

”Jag rör mig i en hemtam känsla av välfärd, innesluten i det kommersiella flödet, i tempot, renheten och ljuset.”

två, om inte bokstavligen så med sina vädjande blickar. Men dessa modernitens anomalier finner jag snabbt min väg förbi. Med Douglas ([1966] 1997) är tiggarna materia på fel plats och osynliggörs också effektivt genom mina målnritade steg. Jag är på väg. Jag rör på mig. Jag känner ingenting och jag stannar inte för någonting.

Den franske sociologen Gabriel Tarde ([1890] 1903) talar om det imitativa i tillvaron. Han menar att imitationen är den viktigaste mekanismen i vår socialitet och att imitationen är det kitt som binder oss människor samman (ibid.). I Nordstan imiterar vi varandra, jag och de andra konsumenterna. Vi åker upp och ner för rulltrappan, vi skyndar raskt förbi, på väg till nästa affär eller nästa bankomat. Vi väjer för tiggarna och för Rädda Barnens kampanjarbetare, och vi röjer i högarna med rea-plagg utanför Kapp-Ahl och Hennes & Mauritz. Är vi levande och reflekterande människor eller gör vi bara det som förväntas av oss? Är vi sömngångare som passivt låter

oss forslas fram som viljelösa nickedockor i tid och rum? (Czarniawska 2004)

Min blick dras reflexmässigt mot klockan som hänger uppe i taket. Stor, kvadratisk och väl synlig för alla. Klockan är som en sträng gud som tittar ner på oss, som ordnar och organiserar vår vardag, som styr och ställer i våra liv. Klockan är två på eftermiddagen den 25:e januari och köerna till bankomaterna ringlar sig redan långa. Visarna rör sig över våra huvuden. Tick, tack, tick, tack. Sekunderna går. Skynda, skynda. Tiden är knapp. Livet kartläggs och rutas in. Varje ögonblick är uppmätt, inbokad, inordnat i ett obändigt system av måsten. Här kommer minsann ingen undan den linjära tidens irreversibilitet.

Fenomenologin skiljer som bekant på den mekaniska, samhälliga tiden och den själsliga (Berg Erikson 2000, Guerlac 2006). I Nordstans köpcentrum är klockans placering i rummet central och symboliken blir nästan övertydlig. Jag är en del av ett modernt samhälle och jag rör mig bokstavligen mitt i den sociala tiden, i offentlighetens ordnade värld, i den tid som disciplinerar oss och tvingar oss att anpassa oss och våra liv. Klocktiden är den etablerade maktens tid, den tid som vi av överlevnadsstrategiska skäl måste se till att hålla oss nära. Vi måste vara effektiva och målinriktade, och ta vara på varje sekund. Som den moderna logiken har lärt oss, vi måste ständigt vara tagna i bruk.

Nordstans köpcentrum är en plats som är tagen i fullständigt bruk. Den väntar inte. Den är hela tiden på väg någonstans, mot framtiden, mot nya konsumtionsvaror och nya ekonomiska klipp. Här finns inga spår av historien, och den väcker inga frågor om vart den varit eller var den är på väg. Lika lite som det finns utrymme för egna tankar, frågor eller initiativ. Det enda som krävs av besökaren i detta rum är rörelse och, möjligtvis, konsumtion. De inglasade affärsgatorna i Göteborgs centrum liknar med andra ord vilket modernt köpcentrum som helst i västvärlden: samma McDonalds-restauranger, samma klädkedjor och samma kala, trendiga espressobarer. Här

uppstår inget av en tillfällighet, allting är planerat, in i minsta detalj. Nordstan blir därmed det som den franske antropologen Marc Augé (1995) skulle beskriva som en *icke-plats*, en plats som inte talar, som inte är. För paradoxalt nog skapar flödet och rörelsen i rummet en känsla av *icke-förändring* och därmed också en känsla av *icke-existens* (ibid:78). Köpcentrat och dess besökare är ett med sin rörelse, de existerar i ett flödande tillstånd av transport, stress, likformighet, förutsägbarhet och rutin. De väntar inte på någonting.

I min etnografiska iscensättning får de inglasade affärsgatorna i stadens centrum representera det moderna rummets logik, den linjära tidens och förtätningarnas arena, en plats tagen i bruk av det öronbedövande sorlet och den imitativa rörelsens och hastighetens dominans. En plats där väntan inte får eller kan finnas. Där väntan inte kan ses som något annat än improduktiv och därför i grunden meningslös eller kanske rent av som ett hot mot konsumtionssamhällets fortlevnad?

...och allt blev tyst och liksom stjärnklart runt omkring mig. Det var lite som att gå i en annan värld när man äntligen får kontakt med sig själv. Luften var kall och frisk och jag drog in den i lungorna och jag kände mig som...ja, vad häftigt att leva i alla fall. Allt blev annorlunda. Stilla och liksom meningsfullt igen.

(citat ur intervju)

Vattenpölar och betongblock

Samma blåsiga vinterdag befinner jag mig också på en helt annan plats, i en annan upplevelse av tid och rum. Jag sitter på en stor sten i en av ytterstadsdelarnas utkanter, i ett undanskymt landskap i utkanterna av staden Göteborg. En till synes bortglömd bit mark mellan Göta älv och berget som den höga Älvsborgsbron vilar mot. Ett litet ingenmansland, en tidlös och bitvis mycket skräpig plats, angränsande till betydligt mer definierade ytor som Klippans välbesökta strandpromenad och det gamla pannhuset vid Röda Sten som nu förvandlats

till en etablerad arena för lokala konstnärer och kulturevenemang. En odefinierad yta inklämd mellan andra, mer lättdefinierade rum.

Jag ser mig omkring. Där ligger det kraftiga brofästet, djupa vattenpölar, lera och tunga betongkroppar besprutade med färgglad och yvig graffiti. Graffitin både signalerar och förstärker känslan av tillfällighet och övergivenhet. Ur den regnblöta jorden sticker halvt nertrampade, rostiga bultar och delar av märkliga gamla redskap upp. Jag ser ut över det folkotomma området. Ett asfalterat gångstråk skär genom lera och grus, men få väljer att promenera här. Kanske går de hellre utmed älven och tittar på båtarna och måsarna?

På kullen bakom mig ligger resterna av en hemlös människas bohag. En trasig soffa, en eldstad och en möglig tältstol. En navkapsel från en bil, rostiga konservburkar, en promenadsko, pizzakartonger och en k varglömd jacka ligger utspridda i terrängen. Ute på gräsmattan har ett halvt dussin träd planterats och stöttats upp med stadiga stödpinnar, men repen har slitits itu av de starka vindarna från havet och nu vajar de spinkiga plantorna fram och tillbaka i vinden. En svart hund springer plötsligt över gräsplanen. En pizzakartong far genom luften, buren av den kraftiga blåsten från havet. Till skillnad från i Nordstans köpcenter finns här väldigt lite som verkar planerat eller tillrättalagt. Här finns rörelse och förändring, men den sker inte efter invanda mönster och regler, utan uppstår på oväntade sätt och tar sig inte sällan oförutsägbara uttryck.

Jag söker mig ofta hit och varje gång har landskapet ändrats, flyttats runt. En dag står den rostiga konstinstallationen mitt ute på gräsmattan, nästa dag någon helt annanstans. Ena dagen ser graffitimålningarna ut på ett sätt, nästa dag är de övermålad eller övertapeterade med politiska pamfletter och färgglada affischer. Förväntningar bryts och ändrar riktning. Saker och idéer flyttas fram och tillbaka, provas och förkastas, och miljön ändrar utseende därefter. Här finns inga klockor, inga lås och ingen vaktmästare som städar

”Saker och idéer flyttas fram och tillbaka, prövas och förkastas, och miljön ändrar utseende därefter.”

och håller ordning. Landskapet verkar leva sitt eget liv.

Den brittiske psykologen Donald Winnicott (1995) menar att vi ständigt är upptagna med att försöka att hålla isär den yttre och den inre verkligheten och samtidigt upprätthålla en *förbindelse* mellan dessa (ibid:23). Winnicott talar därför om behovet av ett mellanliggande område, ett mellanrum i vilket man får lätsas, leka, fantisera och slappna av. Kanske är brofästet vid Röda Sten just ett sådant mellanrum? En plats för experimentlusta och gränsöverstigande handlingar?

Men samtidigt finns här en stark känsla av stiltje, av väntan, av något som finns vid sidan av allt det där viktiga och riktiga som pågår någon annanstans. Ovissheten ligger i luften och skapar en stämning som får betongblocken och brofästena att vibrera på ett speciellt sätt. Här finns något ofullbordat, något ruvande, här finns frågor som ännu inte fått svar. Väntar platsen på att tas i bruk? Är de fyrkantiga betongblocken utplacerad konst eller är de kvartglömt byggnadsmaterial? Väntar de på att bli bortforslade? Verktøygen i leran, vad har de använts till? Den hemlöse mannen, var befinner han sig nu och hur överlever han? Jag lämnas i ovisshet, att undra över och fantisera. Men kanske vill jag inte veta? Kanske är väntan mer suggestiv i det outtalade?

Vindarna ligger på utifrån havet och lukten av salt och tång är överallt. Ovanför mitt huvud åker bilarna förbi, en efter en över bron, nära och påtagliga, men ändå långt ifrån. Jag tycker om att vistas här. Jag tycker om att lyssna på tystnaden, på de t slamrande ljudet av järn, känna lukterna från älven, tänka och fantisera. Lukter, känslor, minnen, idéer, bilder och visioner, allt kommer till mig i en känsla av meningsfullhet. Vardagens stress rinner av mig. Jag känner mig närvarande. En känsla av kontroll och upplösning på en o ch samma gång. Jag hittar tillbaka till det som jag tappat bort i rutinerna. Jag hittar tillbaka till mig själv. Bortom klockor, stress och fulltecknade almanackor, framträder jag som den jag *egentligen* är, i närvaron av en outtalad möjlighet. Det där olustiga mötet på jobbet, blanketterna som måste fyllas i o ch det där ilska samtalet till hyresvärden, alla dessa små vardagliga måsten som ligger och skaver i mig, långsamt försvinner de bort, ut ur min kropp. Jag har förflyttats till en annan dimension, en annan plats, en plats som är mycket större än jag själv.

”Här finns rörelse och förändring, men den sker inte efter invanda mönster och regler, utan uppstår på oväntade sätt och tar sig inte sällan oförutsägbara uttryck.”

I boken *The Sacred and the Profane* ([1959] 1987) diskuterar den rumänske religionsvetaren Mircea Eliade skillnaderna mellan den religiösa och den profana människans upplevelser av tid och rum. Eliade skiljer på två typer av tid, *helig tid* och *profan tid*, typer som i princip motsvarar den själsliga och den mekaniska tiden som fenomenologin talar om. Den profana tiden kan inte stoppas, den tickar på, medan den heliga tiden är en *helt annan* upplevelse av tid. I den flyter då och nu samman i en total närvaro i tid och rum (ibid: 68-113). Eliade talar om *heliga platser* som avbrott i det annars så homogena rummet. En plats där det tidlösa tränger in och skapar känslor av närvaro och fulländning. Den andliga upplevelsen beskrivs som något annat än vår vanliga vardagsverklighet, en ruptur, ett avbrott i en annars rutinartad tillvaro (ibid:20) och den upplevelsen, menar Eliade, är tillgänglig för alla eftersom alla i grunden är religiösa varelser (ibid: 203:209).

”Här finns inga klockor, inga lås och ingen vaktmästare som städar och håller ordning. Landskapet verkar leva sitt eget liv.”

Blåsten biter i k inderna och stenens kyla tränger in under mina kläder. I en samheten får jag och min fysiska kropp konturer. Jag får syn på mig själv. Jag hör mina egna tankar, jag få en riktning, en röst. I den själsliga tiden frigör jag mig från rummets begränsningar, och blir därför, paradoxalt nog, i samma andetag ett med samma rum. Väntan blir så fylld med intryck och sinnlig närvaro, med detaljer och minnen, lukter, färger och ljud.

Den franske filosofen Henri Bergson menar att det bara är i själens tid som vi kan få kontakt med oss själva (Guerlac 2006:32) och kanske är det självet som jag erfar? Bergson menar att tid aldrig kan vara något annat än livet självt, och visst blir upplevelsen av tid annorlunda här? Under brofästet slutar klocktiden att existera. Hur länge har jag egentligen suttit på den kalla stenen? I två timmar? Eller i tio minuter? Jag har ingen klocka på mig och tidens ansikte visar sig bara genom de kvarglömda verktygen i leran. Men själens tid mäts varken i minuter, timmar eller år. Det är bara genom min omedelbara närvaro och sinnliga perception som jag blir medveten om tidens varaktighet (ibid.).

När jag reser mig upp från stenen känner jag mig rofylld och samlad. Mitt hjärta slår i lugn takt och jag känner inte längre ett lika stort motstånd mot de där blanketterna som ligger och väntar hemma på skrivbordet. Jag har sorterat i mitt inre och saker och ting har fallit på plats. Med Winnicotts tankar om mellanrummet har mötet mellan det inre och det yttre skapat en *illusion* av mening och överblick, och det är den illusionen av ett ordnande som jag nu bär med mig och som gör att jag känner mig redo att orientera mig i den yttre verkligheten igen (Winnicott 1995:23). På samma sätt menar den franske filosofen Maurice Merleau-Ponty att mellanrummet är ett rum mellan det inre och det yttre (Olsson 2003:266). Ett rum i vilket vi kan ordna och förstå vår verklighet. Ett rum där tanke och praktik kan mötas, där det levda och olevda kan existera parallellt (ibid., Bengtsson 2001). Och kanske är det just det som har skett där på stenen? Att jag funnit en förbindelse mellan

”Blåsten biter i kinderna och stenens kyla tränger in under mina kläder. I ensamheten får jag och min fysiska kropp konturer.”

det inre och det yttre, att jag har förstått mig själv som ett subjekt i världen och därför orkar överstiga gränser och ta tag i min vardag igen?

I min etnografiska iscensättning får det skräpiga området vid brofästet vid Röda Sten representera den odefinierade och avvikande platsen, mellanrummet, återhämtningens och de outtalade möjligheternas plats. Så presenterar sig här, bland vattenpölar och tunga betongblock, en väntans kanske inte helt oförutsägbara mellanrumspoesi.

Rumslig logik...

Rummet är kanske den mest grundläggande metaforen i vår språkliga världsbild. Vi bygger vår värld och vi bebor dess rum. I fenomenologisk mening är människans fysiska förhållande till sin omgivning grundläggande för all tolkning av abstrakta företeelser. Kunskap om verkligheten uppstår genom våra kroppars sinnliga utforskning och i vårt dagliga språk framträder ett konsekvent värderingssystem (Lakoff & Johnson 1980).

I mitt avhandlingsmaterial talas det om mellanrummet och dess möjligheter, men vad menas egentligen med ordet *mellanrum*? Rum, i arkitektonisk mening, är en term som beskriver en avgränsad, innesluten yta. Rummet är en plats i tiden, men samtidigt används rummet som ett försumsligande av en lika abstrakt som svårgripbar verklighet. Rummet är *inomrumsligt*, medan mellanrummet kan vara både inomrumsligt och utomrumsligt. Rummet som språklig verklighetsorganisatör påverkar vårt medvetande och våra kroppar, precis som dessa i samma andetag naturligtvis påverkar rummet. Om vi påstår att vi befinner oss *mellan* rummen eller *mellan* platserna, vad säger det egentligen om hur vi förstår vår verklighet?

Mellanrummet som tankekonstruktion förutsätter i g runden en dialektisk hållning, eller kanske snarare en typiskt modern hållning? Att det finns pooler och punkter i vår verklighet, gränser och zoner som skapar förutsättningar för något att överhuvudtaget befinna sig *mellan* något annat. Mellanrummet och väntan liknar varandra i den meningen att

båda är tillstånd som bestäms av de punkter som omger den, snarare än att vara något i sig själv (Grosz 2001:91f). Ordet mellanrum speglar så vårt västerländska *ratio* genom att lyfta fram de strukturerande noderna, som i de här fallet är samma sak som rummet, medan rymden däremellan osynliggörs (Beckman 2012:22). Mellanrummets logik innefattar därför med automatik en väntan. I ett väntans landskap ligger underförstått att där finns *något annat*, en framtid där väntan upphör och en förändring kommer till stånd.

”Naturen är rädd för vakuum”, sa Aristoteles och kanske väntar mellanrummet alltid på att bli ett rum? Kanske väntar det odefinierade området vid Röda Sten bara på att få bli en välplanerad och definierad plats? Och paradoxalt nog så är det just här som mellanrummet blir intressant. Mellanrummet definieras av vad det *inte* är eller vad det saknar (Sand 2008:80f). Mellanrummet begränsas, men inte av dess egna gränser, formeras, men har ingen egen form, definieras av det omgivande, men

”Jag tycker om att lyssna på tystnaden, på det slamrande ljudet av järn, känna lukterna från älven, tänka och fantisera.”

saknar en egen identitet (ibid.). I traditionell japansk kultur arrangeras prydnadsföremålen i enlighet med *ma*. *Ma* är rymden, energifären mellan föremålen och är minst lika betydelsefull för helheten som föremålen i sig. Det är knappast en slump att det saknas en motsvarighet till *ma* i vår västerländska vokabulär. Den brittiska designern Alan Fletcher har pekat västerlandets brist på förståelse för mellanrummet som något högst substantiellt som ger både kontur och innehåll åt helheten. Och visst verkar mellanrummen ha något väsentligt att berätta för oss moderna, rationella människor. Men samtidigt; i samma ögonblick som vi definierar dem som mellanrum och ger dem uppmärksamhet så upphör, i någon mening, deras väntan och därmed också deras mellanrumsliga position. Då talar vi plötsligt om en *mellanrummens kolonialisering* och då blir frågan med automatik: är det en risk vi tar när vi börjar kartlägga och utforska mellanrummen – eller är det en möjlighet?

...och mellanrumslig poesi

Risk eller möjlighet, i min iscensättning av mellanrummets poesi har hursomhelst brofästet vid Röda Sten fått representera det odefinierade mellanrummet och Nordstans köpcentrum det välplanerade moderna rummet, det för konsumenten iordningställda och tuktade. Som jag tidigare nämnt så konstruerar sig rummet som en plats där allting stämmer, en *framsida* av verkligheten i vilken allt är som vi förväntar oss och där allt fungerar enligt planen. Mellanrummet konstrueras parallellt som en *frånsida*. En framsida ställs så mot en frånsida, det fullbordade ställs mot det ofullbordade. Men i mellanrumsdiskursen konstrueras frånsidan samtidigt alltmer som en möjlighet, eller kanske till och med som en livsnödvändighet?

När antropologen Brian Palmer (2008) frågar människor i en alldeles vanlig svensk mellanstor stad vad andlighet är för dem, svarar de att andlighet är det som händer när de drar sig undan och beger sig till ett avskilt rum bortom vardagens stress, bortom bredband och mobiltelefoni, i det som han kallar för undantags-

tid.⁶ Andlighet är det som händer när de äntligen får tid att ta kontakt med sitt inre, med sig själv (ibid: 278-288). Med Palmers forskning blir mellanrummet, så som det framträder i mitt material, så nära en religiös upplevelse som jag som sekulariserad storstadsmänniska kan komma (ibid.).

I sitt imitativa flöde avskärmar mig paradoxalt nog rummet Nordstan från det tidsliga och rumsliga rummet, medan mellanrummet vid brofästet ger mig en upplevelse av tid i fenomenologisk mening och därmed också av rum. Rummet kopplas till rutin och icke-reflektion, och mellanrummet till återhämtning, kreativitet och reflektion. Med mellanrummets inverterade logik blir då Nordstan en icke-plats (Augé 1995) som i princip bara kan erbjuda icke-upplevelser och icke-närvaro, och mellanrummets poesi handlar följaktligen om ett ifrågasättande av dessa platser och dessa icke-upplevelser. Mellanrummet framstår, till skillnad från icke-platsen, som en *äkta* plats, en plats som gör människan till en levande och självfull människa, en människa *i blivande*. En väntans juxtapunkt, ett här och nu varifrån man kan betrakta det förflutna och förhålla sig till framtiden, en punkt utifrån vilken en annan verklighet kan breda ut sig (jfr Olsson 2003). Mellanrummen blir det rum som skänker väntans möjligheter till reflektion och som frigör oss från vår identitet som konsumerande och stressade zombies.

Mellanrummets poesi talar alltså om en längtan efter *något annat* och konstruerar sig som en uppgörelse med det moderna samhällets tidsliga och rumsliga zoner. Väntan blir en inverterad position. Väntan blir de tillfällena då världen väcks ur sitt imitativa sömngångartillstånd, ovetande om vad som komma skall. Väntan blir en metafor för förändring, en efterlängtat spricka i vardagens stress. En efterlängtat glipa i tiden där aktivitet kan för-

beredas och förutsättningarna för att livet ska hända, vårdas, ses över och börja gro.

Så framträder då slutligen mellanrummet, såväl det mentala som det rumsliga, som en metafor för en potentiell *kulturell reservoar*. En spricka i modernitetens accelererande förtätning och imitativa rutin, ett lika nödvändigt som kreativt veck i tid och rum i vilket man kan nå och vårda det själv som man upplever som sitt eget. Med Eliades tankar om heliga platser blir dessa tidsliga veck, vår sekularisering till trots, till heliga platser där det tidlösa tränger in och i vilka man med Winnicott tillåts uppleva en illusion av ordning och reda, en illusion som gått förlorad i en tvingande och krävande vardag. Mellanrummet blir den plats där kaos förvandlas till ordning, ett utrymme för reflektion och en distansering från ett normerande yttre. I mellanrummet upplevs vardagen som överklig, suddig och kanske till och med meningslös. Varför stressa för något så bagatellartat som ett möte på jobbet? Varför oroa sig för smådetaljer?

I rutinernas linjära rum blir alltså paradoxalt nog inaktiviteten mer kreativ än aktiviteten. Att vänta är att bryta med flödets invända mönster och blir så mer produktivt än att göra samma sak och samma som alla andra. Mellanrummet blir rummet där livet *egentligen* händer och enligt diskursen är det den enskilda individens ansvar att själv söka upp och aktivera dessa mellanrum. Vi har inget val. Det är helt enkelt en nödvändighet - för att kunna hålla ihop oss själva som subjekt, för att orka leva mitt uppe i vår egen modernitet. Och som ett led i den tilltagande individualiseringen måste vi lära oss att värna oss själva genom att regelbundet ta bruk av, och skapa tid och rum för dessa både planerade och oplanerade avbrott i vardagen. I mellanrummet får vi perspektiv på vår tillvaro. I mellanrummet får vi äntligen kontakt med livets poesi.

LITTERATUR

- Angelöw, Bo 2005. *Konsten att hantera stress och möta förändring* Stockholm, Kultur & Natur
- Augé, Marc 1995. *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London, Verso
- Beckman, Anita 2009. *Väntan. Etnografiskt kollage kring ett mellanrum*. Göteborg, Mara Förlag
- Beckman, Anita 2011. "Ur en byraccas anteckningsblock: Om reflexivt skrivande". I: Gunnemark, Kerstin (red.). *Etnografiska hållplatser: Om metodprocesser och reflexivitet*. Lund, Studentlitteratur.
- Beckman, Anita 2012. "Att teckna ett tankerum. Om vändan och glädjen att forska på väntan." I: *Kulturella Perspektiv*. Nr 2/2012. Årgång 21.
- Bengtsson, Jan 2001. *Sammanflätningar: Fenomenologi från Husserl till Merleau-Ponty*. Göteborg, Daidalos
- Berg Erikson, Trond 2002. *Tidens historia: Kulturhistoriska, sociala och filosofiska aspekter på fenomenet tid*. Stockholm, Atlantis
- Buell, Lawrence 2005. *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing
- Czarniawska, Barbara 2004. *Gabriel Tarde and Big City Management*. GRI-rapport 2004-4. Göteborg, Handelshögskolan
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix 2004. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London, Continuum
- Devault, Majorie 1997. "Personal Writing in Social Research. Issues of Production and Interpretation". I: Hertz, R (red.) *Reflexivity & Voice*. Thousand Oaks, SAGE
- Douglas, Mary [1966] 1997. *Renhet och fara: En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora, Nya Doxa
- Eliade, Mircea [1957] 1987. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Orlando, Harcourt, inc
- Ellis, Carolyn & B ochner P. Arthur 1996. *Composing Ethnography: Alternative forms of Writing*. London, SAGE
- Ellis, Carolyn 2004. *The Ethnographic I: A Methodological Novel about Autoethnography*. Walnut Creek, CA, Altamira Press
- Gleick, James 2000. *Fortare. Nästan allting accelererar*. Stockholm, Brombergs
- Grozs, Elisabeth 2001. *Architecture From the Outside: Essays on Virtual and Real Space*. Cambridge, Mass., MIT Press
- Guerlac, Suzanne 2006. *Thinking in Time: An Introduction to Henri Bergson*. Ithaca och London, Cornell University Press
- Haraway, Donna 1997. *Modest Witness@Second Millennium.FemaleMan@Meets_OncoMouse: feminism and technoscience*. New York, Routledge
- Jönsson, Bodil 1999. *Tio tankar om tiden*. Stockholm, Brombergs Förlag
- Jönsson, Bodil 2002. *I tid & o tid hemma och på jobbet*. Stockholm, Brombergs Förlag
- Jönsson, Bodil 2006. *Vunnet & försvunnet: Om rytmen i livet*. Stockholm, Brombergs Förlag
- Krizik, Robert 2003. "Ethnography as the Excavation of Personal Narrative". I: Clair R.C. (red.) *Expressions of Ethnography: Novel Approaches to Qualitative Methods*. New York, State University of New York Press
- Lakoff, George & Johnson, Mark [1980] 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London, The University of Chicago Press
- Löfgren, Orvar 1997. "Mellanrum. Vita fläckar och svarta hål i storstadens utkant". I: K. Saltzman & B. Svensson. *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och Kultur
- Olsson, Gunnel 2003. *Mellan Rum: Om kropp, rörelse och rytm*. Stockholm/Stehag, Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Paget, Marianne 1995. "Performing the Text". I: Van Maanen, John (red.) *Representation in Ethnography*. Thousand Oaks, California: SAGE
- Pallin, Lena (red.) 2001. *Härifrån till långsamheten: Tidsvisdom*. Stockholm, Brombergs Förlag
- Palmer, Brian 2007. "Ryck ut jacken! Andlighet som paus i livsstressen". I: Ahstrand, Kajsa & Gunner, Göran (red.). *Guds närmaste stad? En studie om religionernas betydelse i ett svenskt samhälle i början av 2000-talet*. Stockholm: Verbum Förlag
- Saltzman, Katarina (red.) 2009. *Mellanrummets möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Göteborg: Makadam Förlag
- Sand, Monica 2008. *Konsten att gunga: Experiment som aktiverar mellanrum*. Stockholm, Axl Books
- Richardsson, Laurel & Adam St. Pierre; Elisabeth 2005. "Writing: A Method of Inquiry". I: Denzin, K Norman & Lincoln, S. Yvonna (red.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Third Edition. Thousand Oaks, California, SAGE Publications
- Richardsson, Laurel 2003. "Poetic Representation of Interviews". I: Gubrium, F. Jaber & Holstein, A. James (red.) *Handbook of Interview Research: Context and method*. Thousand Oaks, California, SAGE Productions
- Tarde, Gabriel [1890] 1903. *The Laws of Imitation*. New York, Henry Holt
- Wikström, Owe 2001. *Långsamhetens lov: Eller vändan av att åka moped genom Louvren*. Stockholm, Natur och Kultur
- Virilio, Paul 1977. *Speed and Politics: an essay on dromology*. New York, Semiotext(e)
- Virilio, Paul 1991. *The Aesthetics of Disappearance*. New York, Semiotext(e)
- Winnicott, Donald 1995. *Lek och verklighet*. Stockholm, Natur & Kultur

NOTER

- 1 T.ex. Gleick 2000, Söderberg & G öthe 2008, Wikström 2001, Pallin 2001, Jönsson 1999, 2002, 2006, Angelöw 2005.
- 2 Syftet med den här typen av etnografi är egentligen emancipatorisk och fokuserar ofta på asymmetriska maktrelationer i samhället. Man ser den experimentella etnografin som ett demokratiskt projekt. Vetenskaplig kunskap ska göras tillgänglig för så många som möjligt, och man måste därför hitta andra vägar att sprida den på än den traditionella. Att sprida vetenskaplig kunskap genom mer konstnärliga former sägs öppna upp för en mer demokratisk vetenskap, en vetenskap som kan nå en ny, och i bästa fall, bredare publik. Därmed växer förutsättningarna för ett sant demokratiskt samhälle, enligt förespråkarna (Richardsson & Adams St. Pierre 2005). Mellanrumsdiskursen kan, och borde naturligtvis undersökas ur ett kritiskt perspektiv, men här väljer jag alltså istället att presentera den så som den framträder i mitt avhandlingsmaterial.
- 3 Den autoetnografiska metoden handlar på samma sätt om att forskaren använder sig själv för att skapa ny kunskap. Autoetnografen utgår från det egna subjektet, från de personliga erfarenheterna av att leva och vara en del av en social verklighet, till det allmängiltiga i dessa erfarenheter (se t.ex. Ellis 2004, Krizik 2003, Devault 1997).
- 4 Exempel på andra författare som skriver om mellanrummet är Sand 2008, Grosz 2001, Deleuze & Guattari 2004, Löfgren 1997 och Saltzman 2009
- 5 Denna indelning av köpcentrumet och brofästet i kategorierna rum och mellanrum är naturligtvis en grov förenkling som egentligen inte låter sig göras i annat syfte än att åskådliggöra en redan mycket förklarad tankefigur. För en fördjupad och mer nyanserad diskussion kring rum, platser och modernitet se Buell 2005.
- 6 Undantagstid är den tid som inte redan är utmätt eller öronmärkt för en viss aktivitet.

SUMMARY

The Poetry of the Space In-Between. About Waiting, Places and Time.

Keywords: Space, space in-between, place, non-places, time, waiting, discourse, modernity, consumer society, experimental ethnography

In this article, different thoughts and theories of waiting, locations, and time are woven together in a cohesive personal ethnography. With pen and pad in hand the author has visited two different places, a shopping centre in the centre of Gothenburg and a bridge end area in the outskirts of the city, in order to orchestrate a discussion regarding the in-between space, which she says is significant for this time and the high-speed society we live in today. The glazed windows of the shopping streets in the city centre can be seen here to represent the defined, well-planned space with its modern, linear logic, while the untidy bridge end area of Röda Sten represents the space in-between - an undefined, ephemeral, and unusual place - to one side of the established route. A space for waiting.

Space is compared to the space in-between; the commercial shopping centre here being a space, in contrast to the bridge end area, where waiting is not allowed - where waiting is not seen as anything but unproductive and thus, basically worthless.

In its concentration, and its imitative routines, the shopping centre seems to be a non-place that can only offer non-experiences and non-participation, while the bridge end area appears to be its opposite: a *genuine* place that makes a person feel alive, colourful, and soulful - a person in the process of 'becoming'. The in-between space constructs itself as an exception in time and space in which the stressed city-dwellers can find their way back to themselves and their genuine subjectivity; a desirable place for recovery, creativity, and contemplation. The Poetry of the Space In-Between, which the author chooses to call this discursive rhetoric, concerns, therefore, the longing *to leave*, a longing for *something different* and constructs itself, therefore, as a confrontation with the modern world and its coercive zoning of time and space.

SUSANNE ÖSTERLUND-PÖTZSCH

Hem, Hemlös, Hemlig

Reflektioner kring vandrande och spatial tillhörighet
– ett metodologiskt experiment.

Begreppet vandring kan indikera en mängd vitt skilda saker i förhållande till platstillhörighet: vandring kan avse en tillvaro av ständig rörelse, utgöra en enskild permanent förflyttning från punkt A till punkt B, men även syfta på en rekreationell aktivitet som avslutas med ett återvändande hem. Liksom många andra forskare har jag fascinerats av rörelsemönster som gående och vandring just för att de förekommer i så många sammanhang och för att de vanligen uppfattas som vardagliga och givna. Via flera forskningsprojekt under de senaste åren har jag haft förmånen att kunna studera olika gåendeformer som bland annat stavgång och pilgrimsvandring (Österlund-Pöttsch 2013), vardagliga promenader i urbana miljöer (Österlund-Pöttsch 2010) och tidig folkloristisk och etnologisk insamlingsverksamhet (Österlund-Pöttsch & Ekrem 2009, Österlund-Pöttsch, under utgivning). Under arbetet med dessa projekt har jag ständigt återkommit till förhållandet mellan rörelse och plats. Jag har också funderat över vilka innebörder en allmänmännisklig företeelse som gåendet får i olika sammanhang. Ett uttömmande svar på en sådan fråga skulle givetvis kräva ett ambitiöst och omfattande forskningsprojekt.

Mitt syfte i denna essä är dock att närma mig frågan gällande rörelse och plats i olika kontexter från en blygsammare vinkel – och som genväg använda mig av ett metodologiskt experiment. Vad händer om själva problematiken i detta fall får styra framställningen och om texten trogen sitt tema ges fria tyglar att flacka, gå i cirklar och röra sig över vida ytor? Min valda metodologi är nämligen flanörens perspektiv – i akttagande, associativt och reflekerande. Flanören som arketyper har beskri-

vits stå nära både poeten och journalisten i sin metod att via en medvetandeström registrera de miljöer som genomvandras (se t.ex. Gleber 1999). Vad händer när forskaren strövar utanför ramarna av sitt eget trygga område av fältarbetsmaterial? Finns det någon poäng med att ställa olika tider och olika kontexter mot varandra med endast temat ”vandring och plats” som gemensam nämnare? Kan man hitta några svar på en så öppen fråga som förhållandet mellan rörelse och platstillhörighet via en dylik associativ metod?

Med tanke på de begränsade antal sidor till mitt förfogande för detta experiment har jag valt att låta tanken om hem och hemlöshet (eller tillhörighet och främlingskap) utgöra parametrarna för mitt flanerande. Hemmets plats beskrivs ofta i ordalag som associerar till immobilitet och stillastående. Man har slagit ner bopålar, har djupa rötter, är bofast och förankrad – allt i hemmets trygga vrå. Att dra slutsatsen att upplevelsen av rumslik tillhörande är det samma som *stasis* är dock förhastat. Tvärtom, menar jag, är rörelse en nödvändig aspekt av att skapa en känsla av plats, rum och hemmahörande (Österlund-Pöttsch 2011). För många som flyttat till ett nytt område blir de vardagliga rörelsemönstren ett av de viktigaste sätten att etablera ett spatialt förhållande till det nya hemmet. Kroppsmindet bekräftar tillhörighet, vilket även förklarar känslan av triumf (eller lättnad) när man, exempelvis, utan tvekan hittar till den närmaste butiken i det nya området.

Men även om rörelse är en väsentlig del av platsskapande har vandring och rörelse mellan platser förknippats med det farliga, det

okända och en hotfull hemlöshet. ”Den hemlösa vandraren” är en mycket ambivalent figur i vår kultur – å ena sidan en potentiellt farlig främling som fruktas eller stöts bort, å andra sidan en idealiserad hjältefigur som representerar romantik, äventyr och den ultimata friheten.

Det mångfacetterade förhållandet mellan rörlighet och platsbundenhet, och hur dessa tillstånd hänger samman med spatial tillhörighet och främlingskap, är temat för denna essä. Utgående från ett antal fritt och egenmäktigt valda historiska och nutida exempel hämtade från litteratur, arkivmaterial och mina egna fältarbeten om gåendepraktiker ämnar jag via en associativ ”flanörsmetodologi” reflektera över några förhållningssätt och praktiker där begreppen ”hem” och ”hemlös” direkt eller indirekt framställs, värderas och tas ställning till.

Jerusalems skomakare

Jag har en skomakare varit, bott uti Jerusalem / Kristus hava jag vanärat, varit en bespottare / ... / därför må jag vitt omvandra mig till straff och spegel för andra.

(Folkvisa, 1800-tal, Svenskt visarkivs samlingar, www.smus.se)

Vi börjar med en folklig berättelse – en utbredd och välkänd sägen som berättar om en man dömd att vandra världen kring för eviga tider. Internationellt kallas sägnen ”den vandrande juden” men är i nordisk tradition mera känd som ”Jerusalems skomakare”. I många versioner av sägnen bär den mystiska vandraren namnet Ahasverus och sades ha varit en skomakare i Jerusalem som vägrat Jesus vila framför sin dörr under dennes vandring till Golgata. Det straff som utmättes Ahasverus var att han måste lämna sitt hem och rastlöst irra från plats till plats tills Jesus återkomst. Motivet med den evige vandraren har, såsom sin olycklige protagonist, vandrat jorden kring och använts som tema i bland annat dikter,

folksånger, romaner, operor, drama och bildkonst.

I början av 1600-talet trycktes i Tyskland en version av sägnen i pamflettform som spreds snabbt över Europa och översattes till flera språk. Det är i denna framställning som detaljerna om mannens judiska börd och det irrande vandrandet läggs till berättelsen. Pamflett-versionen av sägnen var ämnad som anti-semitisk propaganda, där Ahasverus fick representera hela det judiska folket (Edelmann 1986:6-9). Sägningen passade även en kristen eskatologi där ögonvittnet Ahasverus blev en garanti för Jesus utlovade återkomst. Intresset för sägen från forskarvärlden har varit mycket stort och tolkningarna mångtaliiga. Orsaken till detta, konstaterade folkloristen Galit Hasan-Rokem (1986b), är inte minst de motsättningar som laddar motivet ”den evige vandraren” med symboliska betydelser:

The Wandering Jew is a perambulating stranger who carries European cognitive universe everywhere. He is more specifically the carrier of that intimate mythical cognizance which is sacred to Christian society. He therefore embodies the fear for Jew and Christian alike that the stranger may indeed possess a knowledge of one's own primordial symbols, which oneself may not even have direct access to. (Hasan-Rokem 1986b:195)

Sägningen om den evige vandraren spreds till de nordiska länderna före det fanns någon judisk bosättning i regionen. Motivet fick snabbt fäste i den nordiska folkloren men sägnens huvudperson har i svensk och finsk folklig tradition rätt och slätt blivit en skomakare från Jerusalem, inte uttryckligen en jude med exotiskt namn. Temat användes inom en mängd olika genrer och plockade ofta upp lokala drag (se Hasan-Rokem 1986a, af Klintberg 1986). Det ligger nära till hands att förmoda att orsaken till den popularitet ”Jerusalems skomakare” haft i nordisk folklig berättartradition, och

¹ Det kan i detta sammanhang noteras att både den nordamerikanska och den australienska urbefolkningen hade ett fundamentalt anorlunda sätt att betrakta landegendom, bosättning och förhållandet till plats än de europeiska invandrarna.

även varför sägnen genererat ett så stort antal versioner, ligger i det suggestiva grundmotivet – den både skrämmande och fascinerande tanken av att vara dömd till ett liv i ständig rörelse, att gå från plats till plats, att aldrig vara bofast, alltid en främling och alltid utanför. Att inte tillhöra en plats – är det frihet eller förbannelse?

Ett liv i rörelse

I sägnen om ”Jerusalems skomakare” beskrivs vandring och hemlöshet som ett fasansfullt straff, icke desto mindre tycks en väsentlig del av mänsklighetens historia ha vandrats fram. Från ”ur-vaggan” i Afrika har resten av världen befolkats. Bibeln berättar om folk på flykt, uppbrott och sökande efter nya hem. Epoken i slutet av järnåldern har fått benämningen folkvandringstiden på grund de många folkstammar som vid denna tid vandrande till nya bosättningsområden. Sedan de amerikanska och australiensiska kontinenterna¹ ritades in på europeiska kartor har migrationsvågor gått i olika riktningar över jordklotet – vilket inte minst präglar vår egen tid.

Några grupper, som exempelvis sefardiska judar i slutet av 1400-talet, har förvisats från sina hemorter och tvingats resa från plats till plats. Men myndigheter och styrande har under historiens gång även tagit drastiska åtgärder för att hindra fri rörlighet bland sina undersåtar eller vissa folkgrupper bland dem. Segregation av sociala och etniska grupper har varit en bekant företeelse i stadsmiljö. Den idag vanligt förekommande beteckningen ”ghetto” hittas först i 1610-talets Venedig för att beteckna de kvarter i staden dit judarna var hänvisade (<http://www.etymonline.com>).

Strävan att platsfästa folk har också haft sin grund i behovet att ta ut skatter eller soldater till armen. I det feodala Europa förbjöds livegna att flytta för att garantera arbetskraft för godsens. Men platslösa främlingar till fots var ändå en vanlig syn. Vägarna befolkades av en stadig ström av hantverkare på jakt efter anställning, försäljare, kringvandrande studenter och akademiker, predikanter, tiggare,

gycklare, skådespelare, pilgrimer, taskspelare, tjuvar, legosoldater och hemlösa. Frivilligt eller av nödvång har många levt sina liv resande, på mer eller mindre permanent basis.

Mot slutet av den tidigmoderna tiden ökade misstänksamheten mot hemlösa vandrare och många myndigheter intensifierade sina försök att kontrollera dessa element. I Sverige infördes under 1700-talet en mängd stadgar och förordningar mot landstrykare och det gjordes försök att få grupper som resandefolk och romer att inordna sig i ett mer bofast liv (Svensson 1993:87f.). Under 1800-talet hårdnade inställningen ytterligare mot arbetslösa och drivande individer. Lösdrivarna ansågs vara lättingar och som sådana samhällsfarliga. De svenska myndigheterna försökte öka kontrollen över hemlösa vandrare genom lagstiftning och införde 1885 den så kallade lösdrivarlagen, vilken i delvis omarbetad form var i kraft ända till 1960-talet (Edman 138:141).

Under vissa perioder, i synnerhet ekonomiskt svåra tider med hög arbetslöshet, har antalet luffare och tiggare ökat märkbart. En sådan drastisk ökning av arbetslösa vandrare gav i 1880-talets USA upphov till en veritabel luffarskräck, ”tramp-scare”, som varande ända till det andra världskriget. Luffarna, konstaterade geografen Tim Cresswell, uppfattades som en sjukdom eller som parasiter som borde utrotas (Cresswell 2001:9f.). Delvis berodde detta på att luffarna ansågs vara arbetsskygga eller kriminella. Men de utgjorde även en fara på ett annat plan, då de med sin rörlighet och platslöshet stod i skarp kontrast till värderingar som förknippas *plats* med moraliska ideal. I detta perspektiv står mobilitet som ett hot mot det trygga plats-baserade samhället (ibid.:14). Här är det alltså inget mindre än samhällsordningen som uppfattas stå på spel och måste försvaras.

Att få ”främmande”

Det svenska ordet ”gäst” kommer från fornsvenskans ”gaester” med betydelsen främling. Ordet går tillbaka till det indoeuropeiska ”ghosti” och latinets ”hostis” – som hade den

dubbla betydelsen av både ”främling” och ”fiende” (Hellquist 1922:216). Gäst, främling eller fiende: det finns ett osäkerhetsmoment förbundet med den som kommer utifrån. Speciellt oberäkneliga bland de okändas skara var vagabonderna som inte gick att platsbestämma och dessutom synbarligen färdades utan något slutgiltigt mål.

Då luffaren vanligen per definition förknippats med arbetslöshet, har det också funnits många yrken som innebar ett kringvandrande liv. Detta har ofta handlat om ett säsongsbaserat resande där personerna hade någon form av hemort som de mer eller mindre regelbundet återvände till. Inom denna grupp finns gårdfarihandlarna vars yrke har långa traditioner i Norden. I Sverige var ”knallarna” från Sjuhäradsbygden i Västergötland speciellt kända. I Finland dominerades gårdfarihandeln av vandrande handelsmän från Karelen, de så kallade ”laukku-ryssarna” eller ”påsarystarna”. ”Påsarystarna” var efterlängttade och utgjorde ett välkommet avbrott i vardagens göromål. De spelade dessutom en viktig roll för varuförsörjningen på landsbygden. De fick mat och sovplatser i stugorna och skyddades i många fall mot polisen då man visste att handeln var lagstridig. ”Påsarystarna” färdades oftast ensamma till fots och bar sin väska med varor på ryggen. Bland de artiklar som bjöds ut fanns knappar, trådar, tyger, sjalar och tobak. Gårdfarihandlarna hade vanligen speciella gårdar som de återbesökte. När gårdfarihandlaren kom till en av ”sina” gårdar hölls det fest och han stannade ofta flera dagar enligt arkivuppgifter gällande Esbo på 1890-talet. Kring sekelskiftet 1900 spreds dock ryktet att de karelska gårdfarihandlarna jobbade som agenter för den ryska regimen, vilket väsentligt minskade deras anseende i bygderna. (SLS 813:98, 99; Uppslagsverket Finland, <http://www.uppslagsverket.fi/>)

Den ökade misstänksamheten mot kringresandes intentioner drabbade även de folklore-insamlare som kring sekelskiftet 1900 reste runt i svenskbygderna som stipendiater för Svenska litteratursällskapet i Finland. När stipendiaten Alfons Takolander sommaren 1899

samlade ortnamn i Saltvik på Åland krävdes mycket arbete för att övertyga ortsborna om insamlarens ärliga uppsåt. Takolander noterade i sin reserapport att ”befolkningen intog ställvis en reserverad hållning, misstänkande mina namnuppteckningar stå i nå got slags samband med ’mullvadsarbete’” (SLS 70). Likaså blev stipendiat Bruno Sjöros direkt misstänkt för vara ett instrument för den ryska regeringen och blev tvungen att bedyra att han inga sådana kopplingar hade före han kunde uppta sitt arbete:

Den 17 juni reste jag över Åbo och Björneborg till Kasaböle by i nordligaste Sastmola dit jag anlände 21 juni. Delvis tack vare läraren i den svenska folkskolan i byn, hr Kronqvist kom jag snart i beröring med befolkningen och då jag lugnat deras farhågor beträffande ändamålet med min vistelse därstädes, försäkrat att jag ej var utsänd av generalguvernören och lyckats nöjaktigt förklara dem syftet med mina anteckningar, så visade de äldre personer, till vilka jag främst vände mig, mycket intresserade (...) (SLS 743)

Folkkulturinsamlarna färdades ibland medvetet inkognito från sin samhällsställning och uppgift. Flera av de tidiga folkloristerna som mästersamlaren V.E.V. Wessman, och inte minst Elias Lönnrot några decennier tidigare, levde och klädde sig synnerligen enkelt under sina fältarbeten. Det var alltså inte ovanligt att de blev tagna för kringvandrande gesäller eller liknande, vilket de inte alltid brydde sig om att korrigera då denna roll gav dem större rörelsefrihet och mindre uppmärksamhet (se Lönnrot 2002; SLS 1113).

Vandraren välkommen

Den främmande vandraren har i allmänhet uppfattats som en hotfull gestalt som borde undvikas. Men främlingar bemöts inte alltid med misstro och fientlighet, många platser och personer har av sedvänja eller övertygelse välkomnat besökare även om de varit okända. Elias Lönnrot beskrev i sina reseberättelser

Hemmets gränser. Möten mellan besökare och hemmets invånare sker vid tröskeln. Inte alla "främmande" släpps in. Foto: Eino Nurmi (SLS 1053:210)

om hur han under de långa vandringar han gjorde blev bemött med ovänlighet på vissa orter men lika ofta med stor gästfrihet och generositet. Under sitt besök hos runosångaren Juhana Kaunulainen i byn Humuvaara i Karelen erbjuder den åldriga värdinnan inte bara mat och tak över huvudet, hon tvättar också oombedd Lönnrots kläder. Han skildrade scenen som utspelade sig:

Jag tackade värdinnan men hon undanbad sig alla tacksägelser, och sade att hon icke gjort annat, än vad man är skyldig att göra åt de främmande. "Mitäs ihmisestä olisi joll'ej sitä hyvää toiselle tekisi". Tillade därjämte, kanske ni skulle hava haft något annat orent, jag skulle hava bort fråga er då, men en gammal människa kommer icke ihåg allting. Jag svarade att jag väl hade något mer varmed jag dock icke kunde besvära henne. När hon fick höra det gav hon sig icke någon ro förrän hon skulle få även det övriga till tvätten, vilket hon försäkrade nog skulle hinna bli torrt tills jag skulle begiva mig (Lönnrot 2002:87)

Att visa främlingar vänlighet har av tradition varit speciell angeläget om främlingen råkade

vara en pilgrim. Under medeltiden uppfattades det som en kristlig plikt att erbjuda pilgrimer gästfrihet – ha ndlingen gjorde även värden eller givaren delaktig i den heliga vandringen.

Tanken att behandla resande väl finns även i våra moderna dagar, berättar en medarbetare vid Pilgrimscentret i Vadstena i Sverige. När han själv pilgrimsvandrade över fjällen till Nidaros (Trondheim) i Norge träffade han ofta människor som erbjöd honom nattkvarter eller ett mål mat. Det att han vandrade just som pilgrim upplevde många som betydelsefullt konstaterar han:

För en del är det också att ta emot en pilgrim har en djupare innebörd. Jag var lite överraskad första gången jag var med om det för jag trodde att sånt där var bortglömt och hörde till medeltiden, men det finns människor som säger oh, du kommer som pilgrim, så att du är driven av den heliga anden, och utsänd på väg och har utsatt dig för det. Så för dem att ta del av den vandringen var också något heligt. Att få ta emot en pilgrim och ta hand om dig för en kväll (...) Det var en oerhört stark upplevelse. Att man kommer till främmande människor som tar hand om en. (Intervju, Vadstena 14.6.2011)

Personer med en speciell uppgift eller rutt så som pilgrimen och gårdfarihandlaren har trots att de korsar lokala och regionala gränser antagligen i högre grad åtnjutit gästfrihet än de som uppfattats vandra utan mål och riktning.

Det rumskapande gåendet

Gående har naturligtvis inte per automatik uppfattats som ett hot mot samhällsordningen och olika gåenderitualer har även använts för att upprätthålla ordning (Hole 1944:57f.; Ryden 1993:26ff.). Före kartor blev allmänt förekommande användes rituella inspektionsrundor för att markera egendomsgränser. Att fysiskt gå längs en gräns förkroppsligar rummet inte enbart för de som själva utför handlingen utan även för eventuella åskådare. Dessa typer av

gåenderitualet används ofta i områden med konflikter kring gränsdragningar. Ett välkänt exempel är Nordirland, där protestantiska organisationer årligen arrangerar så kallade "Orange parades". Paraderna sker längs med och genom de katolska kvarteren och provocerar ofta till sammanstötningar och stridigheter mellan grupperna. Traditionen med de protestantiska marscherna går tillbaka till 1700-talet men är i hög grad en arena för nutida konflikter både mellan protestantiska och katolska grupper och mellan olika protestantiska fraktioner (Bryan 2000). Även i Baskien används gåenderitualet som politisk och territoriell demonstration. Nationalistiska och pro-baskiska grupper organiserar stora marscher tvärs över gränsen mellan Spanien och Frankrike enligt visionen av hur den Baskiska nationens "rätta" gränser går. Intressant nog använder myndigheterna exakt samma metod som en form av mot-demonstration. Vartannat år vandrar representanter från de spanska och de franska myndigheterna gemensamt längs den officiella landsgränsen för att ceremoniellt kontrollera gränsstenarna. Ritualen bygger på en gammal baskisk tradition av att markera bygränser genom att formellt gå längs dem. (Leizaola 2000:41-44)

Att fysiskt röra sig över ett område är ett effektivt sätt att signalera social kontroll. Gångmedlemmar som vill inpränta sin rumsliga dominans patrullerar därför ofta noggrant gränserna för "sina" kvarter. Samma spatiala kontroll utövas naturligtvis även av patrullerande polis i omvänt syfte – att etablera lagens och samhällets makt (Gieryn 2000:480). Men också på ett mindre medvetet och demonstrativt plan är upprepad rörelse sammankopplad med spatial tillhörighet. Att ofta röra sig över ett område skapar en unik bekantskap med dess topografiska karaktär och kännetecken. Ett minnesförhållande uppstår mellan person och plats. Det återkommande gåendet genom ett landskap blir biografiska möten för individen, observerade arkeologen Christopher Tilley (1994:27), i det att man minns tidigare aktiviteter och händelser och läser betydelse-laddade detaljer i omgivningen. I sinnerhet de landskap vi rörde oss i som barn och unga

ger oss ofta känslan av att vår egen historia finns som ett inskrivet lager i platsen. Walter Benjamin uttryckte detta poetiskt i sitt konstaterande att om en person får i uppdrag att beskriva sin barndomsstad ges beskrivningen ohjälpligen drag av en självbiografi (Benjamin 1999:262).

Genom vår närvaro över en längre tid etableras en form av underförstådd legitimitet att få vistas på platsen. I det traditionella folkliga rättstänkandet finns en vedertagen uppfattning om att personer som regelbundet använder gamla vägar och stigar innehar rättigheten att få fortsätta göra det. I till exempel Storbritannien förekommer denna "common law" som en slags motsvarighet till den nordiska allemansrätten. Det vill säga, så länge man fortsätter att gå längs en traditionellt använd stig anses man ha en laglig rätt att göra det. (Wallace 1993:10; Olwig 2008:87)

Platskänedom är en form av kunskapsmakt som kan användas i olika situationer – även i helt vardagliga sammanhang. En av de personer jag intervjuade för min studie om gåendepraktiker i Helsingforsregionen berättade att hon gärna promenerade i ett bostadsområde hon tidigare bott i för att hon kände det så väl. Hon uppskattade speciellt mycket sin känedom av det nätverk av promenadstigar som fanns där. Vissheten om att hon kunde improvisera, hitta genvägar och kombinera ihop precis en sådan rutt hon önskade ingav en känsla av säkerhet och kontroll (Österlund-Pötzsch 2010). Däremot kan situationer då vi rör oss utanför våra bekanta områden fylla oss med osäkerhet och rädsla. En annan av mina sagespersoner berättade hur hon länge varit rädd för att vistas i för henne okända delar av Helsingfors. När hon sedan medvetet började promenera i dessa områden utvecklade hon snabbt ett nytt förhållande till staden. Helsingfors som en större helhet började kännas som "hemma". Promenerandet i nya områden skapade inte bara en större personlig säkerhet utan utgjorde en påtaglig rumslig erövring (se *ibid.*).

Den kända främlingen

Att medvetet utforska och lära känna nya miljöer är ett sätt att utöka det område man betraktar som "hem". Men det finns situationer när vi väljer att iscensätta det främmande i vår etablerade hemmiljö. En av karnevalens centrala funktioner sägs vara att utgöra en bekräftelse av sakernas ordning, genom att vända upp och ner på förhållanden under en bestämd period kan allt återvända till "det vanliga" efteråt. Också motivet med den platslösa vandrare främlingen har används som en förstärkare av sociala och geografiska rum. Inom maskeringsritualer används den okända besökaren "bortifrån" ofta i gräns- och gruppbekräftande syfte. Kombinationen av det bekanta och det främmande har en säregen lockelse. Biskopen och krönikören Olaus Magnus beskriver år 1555 i sitt verk om de skandinaviska folken hur även "Nordens härdade inbyggare" speciellt vid fastlagstider använde masker och "förvända sin röst och te sig till bryderi för sina vänner" (Olaus Magnus 1982:624). Olaus Magnus fördömde skarpt detta oskick, men traditionen lever fortsättningsvis kvar i många skandinaviska samhällen.

Traditionen med maskerade besökare vid exempelvis jul eller fastlag innehåller vanligen ett gissningsspel, i det att värdarna försöker avslöja identiteten på sina hemlighetsfulla gäster. Detta fungerar naturligtvis endast om personen bakom masken är bekant, men är då en mycket effektiv återidentifiering av de som accepteras som en del av samhället (Firestone 1969:65ff.). På många orter där ritualen med maskerade husvisiter förekommer har det haft stor betydelse vilka hus som besöktes – de som av någon anledning ignorerades av de maskerade eller själva låste dörren för besökarna var de som även annars uppfattades stå utanför det sociala rummet i samhället (se Glassie 1976:71, 179; Bregenhøj 1974:76). Nyinflyttade som är angelägna att upptas i samhällsgemenskapen vinnlägger sig därför ofta om att vara med i maskeringsritualen (Bregenhøj 1974:36,101).

Maskeringen är en form av kommunikation där åskådaren ibland är lika aktiv som den utklädde påpejade folkloristen Terry Gunnell

(2007:27). På Iniö i Åbolands skärgård har traditionen med tjugondagsgubbar på Tjugondag Knut varit en populär årsfest. Gissningsmomentet har här varit en central del av traditionen. Inte bara åskådarna, det vill säga de besökta hushållen, önskade avslöja hemligheten med vem som fanns bakom masken, utan även andra tjugondagsgubbar försökte, ibland till och med användande våld, att avmaskera varandra (Bergman 1984:23, se även SLS 1495:98).

I ett av Folkkultursarkivets i Helsingfors fältarbeten om Iniös tjugondagsseder från mitten av 1980-talet kommenterade en av sagespersonerna det svåra i att inte bli igenkänd i det lilla samhället:

Det var bara ibland det hände att någon gått och inte alls blivit igenkänd. Jag har aldrig lyckats undgå att bli igenkänd. Ett par gånger på 5-10 år kan man lyckas hålla sig oigenkänd. Man skall gå till alla hushåll, så någonstans blir man igenkänd. Det pratas efteråt vem som varit på besök. Man sku gå till alla hushåll i den by man beslutat sig gå. (SLS 1495:21)

Även om de maskerade dolde hela sin kropp och inte talade kunde de bli igenkända på rörelsemönster (SLS 1495:72). Diskussionerna om vem som var vem kunde räcka flera veckor efteråt (SLS 1495:28). Att lämna något hus utanför besöksrundan ansågs oartigt och det var även snopet om inga knutsgubbar dök upp på grund av bistra väderförhållanden eller liknande (SLS 1495:25, 27). Några av sagespersonerna menade dock att när de var unga på 1910- och 1920-talen så gick man inte till läraren eller prästen som uppfattades tillhöra "ett annat stånd" och var "annanstans ifrån" (SLS 1495:32, 58). Även som "hemlig" och maskerad kunde alltså vissa sociala begränsningar gälla, besöken gjordes bland de som redan räknades till det egna sociala rummet.

Frihet eller förbannelse?

För att återgå till den tidigare ställda frågan – är ett liv i rörelse från plats till plats frihet eller förbannelse? Baserat på ovan valda exempel

från olika tider och geografiska orter är svaret både *ja* och *nej*. Friheten ligger i möjligheten att själv kunna välja mellan rörelse eller platsens rotfasthet, och förbannelsen uppstår om denna rättighet fråntas oss. Förhållandet mellan plats och rörlighet är både komplext och fundamentalt. Att vara bofast och att ha en *egen* plats, förknippas med trygghet och ses inte sällan som en förutsättning för ett gott liv. Men platsbundenhet är långt ifrån alltid positivt utan kan under vissa omständigheter upplevas vara begränsande, diskriminerande och förtryckande.

I det moderna västerländska samhället är fast bosättning norm varvid många urbefolkningar och nomadfolk har svårt att få förståelse för sin traditionella kultur. Icke desto mindre är "mobilitet" ett av de ord som oftast används för att karaktärisera det senmoderna eller postmoderna samhället (se t.ex. Klinkmann 2005). Migranter, flyktingar, gästarbetare, turister, affärsmän, soldater, politiker och studerande är alla del av den ökade globala rörelseströmmen. Följaktligen har de traditionella vandringstyperna med förtjusning används av teoretiker i försök att beskriva dagens verklighet. Deleuze och Guattari (1986) använde "nomadism" för att beteckna ett spatialt flytande tillstånd i opposition till ett statsorienterat statistiskt system. Sociologen Zygmunt Bauman använde "pilgrimen" som en metafor för den moderna världen. För att beskriva det postmoderna tillståndet av rädsla för begränsning och fixering föreslog Bauman å andra sidan metaforerna "flanören", "vagabonden", "turisten" och "spelaren" som speglade de mest typiska livsstrategierna. Dessa olika karaktärer förenas av att de är ambivalenta, rastlösa och nyckfulla (Bauman 1996:25f., 32f.). Med andra ord, "ett evigt vandrande" har från att ha uppfattats som ett fruktansvärt straff blivit en postmodern livsstrategi!

Hur är det då med platslösheten? Det är i detta sammanhang viktigt att minnas att plats och rum inte är samma sak. Ett rumsligt tillhörande kan vara oberoende av geografisk plats. En vandrande pilgrim kan sålunda uppleva att befinna sig i ett och samma rum även om plat-

serna ständigt växlar (se Österlund-Pötzsch 2011). I själva verket kan det framhållas att rörelsen är nödvändig för uppfattande av både platser och rum (se t.ex. Thrift 2006:141f.). Om begreppet "hem", istället för att bindas till en geografisk plats, ses som ett rum som skapas av våra praktiker, rytmer, förhållningssätt och tankar öppnas ytterligare en dimension.

Den hemlösa vandrande skomakaren från Jerusalem inledde denna artikel, en annan välkänd, men mindre olycklig, vandrare får avsluta. Poeten Matsuo Bashō föddes 1644 i provinsen Iga i Japan. Han anses vara den klassiska japanska haikuns främsta utövare. Ett stort antal dikter finns i de reseskildringar han skrev baserat på de långa vandringar han företog genom Japan. I sitt mest berömda verk *En färd i det inre av landet* beskriver han i den öppnande paragrafen med några skimrande rader sin vandringslust och det hem han finner i vandrandet:

The moon and sun are eternal travelers.
Even the years wander on. A lifetime
adrift in a boat, or in old age leading a
tired horse into the years, every day is a
journey and the journey itself is home.

Kanske är det, som Bashō föreslog, rörelsen och inte platsen som utgör hemmet? Tydligt är att vårt förhållningssätt är en process i tid, rum och situation. Den hemlösa vandraren, den gränsdragande vandringsritualen, och den hemliga men samtidigt kända maskerade besökaren framstår alla som performans genom vilka spatial tillhörighet och främlingskap upprättas och förhandlas.

Att gå i cirklar - postskript

Vad var resultatet av mitt experiment med flannörspektivet? Att kontrastera situationer i tid och rum gav insikten att det är svårt att dra allmängiltiga slutsatser om ett förhållande baserat på *en* typ av situation och *en* typ av material. Att kontrastera olika företeelser gör att de kan belysa varandra även om de inte nödvändigtvis är jämförbara. Flanerandets metod gjorde det möjligt att demonstrera att rörelse i förhållande till plats är en grundlägg-

gande faktor för hur vi skapar både hem och främlingskap i olika sammanhang – och att detta ofta är en performativ process. Men att inte stanna upp i materialet och fördjupa texten utan ständigt skynda vidare till nästa tanke gjorde även att författaren, det vill säga jag själv, blev hemlös i min egen text. Associationer är egensinniga och tar inte alltid alla detaljer i beaktande, min egen brist på platskän-

nedom fick mig kanske att se betydelse där sådana inte fanns? Kanske blev jag så förtjust i tankevandringens frihet att jag tappade sikte på målet och gick vilse bland exemplen. Mitt lilla experiment som flanörmetodolog gjorde mig sålunda till en yttlig betraktare och en tillfällig besökare – men möjligtvis även några observationer rikare.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland

Folkkultursarkivet

SLS 70, SLS 743, SLS 813, SLS 1113, SLS 1495

Helsingfors

Intervju (Vadstena 14.6.2011) i författarens ägo

Tryckta källor

Bashō, Matsuo, 1998, *The Narrow Road to the Interior and other writings*, översättning Sam Hamill. Shambhala, Boston.

Bauman, Zygmunt, 1996, "From pilgrim to tourist – or a short history of identity". I: *Questions of Cultural Identity*, red. Stuart Hall & Paul du Gay. Sage, London.

Benjamin, Walter, 1999. *Selected Writings* vol. 2. Red. M.W Jennings, H. Eiland & G. Smith. Belknap Press of Harvard University, Cambridge, MA.

Bergman, Anne, 1984, "Tjugondagsgubbarnas vandring på Iniö". I: SLS Arkiv 12, s. 23-25.

Bregenhøj, Carsten, 1974. *Helligtrekongersløb på Agersø. Socialt, statistisk og strukturelt*. Akad. forl., København.

Bryan, Dominic, 2000. *Orange Parades. The Politics of Ritual, Tradition and Control*. Pluto Press, London.

Cresswell, Tim, 2001. *The Tramp in America*. Reaktion Books, London.

Deleuze, Gilles & Félix Guattari 1986. *Nomadology. The War Machine*. Semiotext(e), New York.

Edelmann, R., 1986, "Ahasuerus, the wandering jew. Origin and background". I: *The Wandering Jew. Essays in the Interpretation of a Christian Legend*, red. G. Hasan-Rokem & A. Dundes. Indiana University Press, Bloomington.

Edman, Johan, 2008, "Lösdrivarlagen och den samhälls-farliga lättjan". I: *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder—då och nu*, red. H. Svärd & M.-A. Egerö. Égalité, Malmö.

Firestone, Melvin M., 1969, "Mummers and Strangers in Northern Newfoundland". I: *Christmas Mumming in*

Newfoundland. Essays in Anthropology, Folklore and History, red. H. Halpert & G. M. Story. University of Toronto Press, Toronto.

Gieryn, Thomas F., 2000, "A Place for Space in Sociology". I: *Annual Review of Sociology* vol. 26, s. 463-496.

Glassie, Henry, 1976. *All Silver and No Brass. An Irish Christmas Mumming*. Dolmen Press, Dublin.

Gleber, A., 1999. *The Art of Taking a Walk. Flanerie, Literature and Film in Weimar Culture*. Princeton University press, Princeton, NJ.

Gunnell, Terry (red.), 2007, "Introduction". I: *Masks and Mumming in the Nordic Area*. Kungl. Gustav Adolfs Akademien, Uppsala.

Hasan-Rokem, Galit, 1986a, "The Cobbler of Jerusalem in Finnish Folklore". I: *The Wandering Jew. Essays in the Interpretation of a Christian Legend*, red. G. Hasan-Rokem & A. Dundes. Indiana University Press, Bloomington.

Hasan-Rokem, Galit, 1986b, "The Wandering Jew - A Jewish Perspective". I:

Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies vol. II, s. 189-196.

Hole, Christina, 1944. *English Customs and Usage*. B. T. Batsford, London.

Hellquist, Elof, 1922. *Svensk etymologisk ordbok*. C. W. K. Gleerups förlag, Lund.

Klinkmann, Sven-Erik, 2005, "Cultural Kinesthesia in Mediascapes". I: *Ethnologia Scandinavica* vol. 35, s. 7-20.

- Leizaola, Aitzpea, 2000, "Mugarikez! Subverting the Border in the Basque country". I: *Ethnologia Europaea*, 30:2, s. 35–46.
- Lönnrot, Elias, 2002. *Vandraren. Reseberättelser från Karelen 1828-1842*. Red. R. Knapas. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Olaus Magnus 1882. *Historia om de nordiska folken*. Gidlund, Stockholm.
- Olwig, Kenneth, 2008, "Performing on the Landscape versus Doing Landscape. I: *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*. Red. T. Ingold & J. L. Vergunst. Ashgate, Aldershot.
- Ryden, Kent C., 1993. *Mapping the Invisible Landscape. Folklore, Writing and the Sense of Place*. University of Iowa Press. Iowa City.
- Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Nordiska museet, Stockholm.
- Thrift, Nigel, 2006, "Space". I: *Theory, Culture & Society* 23(2-3), s. 139-155.
- Tilley, Christopher, 1994. *The Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg, Oxford.
- Wallace, Anne D., 1993. *Walking, Literature and English Culture. The Origins and Uses of Peripatetic in the Nineteenth Century*. Clarendon Press, Oxford.
- Österlund-Pötzsch, Susanne & Carola Ekrem, 2009. *Swedish Folklore Studies in Finland 1828-1918*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Österlund-Pötzsch, Susanne, 2010, "Pedestrian Art. The Tourist Gait as Tactic and Performance". I: *Ethnologia Europaea*, 40:2, s. 14-28.
- Österlund-Pötzsch, Susanne, 2011, "The Ephemeral Act of Walking. Random Reflections on Walking in Landscape of Memory (loss)". I: *Ethnologia Scandinavica*, vol. 41, s. 110-127.
- Österlund-Pötzsch, Susanne, 2013, "Walking Nordic. Performing Space, Place and Identity". I: *Performing Nordic Heritage. Everyday Practices and Institutional Culture*. Red. Peter Aronsson & Lizette Gradén. Ashgate, Farnham, Surrey.
- Österlund-Pötzsch, Susanne, under utgivning, "Bodies in Motion. The Peregrinations of Early Finland. Swedish Folklore Collectors". I: *Journal of Folklore Research*.

Internetresurser

- Svenskt visarkiv, Folkmusikkommissionens notsamling och Musikmuseets spelmansböcker, <http://www.smus.se/earkiv/fmk/browsevol.php?lang=sw&by=titel&titel=Jag+har+en+skomakare+varit+bott+uti+Jerusalem> 26.3.2013
- Online etymology dictionary, "ghetto", <http://www.etymonline.com/index.php?search=ghetto&searchmode=none> 25.3.2013
- Uppslagsverket Finland, "påsarissar", <http://www.uppslagsverket.fi/bin/view/Uppslagsverket/Paasarissar> 26.3.2013

SUMMARY

Home, Homeless, Unknown. Reflections on wandering and its relationship to spatial belonging and alienation – a methodological experiment.

The image of the homeless wanderer has traditionally taken a very ambivalent role in Western culture – on the one hand a potentially dangerous stranger who is feared or ostracized, on the other hand an idealized hero who represents adventure and the ultimate freedom. One of the quintessential perambulating strangers in European folklore is the motif of the Wandering Jew, who, in the words of the folklorist Galit Hasan-Rokem, "embodies the fear (...) that a stranger may indeed possess a knowledge of one's own primordial symbols, which oneself may not even have direct access to" (Hasan-Rokem 1986b:195).

In order to investigate the highly complex and multifaceted relationship between mobility and spatial belong-

ing, on the one hand, and alienation, on the other, I've employed a "flaneuresque methodology". This approach allows me to roam, associate freely and to pick examples from a wide span of time, space and contexts. What emerged from my flaneuresque observations was that a wandering life can be both a curse and a blessing depending on the individual's possibility to choose one's own paths and dwellings. The homeless wanderer, the demarcating walking ritual and the masked, but ultimately familiar, visitor are all performances through which spatial belonging and alienation are maintained and negotiated. As for my methodological experiment the joy of letting one's thoughts wander might have led me astray but also gave me some unexpected insights.

SARAH HAGSTRÖM

Made in Fiskars.

En inblick i kulturarv och varumärkesproduktion i Fiskars bruk

Namnet Fiskars får många att associera till något av de otaliga bruksföremål eller arbetsredskap stämplade med detta varumärke. Platsen Fiskars bruk i västra Nyland är dock inte lika bekant för gemene man. Det faktum att föremål av märket Fiskars utgör en del av en över 360-årig historia, koncentrerad till en ort med samma namn som produkterna, är för många obekant. Fiskars bruk anlades år 1649 och hör därmed till ett av de äldsta järnbruken i Finland. Under de senaste decennierna har det dock skett en total förändring i Fiskars bruk. Från att ha varit ett industriellt samhälle med lång historisk förankring har bruket nu ett helt nytt innehåll. Den globala stålkrisen på 1970-talet och efterföljande struktur-omvandlingar ledde till att de industriella verksamheterna i bruket kom att avvecklas. Många av de fiskarsbor som hade arbetat inom industrin blev arbetslösa och lämnade orten. I historiken *Fiskars 350* skriver C. E. Carlson (1999:196–197) att antalet anställda minskade från 4730 personer år 1965 till 1730 personer år 1983. Detta ledde till att både industribyggnader och arbetarbostäder blev tomma och brukets framtid tedde sig osäker. I dag är brukets primära fokus inte längre järnframställning och industriell produktion utan snarare rekreation, konsumtion, konst och design. Bruket har kommit att återbefolkas och har förvandlats till ett populärt turistmål som årligen besöks av ungefär 150 000 turister (Raseborg 2010:9).

Denna artikel tar sitt avstamp i min pro gradu-avhandling i etnologi *Fiskars bruk i förvandling – lokalitet, kreativitet och kvalitet som drivkrafter i en medvetet styrd kulturarvsprocess* (2012). I avhandlingen undersökte

jag vad som händer på en plats, i det här fallet Fiskars bruk, när sociala och kulturella strukturer förändras som resultat av såväl konjunkturväxlingar som målmedvetna processer och beslut. I denna artikel gör jag en djupdykning i avhandlingens tematik, genom en mera ingående granskning av sambandet mellan kulturarv och varumärkesproduktion. Utgångspunkten ligger fortfarande i den förändring som har ägt rum i Fiskars bruk, med särskilt fokus på bolaget Fiskars Oyj Abp:s¹ vision och tillvägagångssätt för att gjuta nytt liv i det deindustrialiserade bruket. Genom analys av intervjuer gjorda med utvalda informanter² pekar jag på hur en plats historia och kulturarv samt invånare och nutida funktion kan bli ett medel för att säkra platsens, och därmed även ett varumärkes goda rykte och status. I artikeln presenterar jag även konkreta åtgärder som har vidtagits i förändringen av den fysiska bruksmiljön i Fiskars. Den teoretiska referensram som jag stöder mig på här berör främst kulturarv, gentrifiering, den kreativa klassen, varumärke och image.

Gentrifiering och kulturarvifiering

De första initiativen till upprustning av det deindustrialiserade bruket togs av kommunen Pojo³ i början av 1980-talet. En stor del av de personer som bodde kvar i bruket vid denna tidpunkt var pensionerade arbetare. Kommunens intressen var socialpolitiska och målsättningen var att rusta upp bostäder så att nya människor skulle kunna flytta till det avfolkade Fiskars och bidra till utvecklingen. Från kommunens håll riktades intresset även mot företag som skulle kunna etablera sina verksamheter i Fiskars. Dessutom hade det

Trafikkaos under högsäsong. Bruksborna förlitar sig på turismen, på gott och ont. I författarens ägo, 25.7.2010. Fotograf: författaren.

redan vid denna tidpunkt visat sig att bruksmiljöerna i västra Nyland hade potential att locka besökare sommartid och därför fanns även framtida satsningar på turism i åtanke. Renoveringen av de gamla bruksbyggnaderna inleddes, under ledning av ett nygrundat kommunalt fastighetsbolag som köpte de tomta lokalerna av bolaget Fiskars. Projektet möjliggjordes med hjälp av statsfinansiering. Ett viktigt utgångsläge var att bruket skulle bevaras som helhet, och den bakomliggande tanken var att detta skulle kunna säkras i och med att bruksbostäderna genom detta initiativ kom att ägas av samhället (KIVÅ L1848).

Vid granskning av den förändring som har ägt rum i det kulturhistoriskt värdefulla bruket är begreppet *kulturarv* centralt. Kulturarv kan indelas i såväl en materiell som en immateriell del, där det materiella står för det kulturarv som är gjort av "sten och tegel" och det immateriella representerar muntliga traditio-

ner, performans, sociala praktiker och ritualer, traditionella högtider, traditionsshantverk och kunskap relaterad till detta samt seder och bruk relaterade till natur och omvärld (Unesco Culture Sector – Intangible Heritage – 2003 Convention, 31.3.2013). Etnologen Regina Bendix (2007:339–341) skriver att kulturarv inte är – det görs. Kulturarvet väljs ut av olika aktörer som förser urvalet med status och värde. Etnologen Owe Ronström (2007:26–27) menar att det vid en kritisk granskning av kulturarv är viktigt att beakta att det som lyfts fram som kulturarv är resultat av en process där en förflyttning och en förvandling äger rum. Enligt Bendix förvandlas kultursegment till kulturarv genom en värdetillskrivning. Den process där det utvalda kulturarvet värdeladdas och utses till att representera ett visst fenomen på bästa möjliga sätt kallar Bendix "Heritageifizierung" (2007:340, 344). Etnologen Sanna Lillbroända-Annalas (2010:39) svenska över-

sättning av detta begrepp lyder ”kulturarvifiering”. Värdeledningen av företeelsen i fråga åtföljs av en märkning, det vill säga ett erkännande eller en stämpel på att det rör sig om ett kulturarv (Ronström 2007:102ff). Regina Bendix (2000:39) menar att en kulturarvifiering ofta handlar om sociala och kulturella konstruktioner där västerländsk romantisk nationalism är utgångspunkten. Folkloristen Johanna Björkholm (2011:7) är inne på samma linje och menar att ett uttryck för att kulturarv tolkas ur ett etnocentriskt perspektiv, är att det immateriella kulturarvet ofta betraktas som enbart ett komplement till det materiella kulturarvet.

År 1988 fick det kommunalt grundade fastighetsbolaget Europarådets utmärkelse Europa Nostra för sitt arbete med restaureringen och återupplivningen av bruksmiljöerna i Fiskars och Billnäs. Projektet var för tidpunkten unikt till sin utsträckning och det var mycket tack vare detta som Europarådet uppmärksammade kommunen. I samarbete med museiverket gjorde kommunen även en kulturhistorisk inventering över alla bruksbyggnader i Fiskars och i det närliggande Billnäs bruk (SLS 2192, 2010:17). I och med utmärkelsen och inventeringen av bruket kan kulturarvifieringen av Fiskars konstateras vara ett faktum. Merparten av ansvaret för utvecklingen i Fiskars bruk har dock legat hos bolaget Fiskars som tog över rodret i slutet av 1980-talet då det kommunala initiativet råkade i ekonomiskt trångmål. Bolaget Fiskars köpte tillbaka de byggnader som hade sålts till kommunen och inledde istället en målinriktad och koordinerad inflyttningsstrategi. Syftet var att locka utvalda personer, yrkesverksamma inom kreativa näringar, till bruket. Så här sa en av bolagets centrala representanter:

S.H: Du har ju redan berättat lite om bruket och hur det har förändrats. Men kan du berätta lite närmare om hur det riktigt blev så här? Varifrån fick du idén?

- ... det här var nog så att jag vaknade bara en natt och satte mig upp och det var helt klart att vi måste börja

få levande människor till bruket. Nya människor. Och bra människor. Och då började vi ringa och på olika sätt attrahera människor hit. Och de var lite förvånade i början men vi kunde erbjuda dem en fin miljö. Vi kunde också erbjuda dem till exempel ett år hyresfritt om du flyttar, arbetsutrymmen precis som du vill ha dem, om du flyttar, det var alltid om du flyttar. Du måste flytta, annars blir det ingenting. Och de kom, och de här första galningarna kom, idioterna vad man ska kalla dem. Modiga var de i varje fall. Och sedan när vi hade fått en kritisk massa, 10-15 så började de ju attrahera folk att komma hit och sedan fungerade det av sig själv. Men i början var det nog en helt medveten satsning på att försöka få folk att fylla upp de här utrymmena, få det att fungera och börja växa igen.

S.H: På basis av vilka kriterier valde ni de här hantverkarna?

- Nå de skulle vara hantverkare, konstnärer, designers – vad som helst. De skulle vara ungefär Finlands bästa inom sina egna gebit. (KIVÅ L1842)

Så som citatet ovan antydde intresserade sig bolaget för att locka nya och ”framgångsrika” människor till bruket och intresset riktades särskilt mot personer verksamma inom kreativa branscher. Urbanteoretikern Richard Florida (2002:xiii, 8) menar att kreativitet är den ultimata ekonomiska källan, vilket kan vara livsviktigt för en ort i nedgång. Florida definierar en så kallad kreativ klass, vilken innefattar människor vars professionella uppgift är att utveckla nya idéer, ny teknik eller ge aktiviteter ett nytt kreativt innehåll. Florida beskriver dessa ”creative professionals” som karaktäriserade av en hög nivå av humant kapital, det vill säga utbildning, kunskap och kompetens. Med detta i åtanke är det inte särskilt förvånande att bolaget Fiskars har insett vad kreativa aktörer kan bidra med i utvecklandet av bruket.

Utöver begreppet kulturarv är även termen *gentrifiering* av avgörande betydelse för förståelsen av nyinflyttningen till bruket. So-

ciologen Ruth Glass (1964:xviii-xix) myntade begreppet år 1964 då hon undersökte förändringar i boendestrukturer i det efterkrigstida London då representanter för högre och lägre medelklass flyttade från förorterna till områden där främst arbetarklass var bosatt. Bostäderna i dessa arbetarkvarter var oftast i slitet eller fallfärdigt skick, men i och med att de nya invånarna hade ekonomisk möjlighet att förvandla bostäderna och kvarteren till estetiskt tilltalande och attraktiva områden, fick kvarteren förutom en ansiktslyftning även en alldeles ny social status. Detta ledde i sin tur till att fler och fler människor ur medelklassen lockades till området. Enligt Glass pågår den här typen av gentrifieringsprocess tills hela områdets sociala karaktär har förändrats och mycket lite av den gamla strukturen finns kvar. I dagens Fiskars är gentrifieringens förändring av brukets socioekonomiska struktur ytterst starkt skönjbar. En stor del av inflytarna har en urban bakgrund och de flesta

har ingen tidigare personlig anknytning till Fiskars eller övriga bruksområden i regionen. De nyinflyttades andel av såväl kulturellt som humant kapital kan konstateras vara markant högre än de gamla arbetarnas. Bolaget Fiskars var uttryckligen ute efter att de nya invånarna skulle bosätta sig permanent i bruket och bidra till dess utveckling. Förhoppningen var att de första nyinflyttades professionella status och kulturella kapital skulle kunna ge en stadig grund för den fortsatta utvecklingen. Bolaget satte även sin tilltro till att de personer som kontaktades i början av processen faktiskt skulle vara av en sådan kaliber att de i sin tur skulle lyckas locka fler likasinnade att bosätta sig i bruket.

Brukssamhället som ett mikrokosmos

Fiskars bruks karaktär baserar sig i stor utsträckning på den industriella verksamhet

Åkerraden. En långa med röda små bostadshus som byggdes för arbetarna vid slutet av 1700-talet. I dag uthyrda bostäder till nyinflyttade Fiskarsbor. SLS 2192, 17.11.2010. Fotograf: författaren.

som har verkat på orten. Det kännetecknande för den fysiska bruksmiljön är ett samspel med naturen där varje byggnad har sin givna plats i kulturlandskapet. Arkitektoniskt sett är byggnadsbeståndet i Fiskars tämligen ovanligt för en så liten ort som Fiskars de facto är. Längs den så kallade Bruksgatan som löper genom bruket breder bruksområdet med äldre bebyggelse ut sig, på bägge sidor om Fiskars å. Flera av dessa byggnader är uppförda i rött tegel eller gråsvart slaggtegel. De bostadshus som ligger lite vid sidan av centrum, på Skomakarbacken eller längs Åkerraden, är till största delen uppförda i trä och målade med röd slamfärg. Stilmässigt är paradbyggnaderna längs Bruksgatan starkt präglade av empire och vid uppförandet av dessa byggnader under 1800-talet anlätades några av de mest framstående arkitekter som då fanns att tillgå i landet (Kulvik & Siltavuori 2009:64–68). Brukscentrumet särskiljer sig också från det omgivande landskapet i och med brukets urbana prägel. Många av de gamla byggnaderna i bruket hyser i dag sådana butiker och restauranger som till sin omfattning och verksamhet vanligtvis inte finns i vilken by på landet som helst. Utbudet i dessa butiker präglas i hög grad av lyx och exklusivitet.

Det kuperade landskapet som omger Fiskars har historiskt sett visat sig vara ypperligt för industriell verksamhet. Bruksorten ligger i en ådal där de omkringliggande skogarna och åns forsar har gett industrin den mängd energi som har behövts för verksamheten. Landskapet kring bruket ter sig rätt ovanligt för finländska förhållanden. Området har en frodig natur, med till stor del för Finland sällsynt växtlighet och rara lövträd. Själva bruksmiljön har uppkommit under fyra sekel (Kulvik & Siltavuori 2009:63, 84–85). De tidigaste byggnaderna, däribland masugn, hammarverk och manufakturmedja uppförda på 1600-talet, förstördes dock under Stora ofreden år 1712 (Matvejew 1949:13). Traditionellt har bruksområdet indelats i nedre bruket och övre bruket; "Neribruket" och "Oppibruket". Det övre bruket har dominerats av grövre industriella verksamheter såsom plogverkstad, gjuteri och maskinverkstad, medan lättare industriella

verksamheter som exempelvis finsmedja och kopparsmedja har funnits i det nedre bruket (KIVÅ L1833). Under de senaste decennierna har de flesta byggnaderna i bruket restaurerats. En del av brukets byggnader har bibehållit sin funktion till dags datum medan andra hyser helt andra verksamheter än tidigare. Största delen av de gamla bruksbostäderna är bebodda i dag och efterfrågan på lediga lokaler har periodvis varit större än utbudet.

Utöver den fysiska prägel som kan betraktas som typisk för ett bruk finns det även sociala aspekter av det traditionella livet i bruket som är värda att ta i beaktande vid studiet av en bruksmiljö. De flesta av mina informanter var mycket noga med att definiera Fiskars som ett bruk och inte som en by:

Fiskars, jag kallar det Fiskars bruk, inget annat. Ingen by och ingenting annat heller utan det är Fiskars bruk. (KIVÅ L1843)

Fiskars beskrevs som "en by i byn" (KIVÅ L1844) eller "en kommun i kommunen" (SLS 2192, 2010:12), vilket ger en fingervisning till att ett bruk har en annorlunda karaktär än ett sedvanligt bysamhälle. I Svensk ordbok (1999) definieras ett *bruk* som en "större industriell anläggning för förädling av råvara särsk. järn, trä, el. glas; ibl. förr med familjelikn. förh. mellan ägare och anställda.". Grunden för dessa familjelika förhållanden kan definieras med hjälp av begreppet patriarkalism; en central term för förståelsen av ett brukssamhälle. Svensk ordbok definierar *patriarkalisk* som något som präglas av en faderlig och välvillig, men auktoritär, myndighet. I ett brukssamhälle utgjordes denna patriark av brukspatronen som var den styrande karaktären i bruket. Etnologen Heidi Schreiber (2004:299) skriver att invånarna i ett brukssamhälle låg under brukspatronens trygga omsorg, ända från vagga till grav. Brukspatronen var makten personifierad men bruksborna lade ändå sin tillit hos honom eftersom han försåg dem med det nödvändiga för överlevnaden. Schreiber skriver att många av landets brukspatroner tog hand om sina anställda och strävade till att

arbetarna skulle få bo och leva i en så trygg omgivning som möjligt. Hierarkiska kontraster som resultat av den patriarkala ordningen i Fiskars traditionella brukssamhälle kan ännu skönjas vid en jämförelse av de gamla arbetarbostäderna längs den så kallade Åkerraden och brukets corps-de-logi; Stenhuset. I Stenhuset bodde tidigare representanter för bolaget (Gardberg 1989:143). Denna ljusa gula mangårdsbyggnad tronar på en kulle mitt i bruket med utsikt över en fördämning i Fiskars å. En informant sade så här om den stämning som Stenhuset i det historiska bruket förmedlade:

Man trodde på de t, att så länge det där Stenhuset var kvar så var allt bra i Fiskars. Den där tryggheten fanns där i Stenhuset. ... ”Gud” bodde där. Man kan inte förstå i dag vad det betydde för folk det där, men det var som att så

länge det [Stenhuset] var kvar och där fanns belysning så var allt okej. (KIVÅ L1843)

Stenhuset är i dag stängt för allmänheten och används enbart för bolaget Fiskars interna behov (SLS 2192, 2010:12, 15-16). Byggnadens fönster täcks av rullgardiner och byggnaden ger ett mycket slutet intryck, vilket förstärks av små skyltar med texten ”privat” här och där i gräsmattan framför byggnaden.

Ett bruk kan alltså definieras som en helhet, eller som ett slags mikrokosmos, innehållande alla ingredienser som behövs för att brukssamhället ska fungera. Det kännetecknande för det traditionella brukslivet har enligt Schreiber (2004:303) även varit en så kallad bruksanda som har baserat sig på en stark gemenskap och vissa band mellan arbetare

Stenhuset. Brukets corps-de-logi uppfördes 1816-22 enligt ritningar av Pehr Granstedt men med senare kompletteringar av Carlo Bassi och C.L Engel. Stenhuset användes som brukspatronens bostad från och med 1827 men fungerar i dag som bolaget Fiskars representationsbyggnad. KIVÅ, 13.11.2008. Fotograf: författaren.

och arbetsgivare. Bruksandan har i Fiskars, såsom på många andra bruk, resulterat i bland annat ett aktivt föreningsliv och gemensamma evenemang där arbetare, tjänstemän och bruksledning har deltagit sida vid sida (Matvejew 1947:47ff). En informant med inblick i brukets hembygdsverksamhet beskrev Fiskars historiska brukssamhälle så här:

Alltså hela det här samhället som har varit ett samhälle i miniatyr på det sättet, på den tiden som ... järnbruket var verksamt. Allting hur, var byggnaderna ligger och hur allting är i förhållande till varandra så har att göra med den verksamhet som har varit här. Att det har funnits allt egentligen, från sjukvård till brukspolis och apotek och butik och post och... Allt som man har behövt. Det har skapat en sådan här helhet som är unik och som skiljer sig från andra byar på landet. Eller skiljer sig från hur städerna är uppbyggda. (SLS 2192, 2010:17)

I dagens Fiskars finns varken vårdcentral, polisstation eller apotek. Däremot finns det, enligt Fiskars bruks turistbroschyr för år 2013, "högklassiga restaurang-, inkvarterings- och konferenstjänster samt olika verkstäder och butiker [som] erbjuder besökare mycket att se och göra året om" (Fiskars bruk:2013). Broschyrens introduktion till ortens serviceutbud ger en god inblick i den radikala förändring som har skett i såväl invånarstruktur som näringsformer på orten.

Förutom den socioekonomiska förändring som en gentrifieringsprocess bidrar till, ser sig Fiskars av i dag demografiskt sett mycket annorlunda än för bara några decennier sedan. Invånarantalet har ökat från 485 personer per 1990 (Sairinen 2005:25) till ungefär 600 personer per 2011 (Uppslagsverket Finland:Fiskars). Andelen svenskspråkiga i bruket har också minskat i och med nyinflyttningen och är nu under 20 % (Kulvik & Siltaavuori 2009:87). Många av de personer som är bosatta i Fiskars i dag äger de hus som de bor i men använder tomten av bolaget. En

del hyresbostäder ägs dock fortsättningsvis av det kommunala fastighetsbolaget. Själva bruket och marken runt omkring ägs till största delen av bolaget Fiskars. Dessa arealer rör sig om cirka 11 000 hektar, av totala 15 000 (KIVÅ L1842; SLS 2192, 2010:15–16; Uppslagsverket Finland:Fiskars Oyj Abp). Detta ägarförhållande har gamla anor och skogen och marken är än i dag en mycket viktig resurs för bolaget (Carlson 1999:197).

Varumärkets flerdimensionalitet

Den förändring som har ägt rum i Fiskars kan konstateras följa en senmodern tendens som strävar efter att återuppliva förfallna och nedgångna områden och som har blivit allt allmännare i västvärlden under de senaste decennierna.⁴ För Fiskars bruks del är dock det unika att ett börsbolag har varit så starkt involverat under processens gång. Bruket och bolaget lever fortfarande i en stark symbios och den utveckling som äger rum i bruket kan därmed inte betraktas som oberoende av bolagets affärsintressen, som också inbegriper att stärka sitt eget varumärke.

Min centrala fråga i denna artikel berör kopplingen mellan varumärke och kulturarv. Hur definieras då begreppet *varumärke*? De engelska termerna "brand" för varumärke och "branding" för varumärkesproduktion används också flitigt i svenskt språkbruk i dag. I marknadsföringshandboken *Principles of marketing* definieras ett "brand" så här (Kotler & Armstrong 2010:G1):

A name, term, sign, symbol, design, or a combination of these that identifies the products or services of one seller or group of sellers and differentiates them from those of competitors.

Som citatet antyder är ett varumärke flerdimensionellt med innebörder på flera olika plan. För Fiskars del kommer jag att visa exempel på detta.

Fiskars är Finlands äldsta ännu verksamma företag och landets äldsta varumärke (Uppslagsverket Finland:Fiskars Oyj Abp). I

en nationell varumärkesundersökning från år 2011 över de mest uppskattade finländska varumärkena kom Fiskars på tredje plats (Talousutkimus 13.3.2012)⁵. Historiskt sett har Fiskars satsat på att tillverka produkter som har legat nära människors vardagliga behov och som också den vanliga människan har kunnat ta till sig och använda. Fiskars saxarna med de karaktäristiskt orangea handtagen är föremål som återfinns i många hem i Finland. Före saxarna var det plogar som var Fiskars flaggskepp och primära produkt (Kulvik & Siltavuori 2009:35). Under de senaste åren har Fiskarskoncernen expanderat och omfattas sedan 2007 även av Iittalagruppen. I och med denna fusion spänner varumärket Fiskars även över varumärkena Iittala, Arabia och Hackman (Kulvik & Siltavuori 2009:46)⁶. Under mina intervjuer bad jag informanterna beskriva varumärket Fiskars. Den association som var överlägset mest förekommande var *kvalitet*. En representant för bolaget menade:

Varumärket Fiskars har ju alltid stått för kvalitet. Man har aldrig försökt tävla med kvantitet utan det har varit kvalitet som har varit Fiskars brands. Och fortfarande borde vara det. (SLS 2192, 2010:12)

Citatet pekar på bolagets förhoppning om att kunna kvarhålla varumärkets goda rykte även i framtiden. Kvalitet användes dock inte bara som ett ledord av representanter för bolaget, utan temat framhölls även av de inflyttade konstnärerna, verksamma inom "Andelslaget hantverkare, formgivare och konstnärer i Fiskars". Detta andelslag verkar för att dess medlemmar ska kunna verka professionellt i en icke-urban miljö. Sedan andelslagets grundande 1996 har olika kriterier för medlemskap utformats. För att bli medlem krävs att man är professionell och yrkesutövare inom konst, hantverk eller design och därtill bosatt eller verksam i Fiskars (Andelslaget, Medlemskap, Onoma 31.3.2013). Enligt en informant, tillhörande gruppen inflyttade konstnärer, har dessutom konstnärliga kriterier tillämpats vid rekryteringen av medlemmar (SLS 2192, 2010:13). Andelslaget har haft ett konstnär-

ligt utskott som har bedömt den ansökandes portfolio och har därefter gett ett utlåtande till andelslagets styrelse huruvida kandidatens alster har ansetts vara tillräckligt kvalitativa. På senare år har detta system dock slopats och i dag kan alla som är professionella yrkesutövare inom konst, hantverk eller design och bosatta eller verksamma i Fiskars inkluderas i andelslaget. Själva gallringen sker istället vid utformningen av andelslagets utställningar och vid valet av produkter till andelslagets butik Onoma.

Under de år som konstnärerna har varit verksamma i Fiskars har det legat i bolagets intresse att främja de konstnärliga aktiviteterna. Bolaget har sponsorerat andelslagets verksamheter med bland annat förmånliga hyror och marknadsföring (SLS 2192, 2010:13). Då andelslaget grundades tillföll dessutom en av de centrala styrelseposterna en representant för bolaget (KIVÅ L1842). Så här sa en inflyttad konstnär:

Nå det har varit ett äktenskap mellan andelslaget och Fiskars bolaget. Så att det där... med en i princip win-win, ett äktenskap där båda, så som det alltid ska vara i äktenskap (skratt), båda vinner så att säga. ... Ska vi säga att utan Fiskars bolaget skulle det här inte kunna vara så här stort, det är min åsikt. (SLS 2192, 2010:13)

I och med brukets förändrade fokus har varumärket Fiskars nu även breddats till att ytterligare inbegripa de inflyttade konstnärernas verksamheter. I och med bolagets sponsoring av andelslaget kan bolaget även ta del av den status och höga standard som konstnärernas verksamheter och alster representerar. Som informanten ovan påpekade har nyttan dock varit ömsesidig och många av de konstnärer som intervjuades pekade på fördelarna med att vara verksamma i just Fiskars bruk:

Alltså det var ju på det sättet att när Fiskars har samma namn som orten Fiskars, så om de började skriva om Fiskarsin taiteilijat, Fiskars konstnärer och så vidare så blev det ju Fiskars,

En ny Fiskarsgeneration. Fiskars skola har specialiserat sig på kreativa undervisningsformer i samarbete med konstnärernas andelslag och Fiskars museum. Den finskspråkiga lågstadieskolans existens hade tryggats i och med nyinflyttningen. Svenskspråkiga barn går i skola i Pojo centrum. I författarens ägo, 3.10.2009. Fotograf: författaren.

Fiskars, Fiskars, Fiskars överallt. Så att där (skratt) var det ju kanske den bästa reklamen man kunde tänka sig. Jag vet inte om någon hade tänkt på det för-rän det skedde men så var det. (KIVÅ L1847)

Kopplingen mellan bolaget Fiskars, Fiskars produkter, Fiskars bruk och "Andelslaget hantverkare, formgivare och konstnärer i Fiskars" kan alltså göras ganska okomplicerat eftersom de har samma namn. En del konstnärer hävdade att de får extrapoäng när de anger "made in Fiskars" på sina produkter (SLS 2192, 2010:13). Att verka i Fiskars kan för konstnärerna därmed innebära en förhöjd status. Frågan om platsers betydelser vid konstruerandet av vår identitet behandlas även av Richard Florida (2002:229). Han menar att det tidigare var vanligt att människor skapade sin identi-

tet genom sitt yrke eller sin arbetsplats, medan det i dag ofta är boningsorten som inverkar på hur människan identifierar sig själva. I dag utgör städers och orters status en stor del av hur invånarna däri uppfattas och en ords höga status kan vara en orsak till att människor väljer att flytta dit, menar Florida. I och med att den kreativa klassen har intagit Fiskars bruk som sin domän har även ortens status höjts. Detta bekräftas av de turistmängder som årligen besöker bruket och den uppmärksamhet som konstnärerna och deras aktiviteter får av omvärlden.

Traditioner och kulturarv som ledstänger

Utöver det lyft för varumärket som konstnärernas närvaro och aktiviteter har inneburit för bruket, har bolaget även satsat på att fram-

häva det historiska bruket i sin marknadsföring. Enligt bolagets representant är bolaget stolt över att vara ett bruk som ännu är i liv i dag (KIVÅ L1842). En annan representant för bolaget påpekade:

Bolaget är Finlands äldsta bolag och fast vi är ett börsbolag i dag så gör vi sådant här som kanske inte är jättenaturligt i dagens affärsvärld. Men som Finlands äldsta bolag så anser vi att vi har möjlighet att göra det här och det är en viktig sak för vår företagsbild. (SLS 2192, 2010:16)

I citatet framkommer tydligt att "bruket" är en del av bolaget Fiskars verksamhet och varumärke. Utsagan framhåller även historiens värde i marknadsföringssammanhang. Kulturgeografen Tom Mels (2007:42–43) konstaterar att "kultur arv säljer" och har blivit ett marknadsstrategiskt måste i dag. Även folkloristen Susanne Österlund-Pötzsch (2012:344) skriver att det inte är ovanligt att använda kultur arv som en del av en plats varumärke. Genom att bolaget aktivt är med och utvecklar Fiskars bruk används även brukets historia och kultur arv i bolaget Fiskars varumärkesbygge. En av bolagets representanter uttryckte sig så här om historien som en del av en varumärkesstrategi:

Och nog är ju historien också det som utomlands uppskattas mycket, när man berättar att det här är över 400 år gammal industri så... Så tror man kanske lite mera på det. (SLS 2192, 2010:12)

Här vill jag återknyta till det som Owe Ronström (2007:268ff) kallar ledstångsteori. Detta innebär att då kopplingar till det förflutna bryts eller hotas så kan kontakten till rötterna återupprättas symboliskt i form av kultur arv eller gamla traditioner som fungerar som en slags ledstänger som ger kontinuitet. Enligt Ronström kan detta upplevas vid exempelvis starka samhälls- eller konjunkturförändringar. Min teori är att med hjälp av denna ledstångsteori har den del av varumärket Fiskars som står för bruket uppvärderats, trots de konsekvenser som strukturomvandlingarna

har inneburit för bruket och dess invånare. Som exempel på hur bolaget presenterar sin historia kan nämnas utgivning av publikationer om Fiskars bruk samt en permanent industrihistorisk utställning. Utställningen som finns till beskådan i en av de centrala byggnaderna i bruket fokuserar på järntillverkningen, brukets och bolagets historia samt Fiskarskoncernens framväxt och dess omfattning.

I sin presentation av ledstångsteorin gör Owe Ronström en åtskillnad mellan tradition och kultur arv och menar att traditionsdomänen står för stängda rum dit inte vem som helst har tillträde. Fokus i traditionsdomänen ligger på en nostalgisk återblick på särskilda platser, beteenden och objekt i ett specifikt förflutet som har förlorats (Ronström 2007:245–248). I Fiskars är hembygdsmuseet Fiskars museums representation av bruket ett typexempel på en gestaltning gjord ur traditionsdomänens perspektiv. Hembygdsmuseet presenterar, i kontrast till bolagets industrihistoriska utställning, det traditionella brukslivet med starkt fokus på bruksbornas liv och vardag. Kultur arvsdomänen, till vilken jag kategoriserar bolagets utställning, är däremot mera öppen och kräver inte ett medfött släktskap, snarare rätta värden och rätt kapital. Kultur arv presenterar ett mera allmänt förflutet där fokus, till skillnad från traditionsdomänen, ligger på miljöer, byggnader och monument. Därmed är tillgängligheten friare och det är lättare att tillskriva sig själv en plats däri, menar Ronström. Bolagets presentation riktar sig till en utvald kundkrets som har ett visst kapital och historien utformas därefter. Med tanke på kultur arvs marknadsvärde är det knappast någon slump att den industrihistoriska utställningen är placerad i anslutning till den butik där Fiskars produkter finns till salu. Sedan mina fältarbeten i bruket mellan 2008 och 2010 har bolagets utställning förnyats och de facto komprimerats. Utbudet i butiken intill har däremot utökats och utöver Fiskars egna produkter finns nu även produkter ur Littalagruppens sortiment till försäljning i samma lokal. Enligt min analys bidrar bolagets industrihistoriska utställning även till att förstärka och legitimera bolagets närvaro i dagens Fis-

Kulturarvsetetik. Den nybyggda hotellbyggnaden till vänster, bredvid restaurang Wårdshuset. SLS 2192, 17.11.2010. Fotograf: författaren.

kars, detta trots avsaknad av egen produktion på orten.

Estetik och image

En intressant fråga är vilken image Fiskars bruk har i dag. I Nationalencyklopedin definieras image som den önskvärda bild som visas upp i marknadsföringssyfte av en person, ett företag eller en produkt (Nationalencyklopedin:image 18.4.2012). Kulturgeografen Veronica Åberg skriver (2002:118–120) att vid skapandet av en platsimage tillämpas globalt erkända koncept, där det bland annat är viktigt att framhäva platsens unicitet. Med hjälp av en unik, statusfylld image försöker platser konkurrera på marknaden. Ekonomen Bengt Wahlström skriver (2002:58) att också människor som flyttar till en ort påverkar dess image. Många av mina informanter var ense om att genom konstnärernas närvaro och aktiviteter har

bruket tillförts nytt elixir och gott rykte (SLS 2192, 2010:16–17). Denna statusförhöjning gynnar också nyetablerade aktörer i bruket såsom restaurang- och butiksägare.

Såväl en gentrifieringsprocess som en kulturarvsprocess bidrar till en försköning och en uppiffning av rummet. Owe Ronström (2007:182) skriver att vid kulturarvsproduktion sker en förvandling där kulturarvet görs till utställningsobjekt. Enligt Ronström är historisering, estetisering, homogenisering och objektifiering viktiga element i denna process. För en besökare i Fiskars ger den centrala bruksmiljön ett mycket prydligt och välkött intryck. Bland mina informanter framhövdes också detta:

Jag har bott här i 12 år och jag stannar ännu också upp när jag går omkring här och tittar att herre min skapare så här är vackert. Liksom den här miljön

Tornursbyggnaden. Tornursbyggnaden var ursprungligen en skolbyggnad men har även varit stall och apotek. Byggnaden uppfördes 1828 och 1835 enligt ritningar av C. L. Engel. Mittpartiet pryds av ett klocktorn med en så kallad Könniklocka som slår än i dag. I dag hyser byggnaden utställningslokal, café, butiker och bostäder. SLS 2192, 3.10.2009. Fotograf: författaren.

och att. Också det här att Fiskars bolag har ju stött hela den här utvecklingen och stöder den jättemycket ännu också, och det är Fiskars bolag som håller i ordning allting här och, men vackert, vackert, vackert... (KIVÅ L1834)

Själv besökte jag Fiskars bruk första gången i november 2008. Det var lågsäsong och få besökare syntes till i bruket. När jag vid ett senare skede besökte bruket sommartid förvånades jag storligen över den otroliga mängd besökare som invaderade bruket. Det kryllade av folk överallt och alla parkeringsplatser var upptagna. Trots folkmassorna var bruksmiljön ändå i ett mycket prydligt skick. Såsom citatet ovan antyder finns det en trädgårdsmästare i bruket, anställd av bolaget, vars uppgift är att vårda de centrala ytorna i Fiskars (KIVÅ L1842). En annan förskönande åtgärd som nämndes av flera av mina informanter var illuminatio-

nen i bruket (KIVÅ L1842; SLS 2192, 2010:12, 17). Så här sade bolagets representant:

En del av det här bruket som säkert ingen turist tänker på när den kommer hit ... är att belysningen i bruket är helt unik. Den kom till -99, vi tog ned belysningen 40-60%, man ser mycket mera. Alla lampor är designade för bruket. (KIVÅ L1842)

Längs alla centrala gator i bruket finns i dag specialdesignade lyktstolpar som bidrar till en stämning som kunde beskrivas som en förstärkt historisering och målinriktad estetisering:

Där är underbart vackert kvällstid genom att de för några år sedan gjorde om belysningen, helt och hållet. Så att den lyser upp, den bländar inte och stör

ditt öga utan den lyser upp liksom, du är som i ett trolskt landskap. (SLS 2192, 2010:17)

Ett annat exempel på kulturarvsetetik i bruket är hotellbyggnaden från 2003 som har byggts enligt äldre byggnads och i samma nyklassicistiska stil som den intilliggande restaurangbyggnaden från 1836 (Matvejew 1949:34, SLS 2192, 2010:12). Byggnaden smälter väl in i bruksmiljön och en oinvidg skulle knappast ana att byggnaden de facto bara har ett decennium på nacken. Den homogenisering vid en kulturarvsprocess som Ronström (2007:203–204) skriver om innebär en renodling av rummet i syfte att skapa en speciell slags bild och upplevelse av det som uppvisas. Detta lyckas genom förhöjd täthet, särprägel och synlighet, menar Ronström. Under kulturarvsprocessens gång tycks bevarandet av brukets helhet ha varit en av de primära faktorerna, både från kommunens och från bolagets håll. Hotellbyggnaden i Fiskars är ett tydligt exempel på denna strävan efter homogenisering. Förutom hotellbyggnaden finns det också några nybyggda hus på Sko makarbacken. Dessa nybyggen följer angivna direktiv om traditionella proportioner, åstak och rödmyllad fasad (Puustinen & Ärrälä 2005:74), och bidrar liksom hotellet till konstruerandet av en ”autentisk” kulturarvsupplevelse av brukshelheten. Det faktum att byggnaderna i bruket benämns enligt sina gamla funktionsområden är också ett tecken på historiserande strategier. Trots att exempelvis Tornursbyggnaden och Kopparsmedjan har helt andra funktioner idag har de ändå fått behålla sina tidigare namn, eller fått förstärkande namn som anspelar på det förflutna. Många av byggnaderna i bruket har också fått ett ”Gamla” som förstavelse, exempelvis Gamla brandstationen eller Gamla kvarnen. Enligt min tolkning är detta för att ge ytterligare ett historiskt djup till sådana byggnader som utan detta prefix kunde missas för att hysa sina ursprungliga verksamheter än i dag.

Den särprägel som enligt Ronström är en viktig del av en kulturarvskonstruktion och det krav på unicitet vid skapandet av en platsi-

mage som Åberg påpekar, kan för Fiskars del vara den kvalitetsfaktor som genom historien har varit utmärkande för bolaget Fiskars produkter. Genom att brukets centrala ytor hålls prydliga och fria från oönskade element, upprätthålls också en önskvärd yttre bild av bruket som överensstämmer med varumärket Fiskars kvalitetsmässiga attribut. Dessutom skapas Fiskars bruks image genom de betoningar som görs på brukets immateriella kulturarv där den unika bruksandan är det centrala. Denna anda lever kvar genom de inflyttade konstnärernas aktiviteter, där upprätthållandet av ett visst mått av kvalitet är primärt.

Slutligen

Från att ha varit ett relativt slutet och lokalt brukssamhälle har nu Fiskars öppnat sina dörrar till det globala samfundet. I dag ligger det i såväl bolagets som konstnärernas intresse att gemensamt upprätthålla den status och det goda rykte som varumärket Fiskars har representerat genom historien. Genom att visa ett stort intresse för bruket och genom att ta ett ansvar för utvecklandet av detta, lyckas bolaget kvarhålla den goda aura som genom tiderna har funnits kring varumärket Fiskars. Detta trots nedskärningar och strukturomvandlingar under historiens gång. I och med de framgångar som andelslaget och dess medlemmar skördar kan även bolaget Fiskars kvalitativa varumärke garanteras.

Owe Ronström (2007:66) frågar sig hur det går till då en bild av en stad och ett varumärke skapas och lanseras på en global marknad. Då det gäller fallet Fiskars gissar jag att bolaget Fiskars har räddat och säkrat sitt rykte genom denna process där bolaget aktivt har tagit ställning för brukets fortlevnad. Bolagets förankring i Fiskars har förstärkts och legitimerats återigen, trots frånvaron av egen industriell verksamhet i bruket. Jag antar att bolaget Fiskars intresse för bruket har påverkats av hur situationen på marknaden har sett ut historiskt. Trots bolagets internationalisering och fusioner får bolaget sin essens och en historisk kärna från det levande bruket, där såväl brukets materiella som immateriella kulturarv

framhävs. En intressant fråga för framtiden är om intresset för bruket kommer att kvarstå el-

ler om fokus återigen förflyttas i takt med fluktuationer på marknaden.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

HELSINGFORS

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS), Folkkultursarkivet

Fältmaterial insamlat i Fiskars 2010

SLS 2192, 2010:12 (representant för bolaget Fiskars)

SLS 2192, 2010:13 (representant för konstnärernas andelslag)

SLS 2192, 2010:15 (representant för bolaget Fiskars)

SLS 2192, 2010:16 (representant för bolaget Fiskars)

SLS 2192, 2010:17 (representant för kommunen)

ÅBO

Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi (KIVÅ)

Fältmaterial insamlat i Fiskars 2008

KIVÅ L1833 (representant för hembygdsverksamheten i bruket)

KIVÅ L1834 (representant för konstnärernas andelslag)

KIVÅ L1842 (representant för bolaget Fiskars)

KIVÅ L1843 (representant för hembygdsverksamheten i bruket)

KIVÅ L1844 (representant för kommunen)

KIVÅ L1847 (representant för konstnärernas andelslag)

KIVÅ L1848 (representant för kommunen)

Hagström, Sarah, 2012. *Fiskars bruk i förvandling – lokalitet, kreativitet och kvalitet som*

drivkrafter i en medvetet styrd kulturarvsprocess. Opulicerad pro gradu-avhandling. Institutionen för språk och kultur, nordisk etnologi. Åbo Akademi, Åbo.

LITTERATUR

Alzén, Annika, 1996. *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Bendix, Regina, 2000. *Heredity, Hybridity and Heritage from One Fin de Siècle to the Next*. I: *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Pertti J. Anttonen m.fl. Botkyrka: Multicultural Centre, 37-54.

Bendix, Regina, 2007. *Kulturelles Erbe zwischen Wirtschaft und Politik: Ein Ausblick*. I: *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Dorothee Hemme, Markus Tauschek & Regina Bendix (Hg.). Münster: LIT, 337-356.

Björkholm, Johanna, 2011. *Immateriellt kulturarv som begrepp och process: folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svensksbygder med folkmusik som exempel*. Åbo: Åbo Akademi.

Carlson, C. E, 1999. *Fiskars 350*. Helsingfors: Otava.

Fiskars bruk, 2013. *Fiskars bruk 2013*. [Turistbroschyr för Fiskars]. Fiskars: Fiskars Info.

Florida, Richard, 2002. *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.

Gardberg, Carl Jacob, 1989. *Finländska herrgårdar*. Helsingfors: Schildt.

Glass, Ruth, 1964. *London: aspects of change*. London: Macgibbon & Kee.

Kotler, Philip & Gary Armstrong, 2010. *Principles of marketing – global edition*. Upper Saddle River: Pearson.

Kulvik, Barbro & Antti Siltavuori, 2009. *Fiskars 1649 – 360 år finsk industrihistoria*. Raseborg: Fiskars Oyj Abp, 3:e omarbetade upplagan.

Lillbroända-Annala, Sanna, 2010. *Från kåk till kulturarv – en etnologisk studie av omvärderingen av historiska trästadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo: Åbo Akademi.

Matvejew, Irina, 1949. *Fiskars – vår hembygd. Hembygdsbok och museibeskrivning*. Fiskars: Fiskars hembygdsförening.

Mels, Tom (2007) *Senkapitalismens nimbuslandskap, eller en kritisk kulturell ekonomi*. I: *Kulturell ekonomi. Skapandet av värden, platser och identiteter i upplevelsesamhället*. Lars Aronsson m.fl. (red.) Lund: Studentlitteratur, s. 42-67.

Puustinen, Sari & Ilkka Ärrälä, 2005. *Husdrömmar: heminredningar i Fiskars*. Helsingfors: Söderström.

Raseborg, 2010. *Ekenäs – Karis – Pojo 2010*. Turistbroschyr för Raseborgs stad. Ekenäs: Raseborgs stads turistbyrå.

Ronström, Owe, 2007. *Kulturarvsolitik. Visby: från slit-en småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson.

Sairinen, Rauno, 2005. *Fiskars – Rautaruukista taide- ja käsityöruukiksi*. I: *Arvot ja asuminen: paikallishistoria uudiskäytön voimavarana*. Timo P. Karjalainen ja Raimo Tikka (toim.) Oulu: Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskus, 24–35.

Schreiber, Heidi, 2004. *Bruksbilder – minnen av svensk vardag på gamla bruksorter i Finland*. I: *Min bruksmiljö. Hägkomster från finländska bruk*. John Hackman et. al. Åbo, Åbo Akademi, 298–306.

Svensk ordbok, 1999. Tredje upplagan. Stockholm: Nordstedt. (bruk/patriarkalisk)

- Wahlström, Bengt, 2002. *Guide till upplevelsesamhället. Från musik & museer till sushi & spa*. Stockholm: SNS.
- Willim, Robert, 2008. *Industrial cool. Om postindustriella fabriker*. Lund: Lunds universitet.
- Zukin, Sharon, 1988. *Loft living: culture and capital in urban change*. London: Radius.
- Åberg, Veronica, 2002. Upplevelseekonomins intåg i hem och fritid. I: *Upplevelsens materialitet*. Tom O'Dell (red.) Lund: Studentlitteratur, 109-125.
- Österlund-Pötzsch, Susanne, 2012. "Känn doften av tjära". Det maritima Mariehamn som kulturarv, varumärke och vardagsserfarenhet. I: *Stadens hjärta. Tåta ytor och symboliska element i n utida nordiska städer*. Anna-Maria Åström (red.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 332-346.
- Nationalencyklopedin:image <<http://www.ne.se/lang/image/210496>>. Hämtad 18.4.2012.
- Taloustutkimus. Iittala palasi kärkikymmenikköön suussa bränditutkimuksessa: <<http://www.taloustutkimus.fi/ajankohtaista/uutiskirje/uutiskirje-7-2011/iittala-palasi-karkikymmenikkoon/>>. Hämtad 13.3.2012.
- Unesco Culture Sector – Intangible Heritage – 2003 Convention, <<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00002>>. Hämtad 31.3.2013.
- Uppslagsverket Finland; Fiskars. <<http://www.uppslagsverket.fi/bin/view/Uppslagsverket/Fiskars>>. Hämtad 31.3.2013.
- Uppslagsverket Finland; Fiskars Oyj Abp. <<http://www.uppslagsverket.fi/bin/view/Uppslagsverket/FiskarsOyjAbp>>. Hämtad 31.3.2013.

INTERNETRESURSER

Andelslaget, Medlemskap, Onoma. <<http://www.onoma.org/sv/andelslaget/medlemskap.php>>. Hämtad 31.3.2013.

NOTER

¹ Förkortningen Oyj Abp står för julkinen osakeyhtiö på finska, publikt aktiebolag på svenska.

² Informanterna representerar kommunen, bolaget Fiskars och nyinflyttade konstnärer anslutna till ett gemensamt andelslag för hantverkare, konstnärer och designers. Dessutom ingår intervjuer gjorda med personer med inblick i hemb ygdsverksamheten i b ruket. Jag hänvisar till informanterna enligt den kategori de representerar. I källförteckningen återfinns en informantförteckning.

³ I o ch med kommunsammanslagningen 2009 utgör Pojo numera en del av staden Raaseborg.

⁴ Jämför exempelvis Zukin 1988, Alzén 1996, Willim 2008, Lillbroända-Annala 2010.

⁵ I 2 012 års undersökning fanns Fiskars på femte plats <<http://www.taloustutkimus.fi/ajankohtaista/uutiskirje/uutiskirje-6-2012/kotimaiset-brandit-valloittivat/>>. Hämtad 31.3.2013.

⁶ Även Iittala, Hackman och Arabia place-
rade sig bland de tio mest uppskattade finländska varumärkena i den nationella varumärkesundersökningen 2011.

SUMMARY

In the article focus is on the connection between cultural heritage and branding. Fiskars village, a former ironwork village, was founded in 1649 and is situated in southwest Finland. Due to structural changes in the 1980's, the industrial production was shut down and the production was established elsewhere. Hence, the inhabitants and former workers moved away and both buildings for production as for dwelling were left empty. Since then, Fiskars village has gone through a process of gentrification and "heritageification" (Bendix 2007). The Fiskars company, with the same name as the village, is however still heavily engaged to the village and its new community and is an active agent in its further development. Gentrification, according to Ruth Glass (1964), is a process where a poor and worn out neighborhood is being upgraded and revitalized. This change is possible when new inhabitants, affluent or with a different class background than the former inhabitants, is moving in to the area. In Fiskars, this process was mainly led by the company Fiskars. The company initiated a search for new inhabitants, whom were to be professional artists, craftsmen or designers. The new inhabitants in Fiskars can be described as participants of

what Richard Florida defines as the creative class (2002). The artists, designers and craftsmen living in Fiskars today have founded a co-operative which organizes annual exhibitions and activities. As a result, Fiskars village is today known as a center of Finnish high-quality art and design. Approximately 150 000 tourists visit Fiskars each year, which is a remarkable amount considering the fact that only about 600 persons lives in Fiskars today. According to Owe Ronström (2007), a heritageification process can lead to an aesthetisation as well as to a historization, homogenization and objectification of a landscape. This has also been the case in Fiskars.

In the article is shown how the history and the heritage of a place, as well as its inhabitants and present function, can be instruments used for securing the good reputation of the place as well as of a brand. The material shows that throughout history, the brand Fiskars has been associated with quality. Through the process of heritageification and of gentrification, this definition can still be valid for the brand Fiskars, despite consequences caused by structural changes affecting the village and the former workers.

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Närhet och avstånd

Om beroende och distansering mellan herrgårdens sociala skikt i Finland

I dramatiseringar och tv-serier av typen *Downton Abbey* får vi sällsynta inblickar i såväl herrskapets som tjänstefolkets liv på de engelska godsen under den engelska adelns glansdagar. Filmerna, som i likhet med motsvarande tv-skildringar av borgerskapets levnadsförhållanden som t.ex. den på 1970-talet mycket populära *Upstairs and downstairs*, är såtillvida speciella att de ägnar vardera parterna i hushållet nästan lika stor uppmärksamhet, eller tjänstefolket kanske ännu mera. Det är som om man skulle blicka på de förmögna men eccentrica ägarna ur tjänstefolkets synvinkel. Dock blir det klart i filmatiseringarna att takten och tonen anges av ägarna och att tjänstefolkets uppgift är att betjäna och lyda order. Tjänstefolket framställs sålunda som en tydligt underordnad kategori, som uppvisar en egen hierarki och en egen livsföring, men samtidigt som både intimt delaktig och t.o.m. expert på herrskapets livsföring.

Också inom forskningen är temat synnerligen aktuellt, t.ex. i England genom utgivningen av två böcker med signifikanta titlar: Lucy Delaps *Knowing their Place: Domestic Service in Twentieth century Britain* (2011) och Jeremy Mussons *Up and Down Stairs: the History of the Country House Servant* (2009). Vardera titeln förpassar den historiska kategorins, tjänstefolkets, situation till något som har med rumslighet och rörlighet att göra. Att tematiken dels berör ett passerat historiskt stadium, dels håller på att bli aktuellt även i dagens Europa, vittnar t.ex. Carolyn Steedmans bok *Labour Lost: domestic service and the making of modern England* (2009) å ena sidan och å andra sidan uppsjö av litteratur som behandlar

dagens migranter med tjänarstatus. Det står klart att vissa samhällsformationer är mera beroende av tjänstefolk än andra.

Går vi till motsvarande kategorier enligt historisk-etnologisk metod i Finland får vi ta fantasin till hjälp, så sparsamma är uppgifterna om tjänstefolket under 1800-talet och början av 1900-talet vad gäller herrgårdarna här. Dock är det av intresse att syna just förhållandet mellan de två kategorierna ur den synpunkt som också framkommer i genrefilmerna och den nyaste vetenskapliga litteraturen, nämligen att det fanns intrikata normer för hur individerna skulle bete sig, och också rätt klara positioner, som ständigt återskapades. Det gällde vars och en plats och hur man reglerade dem.

Den primära herrgårdsfamiljen och dess nära släktingar intog oftast en exkluderande position gentemot dem som i den dagliga livsföringen bidrog till att bibehålla och reproducera livsformen. Herrgårdslivsformen måste också alltid också ses som en process, den förändrades under varierande samhällsförhållanden, samtidigt som den vilade på en uppsättning idéer och sätt att arrangera vardagen, som också strävade mot permanens och oföränderlighet. I synnerhet i festsammanhang behövdes ytterligare insatser för att det egenartade i livsformen skulle komma till synes. Festen, ritualen, gav också möjligheter till gränsöverskridningar.

Beroendet av andra, såväl hela den jordbruksarbetarkår som stod bakom herrgårdens ekonomi, som den inre betjäningen, utgör då en av hörnpelarna. Detta beroende kan också

Herrskapet på väg i vagn från Frugård i Jorois på 1910-talet. Här representeras närheten av kusken på kuskbänken och distansen på kvinnorna som tillhör de anställda som åser avfärden på avstånd.

beskrivas ur en annan aspekt, makten över dessa andra och den distans ägarna också ville upprätthålla.

Jag skall utgående från begreppen närhet och avstånd och de nära begreppen beroende och distans, både teoretiskt och på basen av vissa herrgårdsstudier granska förhållandet mellan herrskap och tjänstefolk med utgångspunkt i herregårdslivsformen i Finland. Min avsikt är att syna vilka de kulturella mekanismerna var för att komma tillrätta med det paradoxala för herrskapet i att vara så beroende av tjänstefolket och samtidigt representera ett ledande och maktstående skikt. Tidsperioden är slutet av 1700-talet intill början av 1900-talet, dvs. en lång epok, där också vissa kutymer hann ändras. Frågan är hur man upprätthöll distans i så nära förhållanden som utspelade sig i herrgården, dvs. herrskapets hem. Vilka kutymer tillgreps och hur användes det materiella fundamentet, herrgården som plats, yta och behållare av ting för att reglera förhållandena de två kategorierna emellan? Ser vi på dessa skikts vardagsliv blir två förhållanden frapperande, ena sidan stora boningshus, å andra sidan sinnrika system för hur boen-

deytan kunde användas av de två kategorierna. Det är fråga om hur sociala förhållanden omvandlas till rumsliga eller rättare sagt hur rummet nyttjas för att markera social närhet eller distans. Min metod i denna artikel är att med utgångspunkt i utförd forskning ställa frågor om de mekanismer som användes i den kulturella regleringen av förhållandet mellan de två skikten.

Relativt litet forskning finns om den inre betjäningen, som jag dock skall försöka koncentrera mig på. Större är forskningen om de ekonomiskt intressantare delarna av herrgårdslivet, jordbruket, boskapsskötseln och herrgårdarnas betydelse som innovationscentra. Den förnäma livsstilen går att avläsa i många verk om herrgårdarnas byggnadsskick, inredning och om ståndspersonernas klädsel och yttre livsföring, men om tjänstefolket rätt litet utom i enstaka etnologiska verk (t.ex. Lönnqvist et al. 1977). De mest betydande studierna på området utgörs av Eino Jutikkalas (1932), Bo Lönnqvists (1978, 1988), Marianne Schauman-Lönnqvists (1977) och Olle Siréns studier (1980, 1985, 2004). Mina egna studier har berört förhållandena i Karelen och Savo-

lax, men även herrskapsskiktet och även borgerskapets vardagsliv i stort, där tjänstefolket också intar en viktig plats (1977, 1980, 1989, 1994, 2002, 2003, 2007 och 2010.) Kvinnohistorikern Kirsi Vainio-Korhonen har 2006 utgivit en artikel om pigorna i vardag och fest på Tavastby i E limäki på basen av Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker utgivna av Bo Lönnqvist redan 1970 (Vainio-Korhonen 2006).

Varje studie utgår från ett eget källmaterial, som granskats kritiskt: jag strävar här till en sammanfattning och stöder mig på den givna källkritiken, vilket betyder att jag nyttjar alla utsagor som nogtänkt prövade.

Jag har medvetet valt att utgå från två motsatspar: närhet och avstånd och beroende och distans. Det första paret anger rumsliga förhållanden, som också kan betraktas metaforiskt. Det andra paret fokuserar mera på sociala och psykologiska förhållanden mellan två parter. Närhet och avstånd är mera statiska begrepp, medan beroende och distans inbegriper två parter på ett dynamiskt sätt, så att förhållandet ständigt upprepar sig. Genom dessa motsatspar kan vi försöka förstå den paradox som finns inbyggd i synnerhet i herrskapets förhållande till den inre betjäningen. Vardera kategorin var kulturellt sätt inbäddad i herrgårdslivsformen, dvs. den uppsättning idéer och aktiviteter som inringade just denna typ av samfund som sammanförde två skikt på mikroplanet, ett styrande skikt med ekonomiska resurser och tillgång till den tidens bildning och ett skikt som härrörde ur traktens allmoge. Livsformen baserade sig på yttre ekonomiska och sociala villkor, som i vardagslivet fick särskilda uttryck och som knöt skikten samman.

Tjänstefolket behövdes för den dagliga reproduktionen av vardagen, som inbegrep områden som mathushållning, städning och renhållning, uppvärmning, hygien och personlig upppassning, tvätt och textiltillverkning samt förmedling av order åt andra, såväl inom den personliga betjäningen som åt personer i herrgårdssamfundet som handhade mera robusta

arbeten i jordbruket och i fähuset och stallarna. Paradoxen ligger i att herrskapets beroende av tjänstefolket var så stort samtidigt som avståndet till de folkliga kategorierna överlag skarpt accentuerades längs med 1800-talet. Ett tjänsteförhållande som samtidigt utspelade sig på de mest intima områdena av vardagslivet krävde därför såväl mekanismer för att överkomma avståndet, som att upprätthålla det. Avståndet krympte i viss mening då beroendet ökade, men å andra sidan markerades det genom vissa kulturella kutymmer, som jag har för avsikt att fokusera på.

Att skapa gränser och avstånd – och överkomma dem

Jag kommer här att teoretiskt stöda mig på antropologen Mary Douglas teser om renhet och fara och Pierre Bourdieus behandling av begreppet habitus (Douglas 1979, Bourdieu 1979). Habitus anger en persons eller grupps tillägnan och vidareförmedling av vissa dispositioner för ett särskilt beteendemönster - dvs. att individen blivit disponerad att bete sig på ett visst sätt. Via en viss livsform får individerna en speciell habitus som märks i deras sätt att klä sig, i den stil de prefererar och hur de beter sig gentemot andra människor.

Jag vill använda begreppet så att det i fråga om herrgårdar och deras livsform gäller för *samtliga* kategorier att vara införstådda i herrskapets habitus och också att understöda det på alla sätt. Därmed utvecklas också tjänstefolkets egen habitus, som underställer sig ägnas, men möjligen så att denna också är tillfredställande för dem som betjäna. Denna dubbla habitus skall ses som att det, med ett modernt ord, fanns ett gemensamt projekt som alla på något sätt ville förvalta och att alla hade en egen roll däri. Då blir detta rollspel en meningsbärande funktion i de tta skådespel där fåtalets upphöjda levnadssätt gestaltas i en process som sprider glans över alla.

Det faktum att en elitkultur var beroende av tjänstefolk ur en lägre klass måste intill en särskild tidpunkt i historien också grundas i att ett hierarkiskt system upprätthölls genom

allas deltagande, också betjäningens. För att förstå varför så skedde, räcker det inte med att förstå Bourdieus begrepp habitus, utan också vad den materiella kulturen har för andel i kulturens reproduktion överlag. Den materiella kulturen utgör ett eget referenssystem. Bourdieu har också visat att en kulturens materiella former på sätt och vis också kan förstås som strukturella och strukturerande (Bourdieu 1979,81, Miller 1993,105-106). Herrgårdarna som speciella rum var hörnstenen i den materiella vardagen. Om vi ser till herrgårdarnas inre utsmyckning fanns där dessutom en oändlig mängd olika slags föremål som var i daglig användning, medan andra putsades, polerades och hölls presentabla. Bourdieu anför att den materiella kulturen påverkar vårt undermedvetna direkt och i synnerhet efter en starkt socialiserande process kan vi umgås med tingen, så att vi i varje fall är på vår vakt mot överträdelser av normer. Vi lär oss vad det oacceptabla är som ingår i kulturen och dess normer, så att kulturen reproduceras som ett slags mönster genom det sociala handlade som människorna utför (Bourdieu 1979,77, Miller 1993, 103-104).

Också i relation till tingen är vars och ens plats fastslagen. Daniel Miller hävdar att det är via tingen eller med hjälp av dem som vi lär oss kulturen och för den vidare. I herrgårdarnas fall var den rika materiella kulturen något som gjorde ägarna till speciella, men också de som skötte tingen blev delaktiga i kulturen på ett speciellt sätt. Föremål och ting har enligt Dick Pels förmågan att åstadkomma eller förläna kontinuitet åt praktiker och platser och innesluta människor till en viss plats och lokalitet, samtidigt som med deras hjälp också sociala band återupprättas kontinuerligt och förs vidare via det dagliga bruket av dem (Pels et. al 2002, 17, Warnier 2001, 21). Med en sådan syn är forskaren mera intresserad av vad *tingen åstadkommer* än vad de betyder för dem som brukar dem. Eftersom det är omöjligt att fånga vad herrgårdens föremålsrepertoar betytt för dem som brukat dem, kan man istället fråga sig vad de åstadkommit – eller kan tänkas ha åstadkommit - i reproduktionen av de sociala relationerna. Man kan därmed fråga sig också

om herrgårdarna som materiella världar enbart ledde till en splittring eller möjligen också trots allt ledde till någon form av delaktighet (belonging) för alla, och i så fall på vilket sätt (Levitt & Schiller 2004, 1010). Skapade bekantskapen och beroendet så nära förhållanden att distansen måste upprätthållas genom tydliga regelverk, eller var distansen så stor att nära förhållanden inte kunde rubba den (Vainio-Korhonen 2006, 151)?

De olika sfärerna för normenligt beteende är enligt Bourdieu i alla kulturer sådana som har med det materiella att göra, men också med födan och dess uppdukning, med släktskap, myter och gränsen mellan män och kvinnor. Herrgården och dess innanmäte uttrycker denna kultur, men först genom att använda föremål, rotar beboarna sig i de olika gemakerna, via olika rutter och på avstånd eller i närhet med andra blir kulturen fullt synlig.

Mary Douglas tesar om renhet, skall i sin tur användas för att se hur omvandlingsprocesser från natur till kultur gick till och omvänt hur naturliga fenomen också omgavs av kulturella artefakter på sin väg tillbaka till naturen. Jag använder mig av Mary Douglas för att hon uttryckligen har ägnat sig åt företeelser som hade med kökshushållning och mat samt personlig hygien att skaffa (Douglas 1979, 32, 68, 126). Douglas huvudtes är som känt att sociala gränser i olika kulturer skapats och upprätthålls genom hänvisning till idéer om smuts och renhet. Naturliga fenomen som rå föda och speciella individuella kroppar kan t.ex. renas om så behövs för att svara mot idéerna eller kommunicera deras mening. Vad denna mening är varierar i olika samfund med tydliga mekanismer för inkludering och exkludering. En sådan teoretisk infallsvinkel lämpar sig därför sällsynt väl för studiet av hierarkiska samfund.

I de speciella rum som herrgården utgjorde kan vi utgå ifrån att de som bebodde dem relaterade till världen - och sig själva i den världen - på ett rumsligt sätt utgående från rummets särtecken. Genom att nyttja detta rum, dess rumsliga representationer, genom de sociala

praktikerna häri samt genom en bild härom (en mental karta) manifesterade de sin närvaro i världen (Lefebvre 1991, Malpas 1999, 16). Genom sina kroppar var man bunden till platsen, men via kropparna var olika personer också märkta med tecken som häftades till deras kroppar och varmed de positionerades. Förbjudna ytor, ytor som var utmärkta och i dagligt bruk var också beroende av maktförhållandet. Det var ägarens röst som ändrad till kulturella koder i bruken av rummet som visade på vars och ens position.

Herrgårdens tjänstefolk

Den inre tjänstefolkskategorin på våra herrgårdar i Finland varierade stort under 1800-talet enligt gårdarnas storlek och ägarnas förmögenhet och kontakter till den "stora världen". För södra Finlands stora gods fanns mera elaborerade hierarkier att tillgå, vissa av dem finns utredda i det av Bo Lönnqvist redigerade verket *Finländskt herrgårdsliv* som främst berör gården Karsby i Tenala (1977). Olle Sirén har på andra sidan utrett hierarkierna på de sto-

ra godsens Sarvlax och Malmgård (1980, 1985). För östra Finlands del har jag själv forskat i tjänstefolkets position på herrgårdarna kring Viborg och i Savolax (1977, 1993).

Vad den kvinnliga betjäningen gäller, var det endast de förhållandevis stora gårdarna som hade en eller flera hushållerskor, med ett ansvar över en inre kvinnlig stab. De flesta herrgårdarna i det inre av Finland hade enbart olika antal av pigor för betjäningen, i Karelen kring sju pigor och i Savolax mellan fyra och fem. Även dessa små grupper av pigor möjliggjorde en inre differentiering i hushållsarbete, köksarbete, barnsköterska och andra slag av inpigor. På Kiiskilä nära Viborg var det tio pigorna en kokerska, två tvätterskor, en hushållerska, en barnflicka, en amma, medan de återstående tre hade benämningen dienstmagd, alltså inpigor eller tjänsteflickor (Åström 1977, 66-68, 1993, 47-48). På Tavastby i Elimäki fanns en drängfogde med familj, fyra drängar, hushållerska, sju inre eller kökspigor och två ladugårdspigor, medan Peippola i samma socken 1807 hade två manliga betjänare, två kammarjungfrur,

I de perifera delarna av Finland kom tjänstefolket i regel ur socknens befolkning. De fyra pigorna som fotograferats på Frugård i Jorois på 1910-talet, har olika status, som syns på klädelsen; till höger syns hushållerskan och till vänster möjligen en husa med uppgift att städa och servera till bordet.

nio pigor och fem drängar (Lönnqvist 1970, Vainio-Korhonen 2006, 139, Lönnqvist 1992, 115).

Den manliga betjäningen bestod i allmänhet av antingen inspektor eller drängfogde samt olika antal drängar. På de större godsens fanns ytterligare kategorierna: betjänt, kusk, trädgårdsmästare, stalldräng och trädgårdsgosse. Först vid 1800-talets mitt dyker personer i kategorin spannmålsdrängar eller statare upp bland dem som bor på gården. Av alla dessa nämnda kategorier var det oftast endast inspektor och statarna som var gifta och hade familj (Lönnqvist 1978-177-179, Åström 1993, appendix a, Sirén 1980, 218-221). En möjlighet för drängar (och pigor) att gifta sig var att försöka bli statare. Lön för de sistnämnda inbegrep stat, dvs. jordbruksprodukter in natura, främst spannmål (Sirén 2004, 200, Åström 1980, 251).

De övriga hörde till det utvidgade herrgårdshushållet som på våra gårdar i varierande antal bestod av landbönder och torpare, vilka samtidigt var en beräkningsgrund för hur stor gården var. Herrgårdarna var i allmänhet av en mindre storleksordning än i Sverige och Danmark. Bara i Nyland och i Egentliga Finland, våra förnämsta herrgårdstrakter, kan gårdarna mäta sig med nordiska motsvarigheter. Men det är inte ovanligt i europeiska sammanhang att adelns betjäning på landsbygden var sparsam, så var det t.ex. bland Frankrikes lantadel på 1700-talet (Girouard 2000, 250-251).

Men även för de mindre gårdarna gällde samma mönster av beroende och distansering. De var just på grund av distanseringen och den artskilda livsföringen som vi ändå kan kalla dem herrgårdar. I det inre av Finland levde t.ex. såväl bönder och torpare i en livsform karaktäriserad av svedjebruk och rökpörten, varvid de små och anspråkslösa herrgårdarna ändå i jämförelse framstod som stora, luftiga och ljusa och präglade av en totalt främmande livsform.

Om den inre betjäningen på våra herrgårdar gäller att uppgifterna om dem i historiska källor är rätt fåtaliga. Vi har uppgifter om tjänstefolkets löner - ofta såväl pengar som personliga förnödenheter som kläder och skodon - vi har tillgång till sparsamma uppgifter om arbetstiderna, och vi vet i vissa fall i vilka utrymmen tjänstefolket hade sina bostäder. Källorna som relateras i alla studier utgörs av rumsplaner, lönelistor, arbetslistor, hushållskladd, dagböcker (förvarade i Riksarkivet och i olika herrgårdsarkiv) och i vissa mån intervjuer från 1960- och 1970-talen vad gäller tjänstefolkets ställning under början av 1900-talet och mellankrigstiden (SLS:s folkultursarkiv). Bouppteckningar, som inte här alls används, ger belägg för de omfattande föremålsslagen och möblerna. De historiska källorna utgör endast ledtrådar till frågeställningen. Med ett rumsligt och tingsligt perspektiv når vi ändå konturerna av herrgårdarnas habitus.

Om det inre tjänstefolkets löner vet vi att lönen utdelades i penningar, ofta även städspenning när man blev anställd, samt vissa extra löneposter som i Karelen kallades både "present" och "hjälpbröd" (apuleipä) och i Nyland "julpengar" (Åström 1977, 66-67, Lönnqvist 1978, 127). De sistnämnda ersättningarna och deras benämningar tyder på att dessa obetydliga summor användes som små sätt att binda tjänstefolket till gården, genom att gåvans syfte är att visa ömsesidighet, där gåvans art är av mindre betydelse, men dess givande desto viktigare.

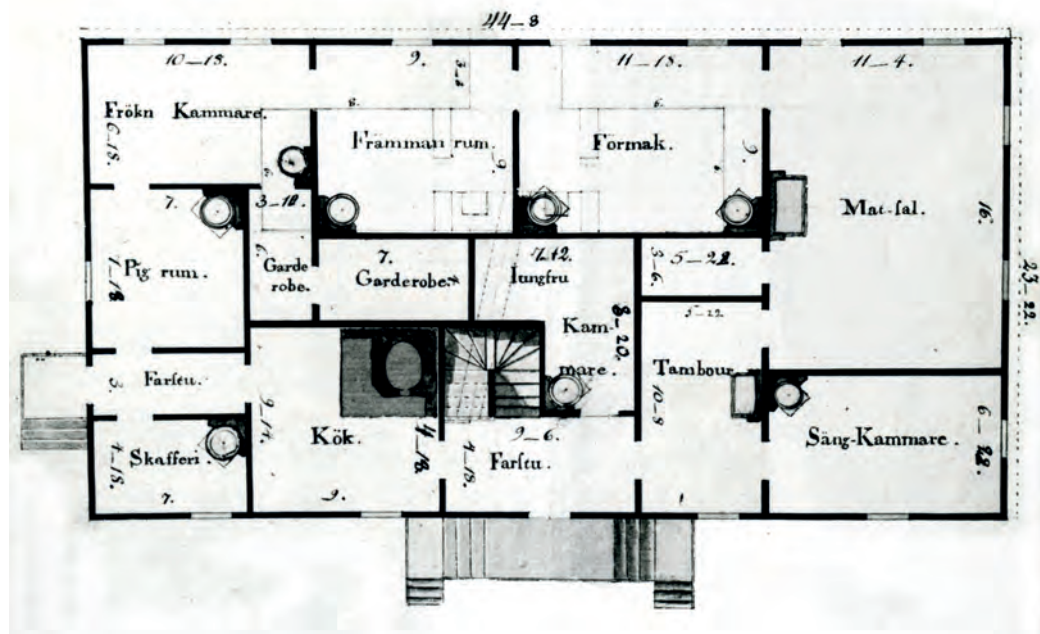
Också de fall när tjänstefolket fick klädespersedlar och tyg till kläder skall man se detta som både personliga och ickepersonliga poster - det skulle användas som beklädnad, men också ofta till en klädsel som uttryckte deras tjänsteställning, t.ex. någon slags uniform för kuskarna. Dessa yttre tecken angav att tjänsteinnehavarna hade fått en roll tilldelad i herrgårdshushållet som på samma gång uttryckte en hierarkiskt underordnad position men också en tillhörighet, dvs. både ett avstånd och en närhet till herrgårdsfamiljen. Beklädnaden kan också ses som en initiation i den habitus

som herrskapet önskade att tjänstefolket skulle tillägna sig. Då gjorde funktionen "att tjäna" det primära.

Använder vi oss av Mary Douglas syn på renhet och smuts, kan vi också se denna klädsel som ett sätt varmed de anställda förpassades från det "naturliga" tillståndet "folk" till "tjänstefolk", eller om man så vill att individerna kulturaliserades in i herrgårdslivsföringen. Pigorna fick t.ex. liknande eller likadana tyger till sina klänningar, som syddes så att de utgjorde en enhetlig, enkel och prydlig vardagsklädsel. Med klädseln fick individerna den kulturella renhet som gjorde det möjligt för dem att vistas i den inre zon av civilisa-

tion som herrgårdsfamiljen ansåg sig stå för och som herrgårdens olika inre rum var kärnan för. Det var främst förklädena som tydligt skiljde tjänstefolkets kvinnor från herrskapets damer (se Pylkkänen 1982). Klädseln höll dem dock också på avstånd, med den signalerade deras underordnade position, de hade en arbetsklädsel. Penninglönen, att tillhöra en penningekonomi, var ett tecken på inkluderande, ett tecken som ägarna inte ville ge de gifta anställda drängarna, som med lön i natura istället hölls på ett visst avstånd.

Ett rumsligt avstånd upprätthölls visavi tjänstefolkets boende. Pigorna kunde bo i en pigkammare och drängarna i en drängstuga,

Rumsplan från Harjula gård nära Kuopio från 1820-talet. Här syns pigornas rätt stora rum i närheten av köket och köksfarstun. Ytterligare fanns en jungfrukammare för den personliga betjäningen i närheten av huvudingången. Harjula ägdes av översten i svenska armén Carl Leonard Lode, känd som "gubben Lode" i Färriks Ståls sägner. Han var gift med Eva Sofia Tavast och de hade två döttrar och två söner. Äldsta dotter gifte sig med sin kusin major Carl Johan Blom från Rauhalax i Kuopio och den yngre med statsrådet, friherre Otto Reinhold Rehbinder. Av sönerna valde den äldre, Carl Reinhold, sin hustru ur den savolaxiska adeln, Gustava Catharina Aminoff från Braseborg i Jorois, medan den yngre sonen Torsten gifte sig i Stockholm med en dotter till en postmästare. – På bilden ses också vägen från köket till matsalen, som här går via farstun och tamburen. I samband med matsalen fanns ett litet rum, en sk. skänk, där porslin och annat tillbehör för måltiderna kunde förvaras och som också kunde användas som serveringsrum.

oftast så att pigorna som kvinnor ibland fick sina rum inne i huvudbyggnaden, medan drängarna förpassades till hus i anslutning till mangården. På Peippola i Elimäki bodde t.ex. hushållerskan i en nybyggnaden, medan det övriga tjänstefolket bodde i en flygelbyggnad (Vainio-Korhonen 2006, 276). Vanligtvis var just en flygelbyggnad reserverad för tjänstefolket. Från östra Finland finns också belägg för att pigorna och somrarna hade en egen bod, "pigornas bod", liksom drängarna hade en egen bod (Ingilä i Jockas) och att det fanns skilda arbetarboendestäder t.ex. på Liimatta utanför Viborg, som hade rum såväl för pigor som drängar (Åström 1993, 87 Åström 1977, 71, se även Härö 1978). Här ser vi ett betydligt mindre avstånd än det som på herrgårdarna arrangerades gentemot statarna, vars boende oftast reglerades så att deras hus uppfördes på ett tämligen stort avstånd från huvudbyggnaden och mangården, ofta på något undanskymda platser. De hörde inte till den inre gårdshushållningen och deras familjeliv ville man inte veta så mycket om (Hautala 2008, Åström 1980).

Om hushållerskans och pigornas rum vet vi att de förlades i närheten av köket och ibland barnkamrarna, naturligtvis för att deras primära arbetsplatser fanns där (rumsplan över Harjula gård i Kuopio). I vissa fall fanns t.o.m. särskilda byggnader för kökshushållningen som t.ex. på Ratula gård i Artsjö och Tavastby i Elimäki, som också utretts av Bo Lönnqvist (Lönnqvist 1970, 1988). Här fanns också ett förlängt avstånd för matens förpassning till bordet, som jag skall återkomma till. Köket var på sätt och vis också tjänstefolkets domän, det hade varit ytterst ovanligt om någon från herrskapsskiktet inträdde i köket, fastän barnen i vissa fall kunde göra det (Vainio-Korhonen 2006, 276).

Om boendet i övrigt vet vi att rummen var små, att många pigor samsades om samma rum och att inredningen var ytterst sparsam (Intervjuer enligt Folkkulturarkivets frågelista herrgårdens tjänstefolk). Vi kan se det som så att tjänstefolket i sin privata avskildhet under natten förpassades till ett trångt och mera

folkligt boende, men samtidigt oftast rent och prydligt, som för att understryka den prydlighet som krävdes i vardagen.

Tjänstefolket i vardagen.

Tjänstefolkets vardag reglerades av ett strikt dagschema. Om Karsby i Tenala har Marianne Schauman-Lönnqvist rätt ut dagsrutinerna. En tidig väckning föranleddes av att alla rum under större delen av året måste eldas med kachelugnar. Det var en tidskrävande procedur som samtidigt utgjorde ett intrång i de privata sovrummen. Här möttes de två kategorierna i ytterst intima sfärer. Här rådde otroligt intrikata förhållanden också såtillvida att herrskapets personliga hygien sköttes i sovrummen. Det innebar att tvättvatten bars in och ut för att inte tala om att pottor och toalettämbaren skulle tömmas efter natten (Schauman 1978, 294, jfr. Åström 2003). Här är platsen att också nämna tingens plats i kulturaliseringen av naturen. Toalettattiraljerna, kannor och tvättfat även som nattkärl var under 1800-talet och långt in på 1900-talet i porslin. Porslinet som ett hygieniskt material kompletteras av dess upphöjdhed och exklusivitet, som underströk ägarfamiljens artskildhet från tjänstefolket.

Här kommer ett krav på kvinnlig diskretion in i bilden. Familjemedlemmarna måste delvis behandla tjänstefolket som om de inte fanns, fastän de var närvarande i de intima sfärerna. Tjänstefolket måste å sin sida göra sig socialt osynligt, trots att de trädde in i gemaken. Här sattes såväl närheten och avståndet som beroende och distans på sin spets och en tyst överenskommelse om att herrskapet beroende av ålder här i viss mån måste förlämnats vid små barn kunde ha varit lösningen. Här blev också en kategorisering i husor och tjänsteflickor nödvändig. Ammor och barnflickor hade sin naturliga plats i barntillsynen och i att klä de något äldre barnen i presentabelt skick. När morgonens sysslor var avklarade och var och en redo för sina övriga sysslor, skedde en separering, som skulle brytas av olika procedurer kring måltiderna (Schauman 1978, 291-292, 294).

Matberedningen, en procedur som Mary Douglas utrett ingående, innebär att naturliga födoämnen via matlagning och servering dukas upp på bordet för förtäring. I herregårdarnas värld tedde sig dessa procedurer som komplicerade. Vi har noggranna uppgifter om kökets utrustning och bevarade föremål som belyser köksutensilier och serveringsformer (Schauman 1978, 291-293, Åström 1993, 381-388). Herrgårdsköket var på sätt och vis liksom i alla agrara bostäder husets kärna. I de fall där köket var separat, vilket var brukligt i synnerhet i äldre tider, och låg i en sidobyggnad, var köket det oaktat ett viktigt rum. Här bereddes all mat, dvs. som Mary Douglas anger, det råa övergick i det kulturella. Men i de fall där det förekom två distinkta kategorier som herrskap och tjänstefolk, räckte inte denna första kulturalisering av maten till, utan först serveringen gjorde maten kulturellt ren att förtäras av familjen.

Matsalen på Wehmais i Jockas (Juva) med en inredning från tidigt 1800-tal. De båda "skänkarna" kunde användas som ersättning för rummet skänk, där de övre locken kunde fällas ned som extra serveringsbord. Gården ägs än idag av ättlingar till Carl Herman Grotenfelt som uppförde gården. På skänken ses många ting som hade med måltiderna att göra, bl.a. ljusstakar och ljussaxar, vinkaraffer och ett kryddställ.

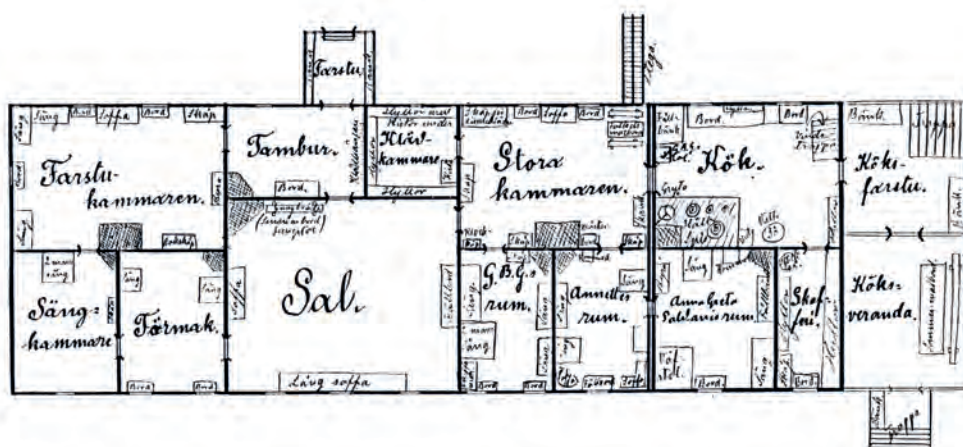
På de finländska herrgårdarna - liksom även i det borgerliga hushållet överlag - var vägen för denna kulturalisering medvetet lång, t.o.m. så att det mellan kök och sal fanns särskilda serveringsrum, där maten förlorade de sina resterna av natur, det okultiverade. Herrgårdarnas serviser, otaliga slag av serveringsfat och -karotter, -kannor och brickor, visar på en upphöjning av maten på dess väg från kök till sal också i vardagslag. Det var porslinet som upphöjde maten och, vilket här är viktigt, också kapade dess band till tjänstefolket, vars händer ohjälpligt hade vidlidit den och därmed t.o.m. "smutsat" den socialt och kulturellt sett (Jfr. Douglas 1979, 126).

Även tjänstefolksklädelsen, serveringsklädelsen, innebar att man i rituellt mening klippt av banden till beredarna av maten. Å andra sidan hade också borden förberetts för att motta denna rena mat, de hade dukats med vit duk och varje medlem i herrskapets matlag hade försetts med egen servett (om detta vittnar de stora mängder bordslinne som upptas i bouppteckningarna). Herrgårdshushållningen och maten var till vardags mycket enkel, men denna sociala reningsprocedur verkar att ha varit oundviklig (Schauman 1978, 292, 295, Lönnqvist 1988, 1269).

Här finns dock andra vittnesbörd om de finländska herrgårdarna i periferin, att förhållandet mellan tjänstefolk och herrskap var närmare under det tidiga 1800-talet än senare. Det gäller i de fall när salen inte användes för måltider i vardagslag, utan dessa var förlagda till s.k. hushållskamrar, också på ett avstånd från köket, men inte lika långt, åtminstone inte socialt sätt (Åström 1989, 169-172). I sådana fall samlades herrgårdsfamiljen till sina vardagsmåltider i hushållskammaren vid ett visst klockslag, där de serverades vid bordet, under tidigt 1800-tal ofta av manligt tjänstefolk (Åström 2006, 51, Vainio-Korhonen 2006, 143; också det en möjlig reningsprocedur genom byte av könsrollerna). Sedan familjen var färdig med måltiden, förekom en andra dukning - på ett skilt, folkets matbord, eller kanske så att en duk togs bort? - när pigor och annat tjänstefolk, t.ex. gästande hantverkare

åt sin måltid i samma, nu på herrskap tomma rum. Eller så var proceduren omvänd, så att folket åt först, herrskapet senare. Enligt källorna, i de tta fall hågkomster, vet vi att tidpunkterna var åtskilda och vi vet även att det porslin som användes var olika för de olika kategorierna. Här uppges hantverkare ha fallit i en mellankategori med eget bord, bättre porslin, smör och en sup till maten! (Åström 1989, 171). Också detta är i enlighet med Douglas

manblandad, men med tid och ting avskild procedur svarar sedan under 1800-talets senare del mot även rumsligt separerade måltider då även separata *matsalar* blivit allt vanligare. En viss bordsgemenskap kunde även höra till rituellt under tidigt 1800-tal, t.ex. när någon av tjänstefolket gifte sig kunde paret kallas till herrskapets bord, men de tta bekräftade den vardagliga separationen (Vaino-Korhonen 2006, 143).

Ur bilden över Järvikyläs gamla corps de logi framgår hur salen, reserverad för dans och fina måltider, kompletteras med en hushållskammare, "stora kammaren" för vardagliga måltider. Där syns även folkets matbord i ena hörnet, men herrskapets matbord flyttades fram från väggarna. Vid den stora ugnen syns även "mästarens bord". Här bodde tjänstefolket i ett separat hus.

teoretiska utsagor: eftersom det förorenande kan överföras i en rad vid en måltid, är det bättre att hålla olika sociala skikt separerade (Douglas 1979, 33-34). Härvid visade ägarna också respekt för de olika sociala kategorierna, här för hantverkarna.

Detta förhållande med speciella hushållskamrar har att göra med att man på en del herrgårdar inte hade en separat matsal. Salen var - med borden ställda mot väggarna - ibland reserverad enbart för mera högtidliga sammankomster. Från andra herrgårdar vet vi att matproceduren dock förlades till salen och att borden då många gånger per dag måste flyttas av och an från sina platser längs väggarna (Åström 1993, 191). Mot den äldre sedvänjan från 1700-talet, med en på sätt och vis sam-

1700-tals sedvänjan tyder här på en kategorisering som går tillbaka på en uppfattning av herrgårdens inre hushåll som i vardagslag hade två varianter, en där bara herrgårdsfamiljen var på plats (Das ganze Haus) och en när herrgården gästades av främmande.

När främmande var på plats var salen med dess mera mödosamma procedur i användning. Det betyder att separeringen, distanseringen från tjänstefolket accentuerades då ägarna slöt sig till det utvidgade herrskapsamfundet, som krävde en exkludering av underhavande sånär som på de betjänande. I sådana fall, som kan ha varit mycket vanliga eftersom herrgårdarna ständigt gästades av släkt, främmande och resenärer och måltiderna oftast inräknade upp till tjuo personer, var

markeringen helt klar. Det äldre sättet tyder på att herrgården också kunde sluta sig inåt med mindre pretentiösa former och mindre klara gränser mellan herrskap och tjänstefolk. Det oaktat bestod den sociala hierarkin med dess roller, varvid gästbudsvarianten torde ha varit den normerande.

En stark skiljelinje gick också mellan de *språk* som talades på herrgårdarna. I de trakter där också folket var svenskspråkigt, utgjordes skiljelinjen av högsvenska kontra olika dialekter. Vid sidan av tituleringsvånget synes språkskillnaden ha varit nog för att upprätthålla det avstånd som krävdes. På de orter där folket var finskspråkigt var naturligtvis herrskapets värld på ett helt annat sätt ogenomtränglig, samtidigt som det för de svenska herrgårdsfamiljerna innebar en närliggande sfär av oåtkomlighet. Dessa språkaspekter är ju inte något som var ovanligt t.ex. i Öst-Europa. Här var det oftast tyskan som utgjorde överhets- och högreståndsspråket.

Att det fanns ett gemensamt språk utgjorde också en form av närhet, i de fall där tjänstefolket talade finska var det svenskspråkiga ägarna som överkom språkgränsen, t.o.m. genom dialektalt uttal, medan ägarna på 'helsvenska' herrgårdar troligtvis upprätthöll distansen genom att inte tala dialekt, annat än i skämtsamt ton.

Kunskaperna i skriftspråket var däremot ett medel varmed herrskapsståndet överlag höll distans. Via skriftspråket hade man tillgång till makten. Man tillhörde också ett samfund som alls inte enbart var lokalt, medan de folkliga kategorierna innan folkundervisningen ohjälpligt stod utanför och var lokalt förankrade (Åström 1993, 240-244). Vidare kunskaper i främmande språk och tillgång till litteratur bland herrskapet utgjorde ytterligare tydliga markeringar som betydde att det var fråga om två världar som möttes från två olika håll (Åström 2012).

De var positionen i det utomlokala, som manifesterades i resor och mottagande av gäster, som i takt med utvecklingen av nya nationel-

la hierarkier också satte respekt i de folkliga kategorierna. Herrgårdsägarna var de facto maktägande, inte bara besuttna på lokal nivå utan och också via ägarnas tjänsteställning ofta inom den statliga hierarkin delaktiga av offentlig makt.

Rummet som distanseringsredskap

Herrgårdens manbyggnad var gårdens ansikte utåt och den och dess nära utrymmen ägnades stor omsorg. Överlag var herrgårdens manbyggnad belagd med starka tabuföreskrifter för olika kategorier av tjänstefolk. Det gällde inträde, alltid via köksingång, väntan, i kök att bli kallad till något inre rum, och i övrigt egentligen aldrig tillträde till rummen annat än i tjänste- och betjäningssyftanden. Men också andra ytor var tabubelagda, egentligen mangården som helhet samt de byggnader av flygelkaraktär som ofta flankerade manbyggnaden. I östra Finland kunde dock ena flygeln vara en s.k. Folkets flygel eller Folkets stuga, avsedd för drängar och övernattande torpare när de utförde dagsverken, men då var ingången oftast vänt bort från mangården. Ändå tyder denna placering på en större närhet mellan de två kategorierna än i västra Finland.

En egenhet för finska herrgårdar var att intrikata regler också gällde de bastubyggnader som fanns på herrgårdarna, ofta så att det vid mitten av 1800-talet fanns två separata bastur eller åtminstone separat omklädningsrum. Här var åter intimsfärerna på så vis belagda med taburegleringar. I de fall där bastun var gemensam var detta ett liknande uttryck för herrgårdens inre solidaritet som i de äldre måltidsrummen. Separata badtider och ingångar var här tillräckliga för att markera distinktionen.

Herrgårdens trädgård var emellertid helt förbehållen herrskapet och deras gäster. Trädgårdarna ägandes överlag stor omsorg, detta var den kulturaliserade naturen, som med olika surpriselement och högtidliga passager var en fond för det förnäma beteendet och umgänget med gelikar. Lusthus och utsiktsställen var ytor för sällskapslivet där enbart

På Aholax nära Nyslott var paradrummen i övre våningen och köket i nedre våningen. Här residerade vid sekelskiftet 1900 Natalia Tawaststjerna, enligt socknens herrgårdsminnen en amper dam, som krävde att folket skulle niga och bocka vid möten på landsvägen.

gäster trakterades (Lönqvist 1988, 108-112). I den mån tjänstefolket hade tillträde var det för trädgårdens skötsel, betjäning och barnpassning. Däremot finns belägg på att herrskapet, i synnerhet barn och ungdomar kunde delta i trädgårdens skötsel, det var deras yta att lustfyllt ägna sig åt lättare former av utomhusarbete (Vainio-Korhonen 2006, 144). Allt detta betyder att rumsaspekten var ett av de främsta medel, där herrskapets habitus gestaltades och där tjänstefolkets egen habitus mötte s.a.s. från det andra hållet.

Rituela och psykologiska gränsöverskridningar

Eftersom vardagens rutiner var behäftade med så många gränsmekanismer som internaliserats av vardera kategorin blev de nå got som kanske t.o.m. upplevdes som "hörande till tingens ordning" (märk uttrycket). Enligt Bourdieu är människornas habitus i hög grad omedveten och den reproduceras så länge den

inte stöter på motstånd.

Ett sätt att både frigöra sig från rigida gränsdragningar och samtidigt befästa dem utgörs av rituella gränsöverskridningar. Här finns analoga fall till det tidigare omtalade gemensamma matutrymmet. Vid årscykelns olika upphöjda perioder, som vid jul och midsommar vändes ofta hierarkierna upp och ned, liksom vid skördetider. Skörden kunde firas med gemensamma fester hela herrgårdsamfundet emellan, t.o.m. så att både sociala och könsgänser sprängdes när grevinnan dansade med en underhavande eller när herrskapet bjöd tjänstefolket på traktering. Sådana tillfällen var också jul och midsommar i det finländska herrgårdsamfundet. Under julen kunde t.o.m. herrskapets rum öppnas för pigorna i och med att de kunde få delta i jullekar (Vainio-Korhonen 2006, 145). Speciellt midsommaren var överallt i Östra Finland en höjdpunkt, där herrgårdarnas olika kategorier blandades. Dessa var rituella tillfällen där

herrskaets behov av sitt tjänstefolk erkändes och lyftes upp i festliga former. Gemensam dans beskrivs t.ex. i Karl Axel Gottlunds dagböcker där han omtalar hur bönderna dansade med herrskaets döttrar under midsommaren (Åström 1993, 211-212). En kroppslig närhet, som annars var helt tabu, befästes enligt den rituella dansen. Oftast var dock t.o.m. en sådan närhet utesluten och herrskaet kunde enbart titta på när tjänstefolket dansade, medan motsvarande åseende av herrskaets dans inte hörde till tjänstefolkets roll annat än som en del i betjäningen (se även Vainio-Korhonen 2006, 145).

De gemensamma årstidsfesterna var också ett sätt att inringa vem som hörde till de olika små herrgårdssamfundet. Här var utomstående gäster exkluderade och samfundet firade sig självt. Men reglerna var angivna av ägarna, som etablerade ritualen för att följande dag åter upplösa den, så att de vardagliga normerna åter härskade. Festen var ett sätt att binda deltagarna inför det kommande året och därmed cementera de hierarkiska normerna.

På vissa herrgårdar utvecklade sig reciproka förhållanden mellan herrskaet och tjänstefolk, så att herrskaet också deltog i underhållanden, t.ex. torpares, dop och ordnande av bröllop för tjänstefolket, såsom Bo Lönnqvist har visat (Lönnqvist 1988). I synnerhet var det en barnens och ungdomens rättighet att överträda gränser, den 13-14-åriga Jacobina Charlotta Munsterhjelmets förhållanden till pigorna på gården kan beskrivas som synnerligen vänskapliga också efter det att pigorna slutat sin tjänst. Här är tiden enligt hennes dagböcker sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, och segregeringen kategorierna emellan har sedermera ökat. När herrskaet var helt säkert på sin ställning, kunde familjemedlemmarna också ingå vänskapsförbindelser med tjänstefolket utan att de socialt kunde missförstås (Vainio-Korhonen 2006, 150). Men en annan kategorisering är också möjlig; både barn och tjänstefolk var vardera omyndiga och utan större ansvar och kunde därför inom herrgårdshushållets ram tillåtas en viss gemenskap

i vardagslag, som däremot aldrig gällde i mera offentliga sammanhang.

I sin analys över herrgården Ratula i Artsjö beskriver Bo Lönnqvist herrgårdslivet genom den lins som en person med dubbel insyn haft. Hans sagesmans far var nämligen både släkt med ägarinnan, men samtidigt förvaltare av gården med uppsikt över underhållandena i jordbruket. Familjen bodde i en flygelbyggnad. Inne i herrgården härskade ägarinnan grevinnan Eugenie von Etter jämte make, sällskapsdam, kammarjungfru, hushållerskor och gäster, hovet, som det kallades. Tjänstefolksstaben var ovanligt rik och hade en hierarkisk modell som troligen stammade från Petersburg där grevinnan intill 1896 vistades om vintrarna. Grevinnan von Etter var yngsta dotter till Alexander Armfelt, ministerstatsekreterare i Petersburg och därmed den ledande statsmannen i storfurstendömet Finland. Alexander Armfelt var i sin tur son till gustavianen Gustav Maurits Armfelt (Lönnqvist 1988, 114-117).

Några upplysningar om tjänstefolkets förhållanden på Ratula är här på sin plats. Över hela herrgården härskade en ordning som utgick från karaktärshuset-manbyggnaden och spreds till att utsträckas över den stora parken som försågs med olika kultiverande detaljer, flera lusthus, intrikata gångsystem om 30 km och en oerhört rik park av ädelträd. Här förekom ett ritualiserat liv med utfärder och kaffe i en av paviljongerna. Jungfrurna skickades till paviljongen med bykkorgar med traktering. Själv åkte grevinnan dit i sin trilla med häst. Också äldre gäster kördes, medan de yngre fick promenera. Lönnqvist talar om en vertikal princip som rådde.

Den sociala hierarkin kunde ses som ett *uppe* och ett *nerre*, där *uppe* var karaktärshuset och främst dess övre våning, och *nerre* var köksregionerna. På nedre botten låg förutom sovrum och gästrum, ”nedra tamburen” och som Lönnqvist skriver: ”med enklare möblering som fällbord och trästolar, köksbord och -hyllor, vävstolar och mangel, de inre och yttre domestikrummen.” (Lönnqvist 1988, 128).

Tjänstefolket var till hands för att betjäna, men även de var indelade i ett uppe och nere. I karaktärshuset bodde två hushållerskor, en kammarjungfru, "en andra husa", medan underhushållerskan, folkets köksa och hönspigan bodde i bagarstugan. I bagarstugan som samtidigt var folkets kök, åt även den rikssvenske trädgårdsmästaren, trädgårdsdrängar, kusen, stalldrängen.

Om präglingen till herrgårdslivet skriver Lönnqvist:

"Då tjänstefolket skolades upp inom gården sedan barnsben – en del arbetade redan i tredje generationen – och då de därtill gifte sig med varandra, kom gårdssamhället att präglas av en viss slutenhet. Detta garanterade den hierarkiska uppbyggnaden och kommandostruktursens fortbestånd som en självklarhet, oskriven lag"

Bo Lönnqvist berättar ytterligare om dagordningen, hur man med olika ljus- och blåsinstrument kunde kalla olika kategorier av tjänstefolket till sig, hur vällingklockan angav utefolkets arbete och hur herrskapskategorin med vissa små gester – grevinnan brukade ge socker och småbröd åt kammarjungfrun varje dag när hon hämtat in kaffebrickan för gästerna – uttryckte denna överordning/underordning. Det var som om grevinnan sagt "du har din givna plats, men jag uppskattar dig". Viktigt var att herrskapet behandlades med aktning, men också att man var värd denna aktning. Under inbördeskriget 1918 gick också förvaltarfamiljen fri för "att förvaltaren aldrig varit hård eller ovänlig mot tjänstefolket", skriver Lönnqvist (Lönnqvist 1988, 130).

Lösningen på paradoxerna

Här har synsätt att försöka lösa den olösliga paradoxen av att samtidigt vara beroende och upprätthålla en hierarki som utgår från detta beroende. Vid rituella fester upplöstes paradoxen för en kort tid.

Ett annat sätt att upplösa paradoxen blev för herrskapets del att visa sig värd denna be-

tjäning och psykologiskt antyda att den hjälp man fick också tjänade någonting större, som tjänstefolket därför kunde vara med om att upprätthålla och även finna aktning för och därmed sin roll däri. På detta sätt kunde herrgården som ett miniatyrsamhälle få sitt eget värde, då var och en också hade en insikt om att man tjänade något bortom enbart ägarfamiljens intressen. Genom att utveckla och gestalta denna dubbelhabitus tillhandahöll herrgårdssamfundet ett psykologiskt berättigande för en var att godkänna det reciproka förhållandet. Man måste med beteendenormer som gick utöver samfundet och var av allmän karaktär visa detta. Här gjorde många herrgårdar bestående insatser också för sina underhavande. Man betalade pensioner, hjälpte vid sjukdomsfall, inrättade skolor och bedrev överlag en patriarkaliskt välvillig politik. Andra herrgårdar vidkändes dock inte sådana förpliktelser.

Herrskapet kunde således med höga tjänster, samhällsnyttig verksamhet och med sin självbehärskning fungera som förebilder. När ägaren till Malmgård återvände från en förvisning som han straffades med av de ryska myndigheterna efter att han trotsat tsardömet, uppvaktade tjänstefolket honom med en silvervas, som ett tecken på sin uppskattning (Sirén 1980, 240-241). Den som representerade herrgården kunde också välja att axla en synlig roll i lokalsamfundet och tjänade på detta sätt det lokala och blev något att identifiera sig med.

Också herrgårdskulturens festliga karaktär och imposanta symbolspråk kunde vara något som man kunde underställa sig för att man därigenom tillhörde något större och med sin personliga roll även bidrog här till (Reinilä 1977, 439-440). Också i sin lilla roll var man delaktig i att bygga upp detta större. Det faktum att elitkulturen var beroende av sina underhavanden men lyckades få dem att underkasta sig makten, måste intill en viss historisk tidpunkt ha inneburit att den hierarkiska ordningen upprätthölls också genom att tjänstefolkets inställning och beteende hölls intakt.

Salsinredning på gården Vokkola i Leppävirta. Gården var i släkten Envalds ägo 1800-1910. Tapeterna, soffgruppen i nyrokoko, spegeln, i vilken syns en läsande kvinna och alla små föremål vittnar om en livsföring som hade sin egen ordning och vars ting utgjorde det synliga tecknet på ägarnas habitus.

För att få en förklaring hur detta kunde ske, bör vi gå tillbaka till Pierre Bourdieu och begreppet habitus men också till vad den materiella kulturen i ett samfund kan betyda för dess sociala reproduktion. Bourdieu har visat att kulturens materiella form också kan betraktas som i viss mån strukturerande. När man betraktar herrgårdarna i deras funktion i vardagen är det en mängd artefakter som dagligen tas i bruk, medan andra måste putsas, poleras och snyggas upp. En strikt ordning skall råda som visar på hög respektabilitet, ordningssinne, upphöjdhet, skönhet och smak. De som i sista hand ansvarar för detta är ägarna och i synnerhet husfrun, som Angela Rundqvist så skickligt visat i sin avhandling *Blått blod och liljevita händer* (1989).

Bourdieu hävdade att den materiella världen direkt påverkar vårt undermedvetna och att vi efter en sträng inlärningsprocess internaliserar kulturen. I och med att tjänstefolket

ständigt utförde de handlingar som måste utföras för ordningens upprätthållande, deltog de i ägarnas habitus mycket direkt och egentligen lika mycket som herrskapet självt och förvärvade snart många av deras självklarheter. Typiskt för habitus är att den inpräntas i barn och blir småningom dess "naturliga" uppfattning om den kulturella inriktning och normativa ordning som bör råda. Också tjänstefolket inlärdes i den nya habitus, trots att dess ställning var mera distanserad, på sin sida om och alltid i en position som underordnad. I denna sidoposition och med mönstret för ögonen visste tjänstefolket oftast hur det skulle bete sig, så att vardagen löpte smärtfritt på ett mycket materiellt sätt.

Herrgårdarnas totala uppsättning av ting blev genom bruket av dem, inte bara tjänstefolkets arbetsredskap utan i någon mån även "deras egen". Också de stora husens inre disponering, vem som ansvarade för vilka domä-

ner, måste ha blivit strikt inrutade så att de ingick i ett schema, som hade ägarnas habitus i sikte, men som drog in de olika tjänstefolkskategorierna, så att man kan säga att de inte bara kände till ägarnas habitus, utan också på ett plan blev delaktiga i den och dess normerande regler. Enligt Bourdieu har habitus också den egenskapen att olika delar av det kulturella varandet tenderar att anta ett likartat mönster (Bourdieu 1979, 143-158, Miller 1993,104). I herrgårdsmönstret är själva *den hierarkiska principen* inbyggd i habitus - inriktningen på den personliga betjäningen visar att personerna i toppen är värda extra omsorg.

Daniel Miller hävdar i sin tur att mönstret som upprätthålls via interaktiva processer i vardagen rent allmänt egentligen utgör en form av familjaritet (Miller 1993,103). Det intressanta är då att herrgårdens tjänstefolk, som på intet sätt *tillhörde* herrgårdsfamiljen, i viss mån dras in i det familjära. Som en oskriven regel gäller då att detta förhållande måste tonas ner, och vändas till sin motsats, formalitet, titulering, diskretion och avstånd. På detta sätt kan man tänka att den hierarkiska ordningen som hela tiden finns med ständigt reproducerades.

Det som talar för att det i herrgårdssammanhang också ofta blev fråga om 'äkta familjaritet' mellan ägare och tjänstefolk är också den stolthet tjänstefolket kunde känna för "sin" familj. En äkta familjaritet präglade säkert också de fall när det strikta avståndet faktiskt hade brutits och ett sant vänskapsförhållande uppstått. Det högre adelskiktet hade möjligen en större spännvidd här (Rundqvist 1989). Daniel Millers starka förespråkande att vi med tingens hjälp lär oss kulturen och för den vidare har en särskild dimension när det gäller herrgårdar. Herrgårdarnas rika kulturskatter bör därför inte enbart ses i deras egenskap av kulturarv och konstföremål utan framförallt som medel varmed kulturen upp-

rätthölls.¹ Här intar tingen som tillhört olika generationer också sin givna plats: porträtt och möbler svarar mot myten om ägarfamiljen. Det blir fråga om hur det kollektiva minnet ger sig tillkänna. Det förflutna kan inte bevaras som sådant, men när det finns nedbyggt i byggnader och ting blir det lättare för grupper att förhålla sig till minnet i och med att föremålen kan "hålla minnen vid liv (Radley 1991,52)

Det är inte heller de enskilda tingen som är viktiga utan snarast det ramverk som omsluter alla ting och varmed tingen förbinds med varandra (Radley 1991, 52). Därmed har det i detta fall skapats ett särskilt habitus med ett referenssystem som är eget just för herrgårdarna. Varje herrgård uppvisar ett liknande system och därmed är livsformen ofta nästan densamma.

Bo Lönnqvist har kallat den dubbla habitus som jag tagit fram, för kulturell tvåspråkighet, där köksan som köksa var delaktig i herrgårdskulturen och ägarna genom rollreducering kunde närma sig de folkliga kategorierna (Lönnqvist 1988, 139-140). Man kan naturligtvis fråga sig om och i vilken mån en dubbel habitus eller en sådan kulturell tvåspråkighet faktiskt fungerade på de finländska herrgårdarna och i vilken grad den gjorde det. Vårt inbördeskrig, vilket Bo Lönnqvist lyfter fram som en vattendelare, visade att så inte alltid var fallet. I många fall vände sig folket mot sina ägare, och här var det inre tjänstefolkets ställning alltid ambivalent, de måste välja sida.

Herrgårdskulturen på de enskilda herrgårdarna var inte oberoende av ideologiska strömningar som gick stick i stäv med den hierarkiska principen. Det var enbart i fall där habitus och en kulturell tvåspråkighet också utgick från en reciprocitet med en mänsklig dimension, som konfrontation kunde undvikas och livet på herrgårdarna fortsätta efter 1918 i mo-

¹ Men vi kan också ställa en motfråga, hur var det med tjänstefolkets egen habitus, var ägarfamiljerna delaktiga i den? Det verkar som om ägarna nog styrde tjänstefolkets boende, klädsel, uppförande, till den mån att deras habitus förefaller oerhört asketisk och anspråklös och utan personlig präglning. I fall en personlig prägel fanns var den undångömd. Separata tjänstefolktrum och stugor var på den finländska herrgårdarna enkla och avskalade. Man kan fråga sig om detta var fallet för att den rika föremålskulturen i herrgårdarnas gemak skulle ges också tjänstefolket s.a.s. till läns eller fungerade det enbart som en kontrast för att betona deras avstånd från det ståndsmässiga.

difierad form. När de materiella olikheterna blev för stora, verkar inte gemensam habitus fungera som garant, vilket otaliga herrgårdar i Baltikum och Ryssland fick erfaras. Här kan man säga att den restaurationsprocess som förekommer i våra dagar endast via föremålen kan peka på en svunnen livsform.

Här har den materiella kulturen kombinerad med fokus på rums- och tidsdimensionerna utpekats som viktiga, för att det är via ting, tid och rum som herrgårdskulturen kunna förmedlas vidare. John Shotter har hävdats att 'Without the possession or some kind of 'organized setting', into which to direct one's activities, without a bias or tendency to organize one's experience in one way rather than another, our cognitive lives would be chaotic, quite unmanageable... [The principles] issue

form and are to be located in the social activities of everyday life (Shotter 1991, 123-124). För att den hierarkiska habitus som rådde i vardagen skulle fortleva var den materiella aspekten ytterst viktig.² En motivering för herrgårdskulturens fortlevnad har säkert varit en respekt för de mäktiga gångna släktleden, och vittnesbörden om dem som var och en såg framför sig oberoende från vilken plats i hierarkin man såg. Via de bevarade ting kan vi än idag ana oss till en för våra dagar mycket främmande livsföring. Vi kan presentera en bild eller bilda oss en uppfattning av en speciell herrgårdslivsform. I alla herrgårdar gemensamt bevaras kulturen i rummen, ting och i minnet av denna speciella livsform och då bör inte tjänstefolket förbli gömt och glömt utan ses som ett mycket viktigt element i livsformen.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källorna som använts är redovisade i de olika publikationerna.

Litteratur

- Baudrillard, Jean, *Das System der Dinge. Über unser Verhältnis zu den alltäglichen Gegenständen*. Campus, Frankfurt 1991.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge Studies in social and cultural anthropology 16. Cambridge 1977 (reprint 2002).
- Csikszentmihalyi, Mihaly Rochberg-Halton, Eugene. *The Meaning of Things. Domestic Symbols and the Self*. Cambridge U.P. Cambridge 1981.

- Delap, Lucy, *Knowing their Place: Domestic Service in Twentieth Century Britain*. Oxford Univ press, Oxford 2011.
- Douglas, Mary, *Purity and Danger*. Routledge & Kegan, London 1979.
- Girouard, Mark, *Life in the French Country House*. Cassell co, London 2000
- Hautala, Camilla, *De finska statkarlarna - en bortglömd folkgrupp? Bilden av en arbetarkategori i olika källor*. Pro Gradu avhandling vid Åbo Akademi. Åbo 2008.
- Härö, Elias, *Byggnadsskicket*. In *Finländskt herrgårdsliv*. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. (Ed. B. Lönnqvist) Folklivsstudier XI. SLS Helsingfors 1978.

² När lantbruket via mekaniseringen upphörde att behöva stora lantarbetarskaror och när familjecentreringen blev så stor att tjänstefolk ansågs onödiga och obekväma för familjelivet, samtidigt som tjänandet började anses som oförenligt med och nästan inte människovärdigt i ett modernt liv, ändrade naturligtvis herrgårdarnas karaktär. De upphörde att vara små mikrosamfund och de blev enorma enfamiljshus, svårskötta och krävande en enorm arbetsinsats av ägarfamiljen själv. Kvar fanns rummen, serviserna, trädgårdarna och endast med hyrd arbetskraft kunde herrgårdens byggnation upprätthållas eller de gångna tidernas storslagna fester upprepas. Vissa stora herrgårdar kom i Finland att administreras som stora bolag med en tjänstefolksstab som var starkt reducerad och utbytbar. Herrgården kunde också öppna sig utåt som vistelseyta för ett stort antal av främmande utan anknytning till gården. I flera fall har herrgårdar övertagits i olika samfund och firmors regi för att här agera fond för festliga sammanhang. I de fall där herrgårdarna musealiseras är garantin för deras fortbestånd stark. I andra fall har förhållandet till ting som bärare av samfundets habitus en gång för alla brutits.

- Lefebvre, Henri, *The production of Space*. Blackwell, Oxford 1991.
- Levitt, Peggy and Schiller, Nina, *Conceptualizing simultaneity. a Transnational Social Field Perspective of Society*. *International Migration Review* vol 3 8, Sept 2003, 1002-1036.
- Lönnqvist, Bo (utg) *Jacobina Charlotta Munsterhjelm dagböcker 1777-1801*. *Folklivsstudier VII*, SLS, Helsingfors 1970.
- Lönnqvist, Bo (Ed.), *Finländskt herrgårdsliv*. En etnologisk undersökning av Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. *Folklivsstudier XI*. SLS Helsingfors 1978.
- Lönnqvist, Bo, *Den kultiverade skogen - herregårdsparken*. *NordNytt* 1988a, 33-34, 107-114.
- Lönnqvist, Bo, *Den ritualiserade vardagen*. *Finskt museum* 1988b, 101-142.
- Lönnqvist Bo, *Ritualization of Daily Life. Life of the Gentry at Ratual Manor in Artsjö around 1900*. *Ethnologia Europaea XVIII*, 1988c:2.
- Lönnqvist, Bo, *Ting, rum och barn: Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. *Finska fornminnesföreningen*, Helsingfors 1992.
- Malpas, J. E., *Place and experience; a philosophical topography*. Cambridge Univ Press, Cambridge 1999
- Miller, Daniel, *Material Culture and Mass Consumption*. Blackwell, Oxford 1993.
- Musson, Jeremy, *Up and down Stairs. The History of the Country House Servant*. John Mussay, London 2009.
- Pels, Dick, *The Status of the Object. Performances, Mediations and Techniques*. *Theory, Culture and Society* vol 19, 2002, no. 5-6, 1-21.
- Pyllkkänen, Riitta, *Säätyläisnaisten pukeutuminen 1700-luvulla*. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 84, Helsinki 1982, 76-77.
- Radley, Alan, *Artefacts, memory and a Sense of the Past*. In *Collective Remembering*. Ed. By David Middleton and Derek Edwards. Sage Publications London, Newbury Park, new Delhi 1991.
- Reinilä, Anna-Maria, *Livets och årets högtider*. In *Finländskt herrgårdsliv*. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. (Ed. B. Lönnqvist) *Folklivsstudier XI*. SIS helsingfors 1978.
- Rundqvist, Angela, *Blått blod och liljevita händer*. En etnologisk studie över aristokratiska kvinnor. Carlsson Stockholm 1989.
- Schauman, Marianne, *Livsföringen under 1900-talet*. In *Finländskt herrgårdsliv*. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. (Ed. B. Lönnqvist) *Folklivsstudier XI*. SIS helsingfors 1978.
- Sirén, Olle, *Sarvlaks. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. *Folklivsstudier XII*, SLS Helsingfors 1980
- Sirén Olle, *Malmgård. Grevliga ätten Creutz'stamgods*. *Folklivsstudier XVII*. SLS Helsingfors 1985.
- Sirén, Olle, *Godsdriften och godssamhället ca1690-1950*. In *Stensböle i Borgå. En herrgård under 700 år*. Red. H Degerman, T. Edgren och O. Siren. SLS Helsingfors 2004.
- Steedman, Carolyn, *Labour Lost: Domestic Service and the Making of Modern England*. Cambridge Univ . Press, Cambridge 2009.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkylä kartanossa. Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toim. M. Rahikainen K. Vainio-Korhonen, SKS, Helsinki 2006, 134-152, 275-277.
- Warnier, Jean-Pierre, *A Praxeological Approach to Subjectification in a Material World*. *Journal of Material Culture* vol. 6, March 2001, 15-24.
- Åström, Anna-Maria, *herrgårdarna, hjältarna och kriget. Vittnesbörd från 1808-1809 års krig*. Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 2005. Uppsala 2006, 41-55.
- Åström, Anna-Maria, *Herrskapsfolk och underlydande*. I *Kansa Kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*. Ed. By T. Korhonen and M. Räsänen, SKS Helsinki 1989, 162-198.
- Åström, Anna-Maria, *'Sockenboarne'. Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*. *Folklivsstudier XIX*. SLS Helsingfors 1993.
- Åström, Anna-Maria, *Den sociala strukturen på några karelska herrgårdar*. *Finskt museum* 1977, 50-75.
- Åström, Anna-Maria, *Statarsystemet i Jorois på 1900-talet*. *Historisk tidskrift för Finland* 1980:3, 245-260.
- Åström, Anna-Maria, *Äggkoppen, servettringen och pottan - s ymboler för borgerligheten*. I *Me iltä ja muualta. Festschrift to Pekka Leimu*. Ed H. Rutosala et al. *Scripta Aboensia* 2. Ethnologia. Turku 2003, 49-59.

SUMMARY

Closeness and distance**On dependence and distance between social layers at manors in Finland**

In this article the main focus is on how the servants at manors where both part of their masters lives and at the same time kept at a distance. The masters led a separate exclusive life that depended on the services of others. In order to secure both the services and privacy several steps were taken to ensure both. With an emphasis on aspects of purity and avoidance described by Mary Douglas, and habitus as defined by Pierre Bourdieu, the article sets out to describe every day practices and arrangements concerning preparation and serving of food, differing living quarters for the servants and their masters. It is claimed that the servants in a certain way where part of their masters life mode, thus establishing a double habitus. The servants can, although kept at a distance, be seen as par-

taking in the master's life mode by serving them while they by and by also became experts on the arrangements needed for the elevated life style of the masters. This is due to their everyday dealing with the things of the masters. As Dick Pels see it, artifacts and material things are able to endow continuity to practices and places and to enclose people in certain places or localities, in this case the manors, at the same time as social bonds are created and upheld through them. In the case of mainly eastern Finnish manors it is shown how this enclosing and distance keeping had their own rules in using time, space and artifacts as dialectical means of ensuring what the masters wanted. Mental spatial maps and practices can be detected. Historical records, such as floor plans, inventory lists, salary lists, and everyday remembrances are used as sources. The result shows two worlds in the manorial context, with very different domains, such as servant's quarters and serving rooms, cleansing rituals, but also some sort of familiarity between the two layers.

RECENSIONER

I trollens värld

I den populärvetenskapliga boken *Trollen och vi* presenterar folkloristen Blanka Henriksson från Åbo Akademi folktron om trollen förr och nu.¹ Henriksson menar att folkligt berättande om osannolika händelser har funnits i alla tider och olika uppteckningar visar att människorna i det gamla bondesamhället hade föreställningar om övernaturliga väsen, däribland trollen. Föreställningar om trollen avspeglas inte bara i sagor och sägner utan också i olika folktröföreställningar, ordspråk och talesätt. Boken baserar sig på berättelser som finns samlade i Svenska litteratursällskapets arkiv i Helsingfors, Folkloristiska samlingarna vid Åbo Akademi i Åbo och i verket *Finlands svenska folkdiktning*. Geografiskt täcker berättelserna hela Svenskfinland.

Henrikssons bok omfattar en gedigen populärvetenskaplig presentation av trollen inom olika folkloristiska genrer. Boken inleds med ett övergripande kapitel om folktro och övernaturliga väsen förr och nu. Därefter får läsaren ta del av sagor och sägner om troll som berättats på olika orter i Svenskfinland. I sagor och sägner från bondesamhället, d.v.s. på 1800-talet och tidigt 1900-tal, sägs trollen vara farliga väsen och det fanns en föreställning om att de var elaka och rika lurendrejare som gjorde sitt bästa för att ställa till det för människorna. Människorna i sin tur gjorde allt för att skydda sig mot trollens påfund och trollen fungerade ofta som syndabocker när något inte gick som planerat. En sägen om två troll i Bromarv upptecknad i slutet av 1900-talet fungerar som exempel på modernare föreställningar om trollen. I slutet av boken lyfts berättelser och föreställningar om trollen i vår tid fram genom olika ordspråk och talesätt.

Genom boken har Henriksson populariserat en bit av den finlandssvenska folkloren på ett mycket trevligt och intressant sätt. Om läsaren törstar efter mera kunskap uppmanas han därtill att ta del av Camilla Asplund Ingemarks doktorsavhandling *The Genre of Trolls. The Case of a Finland-Swedish Folk Belief Tradition* som är en vetenskaplig framställning av trollen i Svenskfinland. Det finns än idag spår av den folktro om troll som man hade i det gamla bondesamhället eftersom gamla talesätt ännu lever kvar. Dock pratar vi idag främst om troll i bemärkelsen trollskog, trolldag och trolltyg medan bondesamhällets berättelser om troll handlade om människoliknande väsen som inte betedde sig som vanligt folk. Boken varvas med gammal och ny folktro om troll vilket

ger boken ett mervärde eftersom det ger en bild av varför vi i dagens samhälle fortfarande pratar om trollen. Dock saknar jag ett inlägg om den kanske modernaste varianten av troll, nämligen internettroll. Bakom internettrollen finns personer som vill röra om i den mediala grytan och provocera andra internetanvändare genom att t.ex. skriva upprörande inlägg på sociala medier. Medan man i bondesamhället hade en uppfattning om att människan kunde bli bergtagen av trollen, d.v.s. lurad så att hon gick vilse i skogen, kan vi i dagens läge förirra oss på internet om vi inte förhåller oss kritiskt till vad som står där. Vi kan bli så att säga bergtagna på ett lite annat sätt än vad man blev förr i tiden.

Eftersom boken har en populärvetenskaplig stil och innehåller många beskrivande illustrationer anser jag att den är riktad till en bredare läskrets i första hand och inte till en läsare med akademiska intressen. Detta upplever jag ändå positivt eftersom ämnet folkloristik för gemene man kan vara svårt att sätta sig in i. Jag anser att boken på ett fängslande sätt lyfter fram vad folkloristik är med hjälp av trollen. Därtill får man en förståelse för genererna saga, sägen, ordspråk och talesätt och varför dessa är så vanliga i Svenskfinland. Genrererna exemplifieras också med hjälp av andra väsen än trollen vilket gör att boken också är lämpad som en allmän introduktion till ämnet folkloristik.

Bokens upplägg gör att den lämpar sig bäst om man läser ett kapitel då och då och inte som sträckläsning. Jag upplever att vissa kapitel kommer i en ologisk ordningsföljd vilket gjorde att mitt helhetsintryck av boken blev att den är hoppig. Dock är kapitlen väldigt genomtänkta i sig vilket gör att man utan problem kan läsa dem i ickekronologisk ordning. I kapitlen varvas direkt citerade berättelser med en analys av dem vilket gör att boken har en tydlig röd tråd.

Trots att boken inte är så teoretiskt djupgående så fyller den också en funktion i den akademiska världen. Att kunna popularisera folklore och göra den tillgänglig för vilken läsare som helst är något som kan kännas utmanande för en akademiker. Boken är ett mycket lyckat exempel på hur man kan göra folkloristiskt material intressant även utanför det akademiska. Man kan också tänka sig att boken kunde användas i folkloristikens grundkurs eller som litteratur till inträdesprovet till uni-

¹ Henriksson, Blanka 2012. *Trollen och vi: Folkliga föreställningar i Svenskfinland*. Scriptum, Vasa. 86 s. Ill.

versitetet, just p.g.a. att många grundläggande begrepp inom folkloristiken tangeras.

Bokens populärkulturella stil gör ämnet lätt att ta till sig och väcker ett intresse för att få veta mera. Dock är det viktigt att definiera vanligt förekommande begrepp i boken om man har för avsikt att använda den i ett vetenskapligt sammanhang. Begrepp såsom ”det gamla bondesamhället” kunde ha förklarats bättre men

eftersom boken är riktad till en allmän publik anser jag att definitioner inte är av primärt intresse i detta sammanhang. Jag fattade genast tycke för boken eftersom den är välskriven och varierande. Boken presenterar folktron om troll i Svenskfinland på ett trevligt och lättförståeligt sätt.

Sofia Lillgäls

Dansen för åskådare

Gunnel Biskop disputerade i juni 2012 inom ämnet nordisk folkloristik vid Humanistiska Fakulteten vid Åbo Akademi med doktorsavhandlingen *Dansen för åskådare*.¹ I avhandlingen granskar Biskop de processer som ledde till att den folkliga dansen lyftes upp på estraderna. Hon har tre frågeställningar: För det första vill hon veta hur det gick till då danserna började inövas i grupp och komma upp på scenen, samt vilka danser det var frågan om. För det andra vill hon få reda på vilka drivkrafter som låg bakom det hela, och för det tredje ta reda på ifall danserna som visades upp blev nedtecknade i likhet med annan folklore under den senare delen av 1800-talet. Området har inte tidigare intresserat forskare varken i Finland eller övriga Norden. Avhandlingen är en banbrytare inom folkdansforskningen, eftersom det är den första i sin klass som belyser de faktorer som ledde till folkdansrörelsens uppkomst i början av 1900-talet.

Biskops material har till största delen utgjorts av tidningspress, det vill säga recensioner, referat, annonser och notiser såväl i tryckt som i digital form. Därtill har hon använt arkivalier och arkivmaterial, tryckta programblad, medlemsartiklar, brev, samt både handskrivna och elektronisk korrespondens. Som teoretisk inspiration har Biskop använt sig av Kerstin Smeds teori om nationalism och nation, Peter Burkes distinktion mellan den lilla och den stora traditionen, samt Jan Sundbergs tankar om bygdesvenskhet och kultursvenskhet. Biskop konstaterar att den relevanta teoretiska litteraturen pekar på att den lilla traditionen är en komponent i nationalitetstänkandet, och menar att folkliga danser i den lilla traditionen därmed i sin tur blir en något lekfull komponent i kultursvenskhetens strävan att stärka den svenska nationalkänslan i Finland. Med detta i baktankarna har hon idkat kontextuell närläsning av sitt material och analyserat det med hermeneutiska metoder. Med kontextuell närläsning menar hon att hon har ett emic-perspektiv på ämnet hon behandlar, eftersom hon har kännedom om danserna i deras historiska och kulturella kontext, samt kunskap

om vad som sker med en dans innan den kommer upp på estraden. Hon är också själv dansare och känner till de allra flesta danser som omtalas i materialet. Redan i början av avhandlingen är Biskop noga med att positionera sig själv och anmärka på hur hennes positionering påverkat arbetet med avhandlingen. Hon klargör också sitt val av ämne: dansen är ”ett glädjeämne” för henne, någonting hon brinner för, därmed intresset för folkdans på scenen.

Syftet med avhandlingen är tydligt och rakt på sak ”att granska intresset för folkdans som estradprodukt och insamlingsobjekt under den senare delen av 1800-talet hos den svenskspråkiga befolkningen i Finland.” Biskop sällar vidare fram syftets och frågeställningarnas kärna genom icke-definitioner. Syftet är exempelvis inte att undersöka nationalismen i sig, och inte heller att studera tillställningar där dans förekom som programnummer som sådana eller deras förhållande till den rådande politiska situationen i Finland under den senare delen av 1800-talet. Med andra ord är avhandlingens syfte klart och tydligt utkristalliserat.

Själva studien är disponerad tematiskt, där varje kapitel utgör en egen helhet som skildrar specifika tilldragelser där dans och dansmusik spelat en roll. Trots detta finns det en underliggande kronologi i dispositionen, vilket gör avhandlingen smidigare att läsa. Kronologin bygger på den ström av impulser som lett till att ett initiativ har följts av ett annat, ett orsak-verkan förhållande. Biskop börjar med en kort introduktion till uppvisningen av danser genom att skildra några tidiga uppvisningar av folklig dans, där hon går tillbaka till 1600- och 1700-talen. Därefter hoppar hon till år 1866 och Konstnärsgillet årsfest, där folklig dans för första gången visades på estraden i Svenskfinland, och går därifrån vidare genom den senare delen av 1800-talet med milstolpar som Finlands första opera, den svenska dansgruppen Philochoros, stiftandet av Svenska litteratursällskapet i Finland, sce-

¹ Biskop, Gunnel 2012: *Dansen för åskådare. Intresset för dansen som estradprodukt och insamlingsobjekt hos den svenskspråkiga befolkningen i Finland under senare delen av 1800-talet*. Åbo Akademis förlag, Åbo. 368 s.

niska bondbröllop, eldsjälens och traditionsbäraren Nils Oskar Jansson från Kimito, grundandet av Suomalaisen Kansantanssin Ystävät och Svenska litteratursällskapets tidiga dansinsamlingsprojekt. Därtill har hon tagit fasta på dansmusik på estraderna och den första spelmanstävlingen i Svenskfinland, samt de tillställningar som organiserades för att samla in pengar för en mängd olika ändamål där folkdans var ett inslag i programmet.

I slutet av avhandlingen återkommer Biskop till sitt syfte och sina frågeställningar, och sammanfattar sina slutsatser genom att ge svar på respektive frågeställningar. Slutsatserna är uttömmande och heltäckande, ingen fråga lämnas obesvarad. I folkloristisk anda har hon även noterat de underliggande föreställningar om folkdans som förekommer i materialet, exempelvis det faktum att pressen uppfattat alla danser vars namn slutat på -polska som folkdanser, likaså alla danser där liar och räfsor förekommit som rekvisita. Folkdräkternas roll i det hela kan inte överbetonas. Dräkterna fick en nationalromantisk status, vilket klargjordes bland annat genom att Zacharias Topelius till Konstnärsgillet följande årsfest, 1897, skrev ett divertissement enbart med syftet att lyfta upp dräkterna på estraden en gång till. Biskop poängterar även ekonomiska aspekter vid sidan av nationalistiska. Då man behövde samla in pengar för någonting, exempelvis genom ett lotteri, var det inte ovanligt att folkdans ingick som ett nummer bland andra i programmet. Hon drar även paralleller till insamlandet av folklore överlag under den relevanta tidsperioden och hur tidningspress påverkade arbetet. De danser som visades upp på estraden tecknades i regel inte ned och den främsta orsaken var att det var mycket svårt att teckna ned distinkta rörelsemönster på papper. Nedtecknandet av finlandssvenska danser kom igång på allvar senare, under den förra delen av 1900-talet. Slutsatserna är med andra ord uttömmande till den grad att man som läsare känner sig tillfredsställd med svaren.

Rent grafiskt är avhandlingen snygg. Boken är inbunden i en vinröd pärm, som pryds av ett handkolorerat fotografi av fyra par som, enligt bildtexten på insidan, dansar Klappdansen. Balken med metatext på baksidan är informativ, kort och koncis. Balansen mellan text och bild inne i boken är välgjord, om man tar i beaktande att bilder bör placeras där de är relevanta. Det här leder å sin sida till att vissa delar har mycket bilder och lite text, medan andra har mycket text men knappt en enda bild. I det stora hela är avhandlingen välstrukturerad med en logisk disposition.

Avhandlingen är väldigt specialiserad och blir därmed riktad till en mycket specifik publik, i det här fallet folkdansare, personer insatta i folkdansrörelsen, samt akademiker, främst inom områdena folkloristik och etnologi. Den engelska sammanfattningen på slutet är dock något förenklad, vilket gör den förstälilig för en bredare publik.

Som folkdansare och folkloristikstuderande har jag noterat ett nytt uppsving av scenisk folkdans på senare tid. På finskt håll blir folkdansen mer och mer specialiserad, med mer fokus på produkt än på process, de danser som övas in är från början tänkta för estraden. Även i Svenskfinland ser man en förändring. Exempelvis Finlands Svenska Folkdansring lockar med de yngre generationerna genom att specialisera sig på koreografier med folkdansen, som de övar in och turnerar med runt om i Finland och Europa. Även på internationell nivå kan man se att folkdans på estraden är tidens melodi, då Noregs Ungdomslag för några år sedan tillbaka drog igång ett samnordiskt projekt för dans på scenen, där jag själv medverkar som dansare. Det nya uppsvinget med folkdans på estraden kan alltså ses såväl i Finland som i Norden, rentav runt om i världen, då folkdans- och folkmusikfestivaler blir alltmer populära. På grund av detta anser jag att Biskops avhandling i allra högsta grad är aktuell och relevant i dagens läge.

Bettina Westerholm

Fenomenologisk kulturvetenskap

Den etnologiske veteranen Jonas Frykman med en omfattande produktion bakom sig har utkommit med en bok om fenomenologin som en användbar teoretisk utgångspunkt för etnologisk och kanske också folkloristisk forskning.¹ I själva verket visar han i sitt allra sista kapitel att fenomenologiska tankegångar genomsyrat svensk och norsk kulturvetenskap redan under ett trettioårigt år. Varför då denna bok?

Värdet ligger på flera plan. Dels ger Frykman goda översikter över hur etnologin i Sverige utvecklats och förändrats då idéer om materialitet ersatte föremålsforskningen och i förlängningen av den processen relationen mellan människa och redskap blev central snarare än människan som redskapsanvändare eller redskapet som föremål. Dels visar han hur övergången från den postmoderna förtjusningen för diskurser och andra högtflygande

¹ Frykman, Jonas 2012. *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Carlssons, Stockholm. 176 s.

fenomen till det vardagligt nära gestaltats i forskningen. Vidare hänvisar Frykman glädjande nog ofta till skönlitteratur som en källa till förståelse av kulturella fenomen. Slutligen vill jag också föra fram hans sätt att sätta etnografin i högsätet. Man dristar sig nästan till att skriva att Frykmans bok är ett utrop i stil med "Ned med teorierna!"

Fenomenologin som forskningsredskap är inte ny, tvärtom har den rötter som är flera hundra år gamla och spridda som rottrådar i många vetenskaper. Namn som Heidegger, Arendt och Bachelard, och i viss mån den nyare fenomenologins fader Edmund Husserl, nämns flitigt. I huvudsak koncentrerar sig fenomenologin på att studera ett visst fenomen och belyser det från olika håll. I första hand kan fenomenologin framstå som ett sätt att göra en ren och skär beskrivning då den grundläggande tanken är att försöka nå tinget i sig (*das Ding an sich*, som Immanuel Kant formulerade sig). Då blir det mest värdefulla som de senaste tidernas kulturforskning har att bidra med kanske insikten om att den som ser och studerar ett fenomen samtidigt tolkar det och att han/hon därför måste redogöra för sin egen ställning i förhållande till fenomenet.

Inom kulturvetenskaperna har man förstått detta grepp som att konkreta föremål som redskap, landskap, kropp blir centrala forskningsobjekt i motsats till det stora intresset för representationer och symboler som länge varit förhärskande. Men inte bara konkreta föremål väcker intresse utan också känslor och sinnen. Man talar ju om den affektiva vändningen (*the affective turn*). Ett av fenomenologins mål såsom Frykman beskriver den är kanske att vända uppmärksamheten från koncentrationen kring de kognitiva processerna och försöka nå människans vardag och verklighet i praxis som hon själv känner och upplever den utan att hon först behövt förklara den i ord. På grund av risken för hemmablindhet blir det viktigt för iakttagaren att göra sig medveten om vilka fenomen han/hon riskerar förbise för att de är självklara i all sin vardaglighet. En barnslig nyfikenhet på världen blir ett villkor för ett gott fenomenologiskt arbete.

Fältarbetet blir därigenom centralt. Frykmans bok är en beskrivning av flera situationer där han själv varit med bland annat på den krigsdrabbade Balkanhalvön. Han bygger också upp sin bok kring egna tidigare studier av det svenska bondesamhället men nu med fokus just på fenomenen som sådana, som skapare av känslor genom sinnenas påverkan, som skapare av upplevelser och därigenom erfarenheter. Kroppen är förstas inkörspor till alla dessa känslor, upplevelser och erfarenheter. Därför blir den ett centralt tema i boken. Tyst kunskap behandlas rätt så ingående. Frykman menar att kroppen, i detta fall händerna, "vet" när en vetebrodsdeg är lagom för utbak-

ning. Han hävdar att en erfaren man kan fälla ett träd utan att behöva kunna verbalisera och förklara processen på förhand. Hans kunskap sitter i kroppen.

Jag hade önskat mig ett problematiserande kapitel om relationen mellan å ena sidan människan, hennes sinnen, känslor, upplevelser och erfarenheter och å den andra människans förmåga till tänkande med eller utan språkliga uttryck. Nu får man den uppfattningen att ett föremål påverkar människan bara för att det är ett föremål. Det förefaller nästan som om föremål antropomorfiserats. Begreppet "kropp" är förstas mångtydigt, men det verkar som om huvudet inte hörde till kroppen. Frykman skriver exempelvis att en stor sten uppfordrar till försök att lyfta den eller att hoppa över den eller att bearbeta den. Men är det så? Kan man inte tänka sig att folk går förbi en sten utan att den alls betyder någonting för dem? Fenomenologins koncentration kring föremål får inte leda etnologin eller folkloristiken till att glömma människan som en tänkande varelse. Det är kanske först då människan lärt sig att en sten kan bearbetas, bestigas, flyttas som lusten vaknar. Det är kanske först då modern stått bredvid sin dotter när hon knådade sin deg och visat för henne att den ännu inte var redo för utbakning som dottern långsamt lärt sig när den har rätt konsistens. Det är kanske först då mannen fällt flera träd tillsammans med sin far som förklarat varför det måste göras på ett visst sätt som han lärt konsten. Inte ens bron i Visegrad som spelade en stor roll som plats för en massaker under kriget i det forna Jugoslavien talar till den som inte har en aning om kriget där eller krig överhuvudtaget.

En annan fråga man kunde diskutera är huruvida känslor är så avintellektualiserade som boken låter förstå. Äckel, sorg, smärta men också glädje, kärlek eller vänskap är i högsta grad kulturprodukter. Det som man i en region uppfattar som läckerheter är äckliga i en annan, smärta vid barnsbörd uppfattas på olika sätt i olika länder, kärlek och vänskap är otänkbara i vissa kombinationer i vissa situationer och helt plausibla och praktiserade i andra. Är det faktiskt "bara" kroppen utan huvud som avgör sådant?

Genomgående frågar sig Frykman vilken nytta man som folklorist-etnolog-etnograf kan dra av fenomenologin. Svaret hittar jag på sid. 139: "Den nytta man kan dra om tingens motstånd eller eftergivlighet som etnografiskt arbetande analytiker är dels att lära sig fråga efter dem, dels att ständigt vara uppmärksam på *praktiken* – de situationer där de tas i bruk." Boken är inspirerande och kommer säkert att föda många fruktbara tankar hos kommande läsare.

Ulrika Wolf-Knuts

Det svenska i Finland på spåret

Att ge sig ut på en kulturanalytisk resa genom det svenska i Finland har varit folkloristen Sven-Erik Klinkmanns uppdrag i boken *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land*.¹ Uppdraget fick han av Svenska litteratursällskapet i Finland i anslutning till sällskapets 125-årsjubileum år 2010. Såsom författaren själv konstaterar har temat under åren blivit oerhört genomforskat från en mängd håll och infallsvinklar. Detta bevisas också av hans långa lista över arbeten som inom olika discipliner publicerats om det svenska i Finland. Läsaren kommer osökt att fråga sig om det ännu finns något nytt att skriva om ämnet.

En motivering kan tolkas vara att Klinkmann vill vidareutveckla de frågeställningar om det finlandssvenska som behandlas i antologin *Gränsfolkets barn*, skriven av etnologerna Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist. Deras kulturanalytiska angreppssätt har varit en viktig inspirationskälla i hans eget arbete. En annan motivering kan vara att det svenska i Finland och dess historia inte befinner sig i ett statiskt tillstånd. Med tiden kräver den ständiga förändringen i samhället nya tolkningar ur nya synvinklar.

Det svenska i Finland undersöks genom språket som författaren ser dels med en kulturhistorisk vinkling och dels som gräns- och kontaktyta mellan finskt och svenskt, men också som identitet och psykologi. Det är tre undersökningsområden som ter sig viktiga. Med tanke på författarens forskningsbakgrund är det inte förvånande att finlandssvenska populärkulturella yttringar i form av populärmusik, rock och jazz utgör ett av dessa tyngdpunktsområden. Ett annat område gäller studiet av hur det svenska i Finland under århundradenas lopp formerat sig som kulturella mönster. Författaren fokuserar på frågor om distinktion, flerspråkighet och översättningsbarhet. Han gör också en djupdykning i finskt och svenskt hos Runeberg samt i det modernas genombrott. Det tredje och enligt författaren det viktigaste området utgörs av den psykologiska inramningen för det svenska i Finland. I det här sammanhanget står Mumindalen och ankdammen som metaforer för det finlandssvenska.

Den analytiska resan inleds med nedslag i olika sociala rum i det finländska samhället efter 1809. Författaren har valt att med stöd av historiskt material granska aristokratin, den gotiska romanen, cirkusen och bildningsresorna. Under autonomins tidiga årtionden var svenskan det dominerande kultur- och skriftspråket. Aristokratin livsstil och sociala koder övertogs av borgerskapet, som för sin del samtidigt tog avstånd från allmogen. Det var de läs- och språkkunniga som kunde ta del av romaner,

njuta av cirkusnöjen på olika språk och företa utlandsresor till kontinenten i bildningssyfte. Dessa personers ursprung var oftast svenskspråkigt. Även historiska dokument och litteratur var skrivna på svenska. Författaren konstaterar, att svenskan under den här tiden framstod som en förmedlare mellan det finska språket som ännu befann sig under utveckling och de äldre europeiska kulturspråken.

Som en ingångsport till den språkideologiska problematiken har författaren valt J.L. Runeberg och hans relation till det svenska, det finska, det patriotiska och det nationella. Runebergs retoriska figurer kan ses som kollektiva representationer för finskhet och det tavastländska insjölandskapet som det emblematiska nationallandskapet. Trots sina rätt svaga kunskaper i finska skapade Runeberg en idealbild av finnen, som för honom inte betydde finskspråkighet utan var av allfinsk karaktär. Enligt Klinkmann växer det fram en bild av en i flera avseenden paradoxal författare med svenska som modersmål, finne och patriot i sin diktning och fennofil, men i relation till det finska folklivet ändå en utomstående betraktare.

I bokens följande avsnitt behandlas övergången från ett ståndssamhälle till en demokrati under åren 1880–1939, då industrialiseringen och moderniseringen förde med sig nya idéer och strömningar. Analysen fokuserar på diskurserna språkpolitik, nationalism och modernitet. Författaren har kunnat identifiera också en fjärde diskurs i turismen som analyseras utgående från Magnus Londen böcker och reseskildringar. Tiden kännetecknas av mobilisering och sammanförande av de geografiskt och historiskt disparata elementen inom den svenskspråkiga befolkningen under en gemensam finlandssvensk minoritetsidentitet. Utom känslor av marginalitet och utanförskap har författaren noterat att det svenska i Finland också profilerade sig som internationalismens och liberalismens utpost med äventyrslystnad och vurm för främmande kulturer.

Bokens följande två kapitel handlar om jazz, rock och popmusik under 1950-talet och framåt, sedda ur finlandssvensk synvinkel samt i relation till det finska Finland och det svenska i Sverige. De tidiga finlandssvenska och tvåspråkiga jazz- och rockartisterna med ursprung i svenskspråkiga skol- och studiemiljöer fungerade som förmedlare av internationella stilar och kulturer i Finland. Man kan se dem som pionjärer och nyskapande individer under etableringsskedet på 1950- och 1960-talen. Ett fenomen för sig på 1980-talet var den s.k. hurrarrocken som hade sitt ursprung i högskolekretsar

¹ Klinkmann, Sven-Erik 2011. *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 754.) Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. 382 s. Ill.

i Österbotten. Dess språk pejlade den aktuella finlands-svenska självförståelsen med självkritiska och ibland även med självparodiska drag. Författaren konstaterar att när rock- och popartisterna sjunger på svenska, finska eller engelska, kan det ses som överväganden kring de positioner som den komplicerade statusen som både minoritet, etnicitet och nationalitet leder till i relation till en internationell och mer eller mindre kommersiellt präglad kulturform som rock och pop.

Det tredje problemområdet och den psykologiska inramningen fokuserar på analysen av ankdammen och Mumindalen, två kända metaforer för det finlandssvenska. Författarens nyckelbegrepp är *double bind*, lanserat av Gregory Bateson, dvs. dubbelbindningen både inåt och utåt, mellan finskt och svenskt, men också mellan finlandssvenskt och svenskt i Sverige. Mumindalen med sina olika personligheter och sin kust- och skärgårdstillhörighet står för den lyckliga finlandssvenska idyllen, som dock hotas av ett kaos. Samtidigt utgör den ett språkligt och mentalt gränsområde mellan det finska i Finland och det svenska i Sverige. Den kollektivt uppfattade ankdammen med kopplingar till borgerlig Helsingforssvenskhet och med negativa konnotationer av instängdhet och stillastående har förvandlats till en döende kliché som fått en instrumentell funktion i den sociala interaktionen i påfallande självkritiskt syfte. Båda metaforerna fungerar likväl också som ett slags försvar för det svenska i Finland med associationer till trygghet, litenhet och hemtrevlighet.

Avslutningsvis frågar sig författaren, vad denna resa lärt honom. Svaret blir att spelrummet för det svenska i Finland, i motsats till talet om det trånga rummet, marginalisering och exotisering, också handlar om expansivitet, pionjärande, avantgardism, internationalism, flerspråkighet m.m. Det komplexa i konstruktionen, det flytande och fragmentariska, det dynamiska, öppna och

oavslutade kan inte heller fångas in i en enskild analys eller i en enda blick, men är samtidigt dess styrka. Svagheten ligger i svårigheten att entydigt fixera vad man egentligen avser med det svenska i Finland. Följaktligen anser författaren att innebörden i begreppet finlandssvensk är reducerad jämförd med konstruktionen av det svenska i Finland.

Läsaren är övertygad om K linkmanns beläsenhet och mycket imponerad av hans omfattande arbete med det historiska materialet, även om texten på vissa ställen känns som en förteckning över olika referenser. Det populärkulturella avsnittet skiljer sig i detta avseende, kanske därför att utgångspunkten finns i författarens eget originalmaterial inom det s.k. Vasaprojektet från ungefär samma tid. Avsnittet ger också ny kunskap om de finlandssvenska och tvåspråkiga artisternas roll inom genrerna och kan därför rekommenderas för alla som är intresserade av populärmusikens etablering i Finland.

En sak som läsaren kan undra över är den nästan totala frånvaron av det åländska och dess förmedlande roll i sammanhanget. Vissa åländska artister nämns i det populärkulturella avsnittet, men annars saknas diskussionen kring det åländska och ålänningarnas mentala och geografiska hemvist i gränslandet mellan det svenska i Sverige och det svenska och finska i Finland. Med sin huvudsakliga orientering mot det svenska i Sverige har de också vissa beröringspunkter med det svenska i Österbotten. Att t.ex. Johannes Salminen förhåller sig negativt till finlandssvenskan eller "mumindalskan" kan ha att göra med just hans åländska härkomst. Å andra sidan kan den åländska kulturen och språkpolitiken ha förefallit ett alltför omfattande tema att behandlas inom den här bokens pärmar.

Anna-Liisa Kuczynski

Maskulint mörker

Det har skrivits mycket om extrem metal i Norden, men finsk black metal har undgått en djupare analys fram tills nu. Folkloristen Mikael Sarelin gör i sin doktorsavhandling, *Krigaren och transvestiten* en djupdykning i finsk black metal.¹ Avhandlingen är uppdelad i tre forskningsområden. Först tar Sarelin upp en historisk aspekt för att kontextualisera black metal. Sen tittar han på begreppet mörker, en hegemonisk del av scenen. Till sist lägger han ett genusperspektiv på black metals mansdominerade värld. Genom att titta på de performanser som artisterna

utför på scenen och genom en serie intervjuer med personer från den innersta kretsen av finsk black metal gör Sarelin en genomgående och bra analys av black metal-scenen.

Med hjälp av grounded theory och närläsning har Sarelin analyserat sina egna transkriberade intervjuer och fältdagböcker. Sarelin menar att black metal är en väldigt visuell genre. Artisterna är ofta svartklädda med nitar, kedjor och patronbälten. De är också oftast sminkade i

¹ Sarelin, Mikael 2012. *Krigaren och transvestiten. Gestaltningen av mörker och maskuliniteter i finländsk black metal*. Åbo Akademis förlag, Åbo. 208 s. III.

så kallad corpse paint, där man målar sig vit i ansiktet och svart runt ögonen, svarta pentagram eller uppnervända kors förekommer också i målningen. Under spelningar är det inte heller ovanligt att man får se djurskallar på pålar och vissa artister sportar med att slänga ut djurdelar och blod till publiken. Begreppet scen är ett centralt begrepp i avhandlingen. Scen är ett begrepp som används inom all metal. Metal-scenen innefattar alla olika metal genrer, artister och fans medan black metal-scenen är specifik för just black metal. Scenen är inte bara det som artisterna framträder på, det berör också allt runt den, till exempel att producera och sälja skivor, skriva artiklar och recensioner. Black metal-scenen kräver engagemang, om man inte är direkt hängiven black metal-scenen är man inte en del av den.

Sarelin påpekar att black metal som all metal har sina rötter i blues och rock'n'roll. Från rock'n'roll har den lakats fram via heavy metal som Black Sabbath, punk som The Clash och New Wave of British Heavy Metal med Iron Maiden. Inom grenen extreme metal delar den plats med trash metal, death metal och doom metal. Enligt Sarelin är black metals kanske mest framträdande drag det sataniska temat. Det brittiska bandet Venom myntade begreppet black metal i och med deras skiva *Black metal* från 1982. Därefter har det kommit åtminstone tre vågor av black metal och genren har delats upp i en mängd subgenrer. Bland annat finns det idag nynazistisk, national-socialistisk black metal (NSBM), mer direkt religiös black metal där man verkligen dyrkar den onde och suicidal-, självmords-black metal.

Sarelin går systematiskt igenom black metals historia fram till tidigt 2000-tal, det hade varit intressant att också få ta del av det senaste som hänt inom black metal. Den historiska delen lämpar sig väl för dem som är nyfikna på hur black metal uppstod och vad som har skett inom scenen. Enligt Sarelin växte det fram en väldigt stark black metal-scen i Norge under nittioalet. Det kalla klimatet och den långa vintern i Nord en verkar lämpa sig väl för att skapa black metal. Den norska black metal-scenen kom att förknippas med ett gäng våldsdåd som ägde rum under nittioalet. Øystein Aarseth, grundaren till orkestern Mayhem, öppnade skivaffären Helvete i Oslo 1991. Den blev en central plats för den norska black metal-scenen. Orkestrar som umgicks med Aarseth kom i media att kallas den svarta cirkeln. Lördagen den sjätte juni 1992, den sjätte veckodagen den sjätte dagen i månaden under den sjätte månaden (666 djävulens tal från uppenbarelseboken) sattes stavkyrkan i Fantoft i brand. Man har misstänkt Varg Vikernes, medlem i enmansorkestern Burzum för dådet. Detta kom att bli den första av många kyrkbränder som associerats med black metal-scenen. 1993 blev Aarseth mördad av Vikernes i sin egen trappuppgång. Därefter upplöses den innersta kretsen. Den finska black metal-scenen uppstod ungefär samtidigt som den norska, men den drog inte till sig lika mycket uppmärksamhet i media. Tidiga finska black metal-band var Archgoat, Beherit och Impaled Nazarene. Den historiska genomgången är välgjord, den går grundligt igenom den historiska bakgrunden till metal, black metal och finsk black metal. Beskrivningen av det visuella

och musikaliska är också bra. Alltsammans blir en nödvändig kontextualisering för att lättare kunna ta till sig de två andra analytiska delarna av avhandlingen

Den andra delen som Sarelin tar upp i sin avhandling handlar om religion eller livsåskådning och black metal. I finsk black metal handlar det om antikristlighet, satanism, nationalromantik, paganism, natur och melankoli. Mörkret är en del av den dualistiska ideologin i black metal, menar Sarelin. Mörker mot ljus. Ljuset representeras av kristendomen men handlar om all organiserad religion. De stora religionerna ses som masspropaganda för karaktärssvaga personer. Satanismen inom black metal är väldigt spretig. Dels manifesteras den i den så kallade left hand path, den vänstra handens väg, som handlar om att själv försöka uppnå gudomlighet och inte följa någon gud. Naturen är en bundsförvant inom black metal för att kritisera samhället och religionen: det fria vilda och en autentisk hemvist för ondskan, mörkrets och det farligas krafter. Här är mörkret påtagligt, den stora mörka skogen kontra den upplysta civilisationen. Melankolin framkommer bland annat genom de dystra låttexter som ofta förekommer. Sarelin tar upp ett par exempel i sin avhandling och de tar upp både undergång och självmord, två melankoliska teman som ofta förekommer i black metal-texter. Även om mörkret inte teoretiseras tycker jag att man får ett bra grepp om vad begreppet handlar om och varför det är en så stor, och hegemonisk, del av black metal-scenen.

Den tredje delen som Sarelin tar upp är mansdominansen och maskuliniteter i black metal-scenen. Enligt Sarelin handlar det om en arena där det nästintill endast är män som syns. Det finns några undantag som bekräftar regeln. Scenen är ett homosocialt umgänge där män knyter kontakt och upprätthåller den män emellan. Atmosfären är grabbig och även misogyn. Den tillåter inte kvinnor att ta plats, delvis för att det finns de inom scenen som anser att kvinnor inte har det som krävs för att vara en del av black metal-scenen, men också för att det inte ges utrymme åt dem. De kvinnor som lyssnar på black metal förblir i periferin. Det förekommer också ett "äijä"-ideal inom finsk black metal. Äijä är ett finskt begrepp som inte lätt låter sig översättas, grabbig räcker inte. Det är någon form av problematisk anakronistisk alfahane som gjorde saker ordentligt. Sarelin menar att äijä i viss mån är en motreaktion mot den moderna metrosexuelle mannen.

Sarelin hittar i sin analys två olika maskuliniteter inom black metal-scenen. Den förste är krigaren, en protestmaskulin karaktär som överdriver manliga attribut, något av en äijä. Han delar upp krigaren i två aspekter, barbaren och nazisten. Barbaren går klädd i nit, patronbälten och vapen med corpse paint och framstår som väldigt krigisk, menar Sarelin. Nazisten är däremot vålansad, klädd i skjorta utan extra attiraljer. Nazisten är en annan del av det krigiska, det mer ordnade och fascistiska, medan barbaren är mera en hejdlös krigare. Transvestiten som Sarelin tar upp är en motreaktion mot den egna scenen, den påvisar de hegemonier som rör kön som existerar inom black metal. Den har uppkommit för

att scenen inte ska stagnera, eftersom man jämt söker nya extremer inom black metal, menar Sarelin.

För att förstå sig på genren och vad den handlar om har Sarelin deltagit vid konserter och gjort intervjuer med några ur den innersta kretsen inom finsk black metal. Sarelin har valt att hålla personerna anonyma, något som är förståeligt på grund av vad informanterna berättar. Delvis kan det skada personerna i deras offentliga liv, det är i viss mån extrema åsikter som informanterna har om båda kvinnor, våld och nationen. Sarelins informanter argumenterar för att det handlar om individer som är våldsamma och inte hela scenen. Jag tycker ändå att det är befogat att hålla informanterna anonyma, eftersom de misogynna och samhällskritiska åsikterna som framträder i avhandlingen möjligtvis skulle kunna försvåra jobbsökningar och dylikt.

Materialet avgränsas till ett tiotal intervjuer med personer som är starkt hängivna black metal-scenen. De spelar i orkestrar, producerar och säljer skivor och skriver på olika black metal forum som tidningar, fanzines och på internetforum. Avgränsningen låter inte fans komma till tals, men även om det är en stor del av black metal-scenen så är det just de som producerar den som skapar den i mångt och mycket. Därför ger avgränsningen en bättre inblick i den finska black metal-scenens olika uttryck.

Sarelins deltagande observationer har också varit centrala för avhandlingen. Det är speciellt på konserter som black metal för fram hela sin audiovisuella karaktär. Här blir det också tydligt att det är de som står på scenen som mestadels skapar stämningen och att publiken mera deltar, om än aktivt, i den. Det är orkestermedlemmar

som skapar ljudet, skriver texten, ordnar scentillbehören och scenklädseln, producerar och säljer skivor och merchandise. Även om det är mycket som händer runt om spelningarna är de centrala just för att den visuella aspekten då också framkommer så tydligt.

Avhandlingen är ett framsteg i hur man ser på black metal. Efter att tidigare forskare avfärdat nödvändigheten av att analysera black metal ur ett genusperspektiv känns det desto mer relevant att påvisa att det verkligen finns ett behov av att göra det. Att black metal också handlar om kön är något som är nytt. Sarelin visar i sin avhandling att black metal definitivt handlar om genus, att det är en manlig och i viss mån misogyn scen det rör sig om. Även om sångerna inte beskriver orkestermedlemmar som sexgudar eller kvinnor som slavinnor, något som förekommer i andra metalgenrer, så finns det påtagliga genusaspekter som det är relevant att analysera.

Sarelin har lyckats väl med att både contextualisera och problematisera black metal. Den historiska delen ger en bra kontext, delen om mörker fördjupar intrycket och förståelsen för genren och den sista delen gör ett bra jobb med att se på problemen som finns inom scenen. Om man som akademiker har ett intresse för populärkultur, speciellt metalscenen så är det en väldigt intressant avhandling. Är man ett fan av black metal tror jag att den också är läsvärd. Den är också intressant ur ett genus- och samhällsperspektiv, eftersom black metal är en så extrem yttring i vårt västerländska samhälle och det finns tydliga genusfrågor att titta på inom scenen.

Johan Bergman

Kvinnligt och manligt i skämtballader

Bakgrunden till *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader* är en mycket ovanlig upptäckt – i Växjö hittades en bunt med papper djupt nere i bibliotekets samlingar. Dessa papper visade sig vara en vissamling som hade upptecknats av insamlaren George Stephens. Nu är det kanske inte helt unikt att gamla papper återupptäckts, men det ovanliga med just den här vissamlingen är att den för de nutida forskarna innehåller hittills okända balladvarianter.

Genren medeltida ballad har varit något av den folkloristiska forskningens ögonsten under disciplinens tidiga år. Framför allt de höviska balladerna eller riddar-

visorna, som behandlar riddare, jungfrur och konungar, fängade forskarnas intresse. Denna tematik passade mycket väl in i tidens rådande intresse för medeltiden och högreståndskultur. Eftersom balladen är en ålderdomlig genre, där nydiktningen har varit förhållandevis sparsam, insåg de tidiga forskarna att detta var en grupp texter som man kunde sortera och systematisera ända in på detaljnivå. Detta resulterade med tiden bland annat i *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad. A Descriptive Catalogue* (1978), redigerad av Bengt R. Jonsson, Svale Solheim och Eva Danielsson. I denna katalog hänvisade man till alla då kända uppteckningar som bedömdes vara tillräckligt balladaktiga för att kunna presenteras som ”äkta” medeltida ballader.

¹ Byrman, Gunilla & Olofsson, Tommy 2011: *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader*. Atlantis, Stockholm. 321 s.

I denna katalog ingår alltså inte de nyupptäckta uppteckningarna av George Stephens, helt enkelt eftersom redaktörerna inte kände till dem. Nu råkar det vara så att ett flertal av Stephens uppteckningar inte alls är höviska till sin karaktär, utan de är snarare grova, bisarra och burdusa medlemmar av undergenren skämtballaden – en grupp som inte alls har åtnjutit lika högt anseende inom forskningen som de högstämda riddarvisorna.

Detta utgör den fond som jag läser *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i m edeltida skämtballader* mot. Boken är författad av Gunilla Byrman, professor i svenska, och av Tommy Olofsson, docent i litteraturvetenskap. Författarna tar sig alltså an skämtballader, en grupp visor som länge har varit förhållandevis osynliga inom forskningen, vilket naturligtvis är berömvärdt och en intressant infallsvinkel. För mig, folklorist med stort intresse för folkmusik, blir det hela dock en ambivalent läsupplevelse.

Jag uppskattar den specialkunskap som författarna placerar in skämtballaderna i. Det är mycket intressant att läsa om jämförelser med occitansk trubadurlyrik och intermediala perspektiv på ballader. Från min folkloristiska utgångspunkt känns det dock tyvärr som om författarna håller fast vid föråldrade uppfattningar om kulturkomponenter och deras värde. En irriterande finkulturell preferens genomströmmar texterna – en variant kan till exempel förklaras vara ”sämre” eller ”mer korrumpierad” än en annan och författarna menar till och med att det händer att ”den gamla muntligt traderade folkpoesin kan påminna om och ibland möjligen även mäta sig med det bästa vi har av estetiskt raffinerad konstpoesi” (s. 144). Ibland ligger alltså det processinriktade, antropologiska kulturbegreppet väl långt borta. Från mitt folkloristiska perspektiv upplever jag att det hade varit mycket mera fruktbart att utgå från den muntliga kulturens egenart i stället. Begrepp som ”zersingen” och ”Gesunkenes Kulturgut” dyker upp i mitt huvud medan jag tar del av ana-

lysen – och år 2012 känns det hela mer än lovligt förlegat.

Under min läsning undrar jag också över varför författarna lägger ner så mycket energi på att visa att ”deras” ballader är minst lika ”äkta” som de som finns med i *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* i stället för att avskrika uppfattningarna om något slags ”idealballad” som är särdeles ”äkta” – de visar ju själva att dessa uppfattningar inte tål en konfrontation med verkligheten.

Tyvärr förhåller sig författarna också påfallande kolonialistiskt mot den finlandssvenska balladtraditionen. Genom att enbart tala om ”svenska” ballader ignorerar de det faktum att alla dessa ballader på svenska inte är upptecknade i Sve rige. Detta gör att uppgifterna framstår som inexakta. Faktum är att denna tendens även leder till direkta sakfel, som då författarna påstår att balladen ”Klampen” enbart har upptecknats i Sverige. Men ”Klumpfen” har också upptecknats i Nyland och den versionen finns tryckt i *Finlands svenska folkdiktning*.

Byrman och Olofsson tar tag i en av balladens undergenrer som har fått förhållandevis lite uppmärksamhet. I deras framställning blir dock skämtballaderna normerande, så att det som konstateras vara typiskt för denna grupp också överförs till att vara typiskt för balladen i stort. Därmed ställer också *Om kvinnligt, manligt och annat konstigt* krav på läsaren – om den inte har en relativt stor förkunskap om ballader är det lätt att bilden av balladen som genre blir skev. Detta till trots är jag övertygad om att boken kommer att hitta sina läsare. I dag är intresset för den medeltida balladen stort, så även för undergruppen skämtballader. Eftersom boken avslutas med en antologi där man går igenom skämtballaderna i George Stephens samling respektive typerna i *Sveriges medeltida ballader* kommer balladintresserade alldeles säkert att uppskatta boken också som materialutgåva.

Johanna Björkholm

Stadens hjärta

*Stadens hjärta*¹ är ett delresultat av flera stadsetnologiska projekt under 2000-talet, där forskare och sakkunniga delar med sig av sin kunskap om stadslivets förvandlingar ur ett etnologiskt perspektiv. Tidsperioden som studeras sträcker sig från 1900-talets senare del fram till våra dagar. Boken belyser ämnet ur ett nordiskt perspektiv. Artiklarna diskuterar hur förändring har skett, vilka deltagarna i förvandlingsprocessen har varit och hur intressen som planläggning, beslutsfattande, turism och

den rådande stadskulturen under respektive tidsålder har påverkat den urbana miljön.

Anna-Maria Åström bidrar med två artiklar om centrumlivets och varuhusens förvandlingar i Helsingfors. Oslo representeras i Kari Telstes artikel om paradgatan Karl Johans upprustning. Tankarna kring förnyelsen av Göteborgs centrum belyses i Kerstin Gunnemarks artikel. Katja Hellman och Sanna Lillbroända-Annala behandlar

¹ Åström, Anna-Maria & Lillqvist, Jonas (red.) 2012. *Stadens hjärta. Tåta ytor och symboliska element i nutida nordiska städer. (Folklivsstudier XXII)*. Svenska litteratursällskapet, Helsingfors. 380 s.

mindre städer, Jakobstad, Karleby och Ekenäs, medan Anne Niemi och Kajsa Wikman berättar om turistevenemang och historiebryk i Åbo och Lovisa. Om turismen i centrum berättar också Pia Olssons, Susanne Österlund-Pötzschs och Pirjo Korhokangas texter om Helsingfors, Mariehamn och Jyväskylä. Jyväskylä behandlas också av Tiina-Riitta Lappi, med tankar kring förändringen av stadens centrum under en längre tidsperiod.

Ingen är väl omedveten om förändringen som sker och har skett i både små och stora städer genom historien. Orsakerna till förvandlingen kan däremot vara obekanta. Boken för läsaren genom tiderna i urbana rum och förklarar en del av de drivande krafterna och fenomenen bakom förändringen ur ett etnologiskt perspektiv. Städerna vars förändring behandlas är olika i storlek. I en del av städerna – oberoende av storlek – styrs förvandlingen av snarlika intressen, medan andra kan ha särpräglade skäl. Snarlika intressen är t.ex. kommersiella strävanden, medan särpräglade skäl kan handla om historiska minnen och kulturarvifiering.

Stadens centrum har flera olika betydelser och status för både turister och invånare. En av dem är det fysiska rummet som inte helt självklart är skilt från det symboliska rummet. Olika grupper upplever olika verkligheter och minnesrum, beroende på sin omgivning och grupp-

tillhörighet. Som exempel på detta är t.ex. varuhus och köpcentra som Åström ser som en sorts rum för upplevelser och föreställningar. Arkitektoniskt är varuhusen uppbyggda som scen för kommersialismen, där begäret till ting stimuleras med hjälp av inredning som ”kuliser” och föreställningar i form av modevisningar och varudemonstrationer. Förvandlingen i städernas centrum har styrts av starka kommersiella intressen – vilka inte alltid har gått ihop med invånarnas förväntningar.

Skrivsättet upplevde jag till min glädje som lättfattat, även för en novis i ämnet. Ämnet behandlas på ett intressant sätt och hänsyn till de olika aktörerna i förvandlingsprocessen har tagits, och finns väl representerade. Personligen upplevde jag inget i bokens innehåll eller skrivstil som stack ut som störande, och därför kunde jag koncentrera mig väl på själva innehållet. Redan under läsning av inledningen fick jag fast mig själv med tankar som: ”det här ämnet skulle vara intressant att studera själv” – och detta faktum ser jag som en utmärkt merit och rekommendation för boken. Boken är utan tvekan ämnad som en vetenskaplig publikation, men jag skulle kunna tänka mig att den likväl finner läsare utanför den akademiska kretsen.

Reima Honkasalo

Kretensiska mantinådes i performans och komposition

Mantinådes är en genre av korta sjungna (eller talade) dikter som utövas på Kreta. De består av två helrader med 15 (8+7) stavelser, som rimmar med varandra; vanligast är de fristående, men de kan kombineras till längre kedjor. Tidigare var de vanliga vid skördefester, bröllop och andra fester, eller vid spontana sammankomster på kaféer och liknande där det ofta förekom att olika personer växlade mantinådes med varandra (liknande andra former av sångardueller i medelhavsländer som t.ex. Malta och Baskien). Dikterna kunde såväl improviseras som vara tidigare etablerade och hämtade ur minnet. Med ändrade umgängesvanor och nöjesliv har genren från 70-talet fått ändrade existensformer: tryckta i böcker, nedskrivna i personliga anteckningsböcker, som huvudämne för ett TV-program som gått flera säsonger där tittarna får skicka in sina egna, och person-till-person via SMS. Det sistnämnda är bara en ny variant på en ständigt förekommande beredskap att inflika verser i samtalskonversationer. Tidigare var det endast män som framförde texter-

na offentligt, men kvinnor har i lika hög grad använt dem och haft genrekompetens. Improvisation i stunden är en egenskap som uppskattas, men också formfulländningen och förmågan att kongenialt uttrycka en viktig känsla i en i förväg komponerad text.

Venla Sykäri har genom fältarbete utspritt över drygt tio år studerat genren, och presenterar den, dess kontexter, betydelser, estetik, framföranden och komposition i denna studie.¹ Den är utplagd som en rörelse från det generella till det specifika. Efter introduktionskapitlet där genren och forskningsprocessen presenteras, följer ett kapitel med den teoretiska ramen, där Sykäri elegant skriver in sig i korsningen mellan olika folkloristiska teorier; hon kombinerar oral formulaic theory och ett kontextberoende komposition-i-framförande-perspektiv med ett perspektiv där utövare och publik också tänker på texterna som objekt i sig, som självständiga texter, vilka kan bedömas som sådana utöver sin funktionella

¹ Sykäri, Venla 2011. *Words as Events. Cretan Mantinades in Performance and Composition*. (Studia Fennica Folkloristica 18.) Finnish Literature Society, Helsinki. 224 s.

lämplighet. Det är alltså en studie om en genre som överbyggjar den gamla text/kontext-problematiken.

Ett viktigt begrepp i boken är *register*, i ungefärlig betydelse stilistiska drag som aktualiserar ett stämning-läge. Mantinådes ses här som ett register som gör det möjligt att uttrycka vissa känslor och attityder (kärlek, åtrå, livssyn etc.) för vilka det kanske inte finns så många andra kommunikativa möjligheter i samtalsituationer (eller för egen reflektion).

Ett annat begrepp som används är kreativitet – för att fånga in att det handlar om en tradition där texterna helst ska vara nya, oväntade och värdefulla. I avslutningskapitlet talar Sykäri om fyra typer av kreativitet: den performativa (att kunna behärska framförande i situationen), den produktiva (att skapa nya texter), den personliga (att utveckla sin egen förmåga att dikta) och den perceptiva (att lyssna och att lära/utvecklas av att tänka över texten).

Framför allt så framhåller Sykäri den dialogiska karaktären hos genren – på flera olika sätt. Den kan användas i samtal, verser kan utväxlas i en verbal/musikalisk duell, en text står i intertextuell dialog med tidigare texter, de kan användas för interna dialoger etc. Det finns också en dialog mellan den enskilda texten och de olika estetiska normer som den ställs i relation till (vilket ofta kan diskuteras i samtalets form). Dialog är också ett viktigt begrepp i hennes forskningsprocess, som gått från att ställa frågor om genren till att själv försöka skapa texter och att själv vara den som kommenterar och kommenteras genom mantinådes, i vardagliga interaktioner med hennes närmaste kontaktpersoner.

Sedan följer ett kapitel som ger en överblick över Kreta, traditioner inom musik, dans, sång, och de traditionella festtillfällen som var den dominerande situationen för offentligt framförande av mantinådes, oftast sjungna. Ett kapitel presenterar den poetiska formen – metrisk struktur, tematik, olika längre former. Efter dessa kapitel som motsvarar en standardbehandling av ett ämne följer så två mer problematiserande. Ett fokuserar på framförandesituationer utanför de iögonenfallande offentliga festtillfallen, tillfällen då texterna reciteras och inramas i olika performansdiskurser. Här noterar Sykäri fyra sorters användningar: som en replik, en språklig resurs,

i vardagliga samtalskontexter; som referens till tidigare situationer där dikten använts mellan samma personer; i berättelser om andras framföranden; och när någon skrivit en ny dikt och vill förevisa och diskutera den med sina bekanta. (Här ser jag en möjlighet till tillämpning av hennes modell i att återvända till folkminnesarkivens dokumentationer av t.ex. folkmusik.) Vidare diskuteras också den improviserade användningen i samtalskontexter mer i detalj utifrån begreppet ”poem-memory”, att människor har en repertoar av dikter i minnet som en resurs att ta till. Sykäri framhåller fyra sätt på vilka användningen av dikterna blir meningsfull: i sångsituationer, genom att anknyta till temat hos föregående dikt; genom att passa in i en situationell eller annan kontext; genom att texten anpassats och modifierats på ett lyckat sätt; genom hur ett yttrande eller en idé infogas i diktens bildspråk.

Eftersom det handlar om en genre som fortfarande är produktiv, har Sykäri kunnat ställa frågor om hur diktning går till. Detta gör studien särskilt värdefull. Hennes rubriker i underavdelningar i kapitlet om komposition är: hur internaliseras traditionen, lokala definitioner av komposition, rimmens betydelse för att skapa formell struktur, idén om koherens i texten, motivationer för att dikta, förmågan att skapa en poäng som lyfter texten över beskrivande och enskilda metaforer (här fångat med begreppet *reframing*). De kan i mina ögon med lämplig anpassning användas som modell för analys av nyskapande i andra genrer.

Avslutningskapitlet kulminerar i en ”teori om dialogisk muntlig poesi” som knyter samman trådarna från Lord, Bauman, Briggs, Foley med flera. Vad som är särskilt lyckat med boken är just den mångsidighet som analysen lyfter fram, att både text, framförande, kompetens, innehåll är dimensioner som är viktiga och som bedöms medvetet – istället för att fokusera på en egenskap eller ett begrepp som överordnat. Texter existerar i framföranden, och i människors individuella reflektioner över texter som separata enheter med olika potential för olika användningar och som bärare av skönhet och vishet. Sykäri har lyckats med att skapa en syntes av olika aktuella folkloristiska teorier och begrepp som ger ett perspektiv på texter, och studien inspirerar till tillämpningar på helt andra genrer och traditionsmiljöer.

Alf Arvidsson

En omfattande analys av dödens makter

I det finska språket och i finsk folktro kan ordet *väki* betyda både en skara av olikartade övernaturliga väsen och en operoslig kraft, som påverkar på olika sätt och som kan förorsaka till exempel sjukdomar. På grund av det gamla arkivmaterialets beskaffenhet är det inte alltid lätt att entydigt skilja mellan dessa två grundbetydelser. Kaarina Koskis avhandling¹ är en noggrann och djupgående analys av den kvantitativt mest signifikanta gruppen av arkivmaterial gällande *väki*-traditioner, nämligen *kirkonväki*. I svenska språket finns det inte någon exakt översättning av begreppet; de närmaste är kanske *kyrkofolk* och *dödfolk*, vilka ändå innefattar bara kollektivt förekommande dödsväsen, inte den operosliga kraften. Koskis syfte är att konstruera en genomgripande översikt över *kirkonväki*-begreppet, dess användning i berättelse-traditionen och dess bruksvärde i manifesteringen av sociala strukturer och normer i det tidigmoderna Finland.

Avhandlingen baseras på omfattande källmaterial. Primärmaterialet består av drygt 2700 trosutsage- och berättelseanteckningar i Finska Litteratursällskapets folkminnesarkiv. Därtill har forskaren använt ordförklaringar bevarade i Finska dialektarkivet vid Institutet för de inhemska språken, några äldre folkmålspublikationer och dagstidningsmaterial från sekelskiftet 1800–1900. Materialet har insamlats från 1800-talets slut till 1960-talet och reflekterar folktröststoffets innebörder och uttryckssätt under senare delen av 1800-talet och under de första decennierna av 1900-talet.

I princip kan *kirkonväki*-materialet granskas ur två alternativa synvinklar: den rituella traditionen (utnyttjandet av dödens makter i trolldom och folkmedicin) och berättelse-traditionen (*kirkonväkis* förekomst och roll i de folkliga berättelsegenrerna). Koski har i sin undersökning betonat den senare. Den rituella traditionen är likvärd med i undersökningen, eftersom sätten att rituellt utnyttja och undvika dödens makter samt trollkonster utförda av illvilliga människor genom *kirkonväki*, är viktiga innehållselement i berättelserna.

Med en helhetsbild som syfte har Koski inte stött sig på någon specifik analysmetod, utan har tillämpat många olika approacher och metoder. De huvudsakliga metodiska redskapen är begreppsanalys, semantisk analys och narrativ analys. Genreanalys är också ett tungt vägande hjälpmedel, då traditionen behandlas på olika sätt och får olika betydelser i skilda narrativa genrer.

Författarinnan förbereder sin analys genom att kontextualisera sitt material både som arkiverade anteckningar och som tecken på människors liv och de-

ras uppfattning om verkligheten. En överblick över den tidigmoderna landsbygdsbefolkningens tanke-sätt och uppfattning om den omgivande världen hjälper oss att förstå folkliga idéer om dödens makter, som ibland kan verka ganska underliga för nutida läsare. Kunskaper om magiskt tänkande och folkliga uppfattningar om livet efter detta på landsbygden under 1800–1900-talen utgör en del av undersökningens tolkningsram. Den finska döds-kulturen med sina lager som tillkommit under historiens lopp är i sin helhet en betydande bakgrundsfaktor. De levandes förhållande till de döda, deras rädsla för döden, deras åsikter om goda och obehagliga sätt att dö o.s.v. har påverkat föreställningarna och återspeglas i berättelser om dödens makter. Både den katolska och den luther-ska kyrkans (ortodoxa regioner har utelämnats i den här undersökningen) inverkan på folkliga uppfattningar har varit stor: kristna gravskick och den centrala ställning kyrkan och kyrkogården har haft såväl i landskapet som i den folkliga världsbilden har ett direkt samband med de muntliga traditionernas innehåll. *Kirkonväki*-traditionen har dock även burit på förkristna uppfattningar.

Själva analysen av materialet börjar på lexikalisk nivå. Koski utreder till *kirkonväki* hänvisande ords betydelser och deras korrelationer med varandra. En ganska stor del av boken är ägnad åt denna begreppsanalys. *Kirkonväki* befinns vara ett särskilt diffust och inexakt fenomen. Både begreppets innehåll och på begreppet hän-syftande vokabulär varierar vitt och brett, och det finns med knapp nöd en korrelation mellan innehållslig och lexikalisk variation. För att förklara fenomenets oskarpa utnyttjar Koski bland annat Ludwig Wittgensteins filosofiska synsätt på kategorisering (med familjelikhet som centralt begrepp) och Eleanor Roschs prototyp-teori. Koski särskiljer tre olika prototyper, d.v.s. tre flexibla kategorier, vilka alla representerar en viss del av *kirkonväki*-traditionen. Prototyperna motsvarar till en del varandra, men har också avvikande betydelser och användnings-kontexter.

Efter begreppsanalysen går författaren vidare till en detaljerad innehållsanlys av berättelserna om *kirkonväki*. En del av berättelserna är *fabulat*, internationellt spridda trossägnar med en konstant och identifierbar handling. Koski visar hur välkända sägenmotiv kan ha använts lokalt för varierande ändamål: för att försäkra sin tro, men också för att uppge moraliska åsikter, för att lära ut rätt sorts uppförande eller helt enkelt för att underhålla åhörarna. Även *memorat*-genren, vilken inom folktroforskningen vanligtvis har ansetts vara den mest trovärda indikatorn på allvarligt menad tro, är i Koskis användning främst ett retoriskt medel (en diskursiv gen-

¹ Koski, Kaarina 2011: *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 371 s. Med engelsk sammanfattning.

re) att uttrycka saker som på ett eller annat sätt är angelägna för berättaren. Fabulat kan också berättas i form av memorat.

Centrala temata för berättelserna är spämän och de synska, *kirkonväki* som hämtar de avlidna, *kirkonväki* som antastare och plägare, och olika sätt att rituellt behandla dödens makter. En speciell grupp är sägner om händelserna på natten inne i kyrkan eller på kyrkogården, till exempel ”De dödas julotta”. I Koskis tolkning är en betydande sak incidentens sannolikhet i berättarnas egen omgivning – hon skiljer de nära och de avlägsna sägenvärldarna från varandra. Ju mer fjärran den berättade episoden är från berättarnas eget liv, desto mer i detalj beskriven och våldsammare blir den hotande makten.

I första hand riktar Koski inte in sig på att få reda på vad människor i gångna tider faktiskt har trott på. Hon intresserar sig mera för sätten på vilka trostraditionen symboliskt har använts för att uttrycka och behandla attityder och världsbilder. Sålunda spelar också berättelsernas estetiska drag och narrativitet en viktig roll. I stället för orden tro och trosutsaga använder Koski gärna ordet bild (*mielikuva*).

Den finlandssvenska traditionen utreds bara kort i slutet av boken. Den mest påfallande slutsatsen är, att trots många likheter mellan den svenskspråkiga och den finskspråkiga traditionen, stämmer den förstnämnda up-

penbarligen mera överens med den europeiska folktro- och sägenvärldens innehåll och motiv.

Man kan inte bestämma någon enstaka huvudbetydelse eller funktion för folktrostraditionen och detta gäller också beträffande *kirkonväki*. Koskis slutsats är att folktrostraditionen är ett dynamiskt system, i vilket kollektiva begrepp, bilder och motiv används som medel i manifesteringen av abstrakta och ibland ömtåliga attityder, känslor och argument. *Kirkonväki*-berättelser har varit ett användbart sätt att behandla de levandes problematiska förhållande till döden och de döda, och det är uttryckligen fientlighet mellan de levande och de döda som framhävs i berättelserna.

Kirkonväki har i alla delar av Finland varit ett av de centrala elementen både i folklig tro och i den narrativa folktraditionen. Det har dock fram tills nu varit ett föga utforskat ämnesområde. Kaarina Koskis avhandling är ett berömvärt arbete och i sin mångsidighet och utförlighet på många sätt en uppenbart uttömmande undersökning av ämnet. Dessutom fungerar avhandlingen som ett ypperligt exempel på hur nya synvinklar och teorier kan tillämpas i undersökningar inriktade på gammalt arkivmaterial. Kaarina Koskis bok är ett angeläget och välkommet tillägg till litteraturen gällande folkligt tänkande, folktro, folklig berättelsestradition och folklorens mångahanda betydelser och funktioner.

Pasi Enges

Materiens magi

Artikelsamlingen *Aineen taikaa – Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä* (översatt ungefär ”Materiens magi – På spaning efter den synliga och osynliga kulturen”) innehåller 17 essäer av finländska etnologer, folklorister och representanter för andra kulturvetenskaper.¹

Ledmotivet utgörs av en inriktning på den materiella världens betydelse för den mänskliga kulturens utformning och yttringar. Temat är väl valt med tanke på att boken egentligen är en festskrift tillägnad etnologen Teppo Korhonen för hans långvariga verksamhet inom den här ämnessfären. Boken avslutas också med en förteckning över Korhönens skriftliga verksamhet.

Föremålsforskningen och forskning kring materiell kultur har under det senaste decenniet upplevt någonting av en renässans inom kulturvetenskaperna och jag ser den här boken som ett uttryck för den här inriktningen,

med ganska personliga betraktelser kring den materiella världens inflytande på vår kultur.

Artiklarna är grupperade i tre avdelningar; ”Ylevoittävä esine” (ungefär ”Sublimerande ting”), ”Kosmos arjessa” (”Kosmos i vardagen”) och ”Taivaltavat juuret” (”Rötter på resfot”). Rubrikerna är belysande men man kan knappast undvika reflektionen att flera av essäerna kunde ha passerat under vilken som helst av rubrikerna. Författarna utgår ofta från sina egna personliga intresser och många skriver om ämnen som de också tidigare har behandlat, men i flera fall kopplas också ämnesvalet till Teppo Korhönens tidigare undersökningar. De behandlade ämnena har därför en stor bredd där rent historiska beskrivningar samsas med betraktelser kring föremåls (över)naturliga egenskaper både i historisk tid och nutid. I den sista essän sammanfattar Seppo Knuutila de etnografiskt inspirerade teoretiska inriktningar som tra-

¹ Nieminen, Aila et al. (red.) 2011. *Aineen taikaa – Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 365 s.

ditionsvetenskaperna genomgått under de senaste femtio åren och använder också här Teppo Korhons forskning som belysande exempel.

I avdelningen ”Sublimierande ting” beskriver Pia Ols-son skolpojkers föremålsvärld utgående från intervju- material med högstadieelever i åttonde klass. Eleverna är väl förtrogna med att tingen är statusobjekt och kan också definiera vilka saker som upplevs som sådana. Samtidigt tar de också avstånd från ett sådant tänkande och förknippar det ofta med yngre elever. Kläderna framstår rätt fort som de mest talande objekten, men speciellt här finns det en klar medvetenhet om att man inte egentligen skall bedöma människor utgående från ”klädedräkten” och statusmärken. Människors tudelade inställning till tingen som attribut konstrueras således tidigt.

Anna-Maria Viljanen skriver om den romska kvin- nodräkten som intar en än mer rigorös roll i det etniska identitetsbygget. Från att under 1800-talet varit nästan likadan som den finländska majoritetsbefolkningens kvinnodräkt, uppstår det fr.o.m. 1920-talet stora skillna- der och den romska dräkten börjar leva ett eget liv där betydelsen av att bära och hur man bär dräkten har en fundamental innebörd för hur man uppfattas i samhället.

Juhani U. E. Lehtons essä handlar om kvinnliga arméuniformer. Lehtonen ger en historisk beskrivning över kvinnor som krigare och den klädedräkt som an- vänds från mytisk forntid fram till nutid. Nu när kvinnor i allmänhet kan göra värnplikt är det närmast i paraduni- former man kan se skillnader.

Satu Apo behandlar sagan om Askungen, likaså från de äldsta spårade beläggen från Kina till de europeiska versionerna. Sagan analyseras med utgångspunkt från dess ”magiska” sko, som inte tycks få samma betydelse i de senare folkliga varianterna av sagan.

I delen ”Kosmos i vardagen” skriver Ulla Piela om vardagliga magiska föremål utgående från äldre finska källor. Föremålen kan vara precis vilka vardagliga före- mål som helst, men de har alltid någon koppling till ”den andra världen”, ’vastamaailma’. De upplevdes fungera i diverse vardagssituationer och för god lycka och hälsa. Piela drar paralleller till dagens reklamspråk för t.ex. hälso- och skönhetsprodukter, där vi ju sällan vet vad som är verksamt.

Jussi-Pekka Taavitsainen och Markus Hiekkanen berättar utgående från en relik innehållande ett gnagar- skinn i Åbo domkyrka allmänt om relik och relikhan- del i den medeltida kyrkokulturen. Gnagarskinnet kopp- las till St: a Gertrud som var skyddshelgon för att undvika gnagare. Relikdelarna är dock C14-analyserade och är delvis tidsbestämda till 300-talet och 400-talet medan S:ta Gertrud torde ha levt på 600-talet.

Ildiko Lehtinen tar upp betydelsen av olika typer av dukar som ges som gåva bland Mari (en finsk-ugrisk et- nisk grupp bosatt längs Volga- och Kamafloderna). Du- kar av alla former är betydelsefulla i Maris kultur. De ges

ofta som gåva och används i ceremonier i heliga lundar. Kläder och textilier sparas efter folks död och är kopplade till ägarna. Uttjänta bruksföremål kastas sällan bort utan sparas som ett slags hedrande för att de tjänat sina ägare väl. Ett sådant beteende är väl inte alldeles obekant i vår egen kultur heller.

Katriina Siivonen ger en betraktelse över personliga och professionella invävda minnen i trasmattor. Essän innehåller också en kort historik över trasmattornas historia i Finland. Siivonens ”väft” gäller en av författa- ren kopierad trasmatta i Fölisöns friluftsmuseum i Hel- singfors år 1979, medan ”varpen” utgörs av hur minnen och i ännu högre grad färdigheter och kunskap bevaras i tillverkade föremål, både rent konkret och som ett slags känsla som alltid är personlig även om den kan förmed- las. Men mycket försvinner utan spår.

Bo Lönnqvist skriver om dockskåp i europeisk tradi- tion, där de i äldre tid oftast var en modell av det borger- liga/adliga hemmet och närmast till för en vuxen publik och vuxna användare. I ett senare skede har de blivit ett slags pedagogiska leksaker.

Leena Sammallahti återvänder till de snickare som hon intresserat sig för ända sedan studietiden. Rent kon- kret söker hon efter snickaren av ett skåp (eller en skänk) för barn i Urajärvi gård i Asikkala. Essän blir en mikro- historisk betraktelse över tänkbara snickare, vad skåpet egentligen är och barnens plats i 1800-talets herrgårds- samhälle.

Outi Tuomi-Nikula ger i sin essä en beskrivning av såväl fysiska som psykiska skyddsbarriärer i det låglänta ”Altes Land” i Ne dersachsen, där stormar regelbundet orsakat översvämningar med stor förödelse. Även här får vi en historisk presentation av området där befolkningen har en ständig ”rädsla” som fungerar både påminnande och förberedande inför de återkommande översvä- mningarna. De uppfattas som naturliga och det gäller att vara beredd.

Sista avdelningen ”Rötter på resot” inleds av Hanna Snellman med en text om sverigefinländares minnesföre- mål utgående från en inventering gjord av Nordiska mu- seet 1972–1990 med Temat migrationen Finland–Sverige. I de inventerade hemmen försöker man hitta minnesföre- mål från Finland med varierande framgång. Författaren uttrycker en viss frustration över att intervju- materialet kvarstår endast som renskrivna rapporter, något som ofta gäller äldre arkivmaterial, vilket försvårar använd- ningen.

Helena Ruotsala behandlar renskötarnäringens för- ändring och de nya funktioner som en del av den härtill- hörande föremålsvärlden fått. Renstängslan upprätthålls av museiverket och är monument över ett tidigare nä- ringsmönster. Ruotsala ger också en utvecklingshistorik över förändringar i rensnäringen med nedslag i teknisk utveckling kring snöskotrar, renlasso (suopunki) etc och hur förändringarna kommit att återspegla sig i hela den nordliga kulturen och världsbilden. Hon reflekterar

också över föremålets förändrade ställning från att ha varit praktiska nödvändigheter till att bli föremål med symbolisk betydelse.

Anna-Maria Åström betraktar uthus i s avolaxiska herrgårdar utgående från deras status och placering i gårdsgrupperna. Uthusen kan karakteriseras utgående från många premisser, men som helhet tycks de kunna signalera status utgående från social klass, kön o.s.v. genom placering, utseende, ordningssamhet och exklusivitet. T.ex. förekom sädesmagasin endast vid herrgårdarna och kunde då signalera gårdens torpantal. Men också lokal tradition satte sin prägel på herrgårdarnas utseende.

Ulla Vuorela beskriver ett flyttat timmerhus berättelse i dess nuvarande ägares föreställningsvärld. Huset är ett undersökningsobjekt (som förekommer bl.a. i Korhons texter) som hon senare i livet köper för att flytta det till ett annat närbeläget ställe där det uppförs på nytt och renoveras. Vuorela ger noggranna uppgifter kring både husets och dess tidigare invånarens historia och kommer också in på traktens lokalhistoria i allmänhet. Allt ingår i den personliga upplevelsen som hon får som husets nya invånare (Ulla Vuorela avled tyvärr innan boken hann komma ut 2011).

Tuula och Pekka Leimus bidrag gäller ett matsalsmöblemang som på 1910-talet tillverkades för Alfred Kordelins sommarpalats Gullranda i Nådendal, som senare kom att bli sommarvistelse för Finlands presidenter. Möblemanget kom genom många skeden i Åbo universitets ägo där det genomgick en social deklassering och till slut såldes på auktion. Ironiskt nog köptes möblemanget av en mecenat som redan donerat sin egendom till universitetet. Möblemanget har nu renoverats med medel

från den stiftelse som förvaltar den förste ägaren Alfred Kordelins egendom. En tingslig rundresa i Finlands historia.

Seppo Knuuttilla avslutar samlingen med en betraktelse över de olika traditionsvetenskapernas teoretiska och metodiska utveckling under en mansålder. Han poängterar att vetenskaperna är nära besläktade men att de något skilda utgångspunkterna alltid har inneburit en nyttig korsbefruktning med stor behållning för alla parter. Avslutningsvis konstaterar Knuuttilla att alla parter står som förlorare om vi i den nu rådande tidsandan går med på att slå ihop och sammanjämka ämnen på grund av det stora inbesparingstrycket vid universiteten. Det hotet torde vara ännu mer aktuellt i dag.

Festskriftformatet kan ibland vara problematiskt då skribenterna under relativt kort tid måste rannsaka hjärnkontor och plundra skrivbordslådor på lämpliga texter. Resultaten i samlingsform kan därför te sig ganska spretiga. Så icke denna gången. Jag tycker essäerna utgör en helhet som lyckas hålla sig till temat, men där många av texterna också står på egna ben. Författarna och redaktörerna har tillåtit sig att infoga tillräckligt bakgrundsmaterial för att läsaren skall kunna orientera sig i de skilda ämnessfärerna. I jämförelse med flera essäsamlingar kring samma tema som jag läst under den senaste vågen av föremålsinriktad, främst engelskspråkig forskning, tycker jag att den här boken ger ett mycket – om uttrycket tillåts – sakligt intryck.

Niklas Huldén

Vägledning till författare

Budkavlen publicerar etnologiska och folkloristiska artiklar samt bok- och avhandlingsrecensioner. Manuskripten skall helst vara skrivna med ordbehandlingsprogrammen Word eller Open Office. Undvik formatering som försvårar ombrytningen. Typsnittet Times New Roman eller motsvarande föredras och texten bör skrivas med radavstånd 1,5. Artiklarna bör inte överskrida 20 sidor, inklusive noter och litteratur. Artiklarna skall ha en kort *engelsk sammanfattning* på ungefär en A4-sida. Sammanfattningen ska helst vara skriven på engelska men den kan också vara skriven på svenska. Sammanfattningarna språkgranskas/översätts av en professionell språkgranskare/översättare som redaktörerna sköter om. Bilder med eller utan bildtexter är välkomna. De bör senast lämnas in med den färdiga artikeln, helst som egna filer per e-post. Bokrecensionerna skall inte överskrida 2 sidor och översikterna 5 sidor.

Abstrakt till en artikel samt artikelmanuskript insänds till redaktionen som bilaga per e-post endera som wordfil eller i RTF-format, se kontaktuppgifter. Alla artiklar genomgår en *referee-procedure* där två referenter avgör artiklarnas vetenskaplighet och publiceringsvärde. Referenterna väljs av redaktionsrådet och både referenten och skribenten förblir anonyma i förhållande till varandra. Efter refereentvärderingen och den eventuella omarbetningen sändes det slutliga manuskriptet till redaktionen. Recensioner och översikter insändes på samma sätt. Vid ytterligare frågor - kontakta redaktörerna.

UTFORMNING AV MANUSKRIFT

Citat skall utmärkas med *kursiv*, likaså termer som författaren önskar framhäva. Använd endast vänstermarginal, inte ordelningfunktionen eller fasta sidbyten. Det är önskvärt med så få noter som möjligt. Eventuella noter skall placeras efter texten. Litteraturhänvisningarna görs i texten och inte i en notapparat. Hänvisningarna görs i en parentes som avslutar meningen med författarnamn, publiceringsår och sidhänvisning, sålunda: "...(Adolfsson 2000:50)." Inget mellanrum före eller efter kolon. Om författarens namn nämns i texten sättes en parentes omedelbart efter namnet endast med årtal och sidhänvisning: "...som Andersson (2000:50) hävdar..." Nämns författaren och boktiteln (i kursiv) i den löpande texten, skall endast utgivningsår anges i parentes.: "...som behandlas av Maria Adolfsson i *Fäderneslandets kännedom* (2000)".

En litteraturförteckning uppgörs efter texten och ordnas alfabetiskt enligt följande huvudprinciper: Författare (efternamn, förnamn) Utgivningsår. *Boktitel* : *Eventuell undertitel* (båda i kursiv). Förlag, Utgivningsort. Förlaget kan utelämnas men utgivningsorten bör anges

Exempel på monografihänvisning:

Adolfsson, Maria, 2000. *Fäderneslandets kännedom : Om svenska Ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet*. Etnologiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Exempel på artikelhänvisning:

Berger, Anne-May, 2002, "En studie av de käraste hemprydadernas funktioner". I: *Budkavlen*, årg. 81, s. 8-23.

Exempel på näthänvisning:

Nordin, Ingemar, 1998: "Ingemar Nordins textsida". (online)
På: [http:// www.tema.liu.se/people/igno/text.htm](http://www.tema.liu.se/people/igno/text.htm) (31.3.1998)

Källorna anges före litteraturen.

MANUSKRIPTEN SKALL INNEHÅLLA FÖLJANDE

1 Titel och författarnamn.

2 Själva texten.

3 Numrerade slutnoter vid behov. Ange inte litteraturhänvisningar i noterna.

4 Källförteckning

5 Litteraturreferenser, alfabetiskt ordnade.

6 Engelsk sammanfattning (omkring 300 ord). Sammanfattningen kan även vara skriven på svenska.

7 Bilder i original och eventuella bildtexter insändes i samband med slutgiltigt manuskript.

Manuskript returneras vanligtvis inte. Redaktionen påtar sig ej heller ansvar för dem.
Behåll därför originalexemplaret.

Redaktörernas kontaktuppgifter:

Anna-Maria Åström, ansvarig utgivare, Etnologi, Åbo Akademi, 20500 Åbo, Finland,
amastrom@abo.fi, tel. 02-215 4151

Lotta Wessberg, redaktör, Etnologi, Åbo Akademi, 20500 Åbo, Finland, lwessber@abo.fi,
tel. 02-215 4982

Camilla Asplund-Ingemark, redaktör för anmälningsavdelningen, Folkloristik, Åbo Akademi,
20500 Åbo, Finland, camilla.asplund-ingemark@abo.fi

Budkavlen 2013 behandlar rumslighet och rörlighet. I fokus står olika sätt att tillägna sig platser, att ta sig från plats till plats men också en platsens flyktighet och rotlöshet som präglar det hektiska senmoderna livet. Platsers aura, image och brand samt den upplevande individen synas också. Tids- och rumsmässigt spänner artiklarna från folklorens mytiska tider och evige vandrare, 1800-talets herrgårdsmiljöer till moderna storstadsrum, naturscener och upphaussade bruksmiljöer.

Budkavlen, tidskrift för etnologi och folkloristik, utges av Institutet för folklivsforskning vid Åbo Akademi med stöd av Svenska litteratursällskapet i Finland. Tidskriften publicerar artiklar, som genomgått refereeprocess, på svenska och övriga nordiska språk inom etnologins och folkloristikens samtliga ämnesfält.